

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library
S.D.P.B.

Coll. No. 12

Title KITYARATNAVALI.

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 12 Subject : *Dharma Sāstra.*

Title : *Kṛtjā Ratnavali.*

^{Bharat}
Author : *Rama Chandra* Scribe : —

Date of the work : ^{Tatsat.} 1648. A.D. Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 11' 2" by 5' 2". Extent : 67 folios.

Language : *Sanskrit.* Script : *Devanagari.*

Remarks : *Complete.*

कसरलावली अंकं वैला लू जिना यज्ञेश्वर सुता त्मा रामा यदना
अथविष्टिपुष्ट विचारः ॥ दशम्या मष्टम्यां प्रथमघटिका पंचकपरं हरैद्युः स
सम्योस्त्रिदशघटिकां लेत्रिघटिकं ॥ तृतीयो पूर्णो यां कुनैयनपरं वैत्रिघ
टिकं शुभं विष्टः पुष्टं निर्वलिष्टिचतुर्थे श्रिधरमे ॥ १ ॥ इति नद्रा पुष्ट वि
चारः ॥ १ ॥

कृत्यर० १ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ नमस्कृत्य रमा नार्थं भट्टविद्वलसूनुना ॥ कृत्यरत्नावलीरम्यातन्या
तेविदुषोमुदे ॥ १ ॥ चैत्रशुक्लप्रतिपदिसंवत्सरारंभविधिः ॥ तत्रप्रतिपदौदयिकीयाद्या ॥ चै
त्रेमासिजगद्भाससमर्कप्रथमेदुति ॥ शुक्लपक्षेसमग्रं तु तदासूर्योदयेसतीति ॥ ब्रह्मपुरा
णात् ॥ दिनद्वयेतद्यासौतदस्यर्शवापूर्वैव ॥ सैवत्सरारदौसंतोदौवलिराज्येतथैवच ॥ पूर्ववि
द्वैवकर्त्तव्याप्रतिपत्सर्वदाबुधैरिति वृद्धवसिष्ठोक्तेः ॥ अस्ममलमासत्वेतत्रैवसंवत्सरारंभः
॥ तस्याएवसंवत्सराद्यतिथित्वात् ॥ अत्रतैलाभ्यंगोनित्यः ॥ वत्सरारदौवसंतादौवलिराज्ये
तथैवच ॥ तैलाभ्यंगमकुर्वाणोतरकंप्रतिपद्यत ॥ इति वृद्धवसिष्ठोक्तेः ॥ अत्रैवनवरात्रारंभः
॥ मलमासपातेतुनत्कर्षः ॥ अत्रप्रदानमुक्तं भविष्ये ॥ अतीतेफाल्गुनेमासिप्राप्तेचै
त्रमहोत्सवे ॥ पुण्येऽक्रिविप्रकथितेप्रपादानंसमारभेदिति ॥ तत्रमंत्रः ॥ प्रमेयंसर्वसामा
न्याभूतेभ्यःप्रतिपादिता ॥ अस्याःप्रदानासितरत्नपुत्रुहिपितामहाइति ॥ तत्रैव ॥ प्रत्य

शिवः

कृत्यर० २ चनासुर्वान्दिकीयाद्येत्याह ॥ अत्रश्राद्धमुक्तंमात्स्ये ॥ कृतंश्राद्धंविधानेनमन्वादिषुयुगादिषु ॥ हा
यतानांदिमाहसंपितृणांतृप्तिदंभवेदिति ॥ अधिकमासेपीदंकर्त्तव्यं ॥ मन्वादिकंतैर्थिकंचकु
र्वान्मासद्वयेपिचेतिस्मृतिचंद्रिकोक्तेः ॥ अत्रपिंडदानंनस्ति ॥ तथाचकालादरे ॥ विषुवायन
संक्रांतिमन्वादिषुयुगादिषु ॥ विहायपिंडनिर्वापंसर्वश्राद्धंसमाचरेदिति ॥ एतदकरणोप्राय
श्चित्तमुक्तंकविधाने ॥ त्वंभुवःप्रतिमंत्रंचरातवारंजलेजपेत् ॥ मन्वादयोयदान्पूनाःकुरुते
नैववापदीति ॥ एवंषणवतिश्राद्धान्यपिनित्यानि ॥ तेषामयंसंग्रहः ॥ अमा१२मनु१४युग४
क्रांति१२धृति१२पात१२महालयाः ॥ १५ ॥ आन्वष्टकांचपूर्वेद्युःषष्पवत्सोष्टकास्तथेति ॥ १५ ॥
॥ चैत्रशुक्लनृतीयामस्मजयंती ॥ चैत्रशुक्लपंचमीत्यन्ये ॥ आषाढशुक्लैकादशीत्यपरे ॥ इ
यंचमध्याद्द्वैक्यापिनीयाद्या ॥ इयंचतउपासकानांनित्या ॥ अन्येषांकाम्याचैत्रशुक्लपंच
मीकल्यादिः ॥ अत्रस्नादिफलम् ॥ अस्यामेवश्रीर्जाहेमाद्रौविलुधमेतिरे ॥ चैत्रशुक्लपंच
स

शिवः

हं धर्मघटको वस्त्रसंवेष्टिताननः ॥ ब्राह्मणस्य गृहे देयः शीतामलजलः शुचिः ॥ तत्र मंत्रः ॥ एष
 धर्मघटो दत्तो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ॥ अस्पृष्टात्मा तस्य कलाममसंतु मनोरथाः ॥ अनेन वि
 धिना यस्तु धर्मकुम्भं प्रयच्छति ॥ प्रपादानफलं सोऽपि प्रप्नोतीह न संशय इति ॥ चैत्रशुक्लतृतीया
 यां रश्मिरसंयुतां गौरीं संपूज्यां होलयेत् ॥ तथा च देवीपुराणे ॥ तृतीयायां यजेद्देवीं शंकरेण समा
 न्विताम् ॥ कुंकुमारुणकधूपमणिवस्त्रसुगंधकैः ॥ सुगंधधूपदीपैश्च दमनेन विशेषतः ॥ आ
 होलयेत्ततो वत्सशिवो मातुष्टये सदा ॥ सत्रो जागरणं कार्यं प्रातर्देया च दक्षिणा ॥ हेमवस्त्रान्ना
 पानादितांबूलानि सज्जयेत् ॥ मूर्तिस्वरूपमुक्तं देवीपुराणे ॥ सोवणी तु उमा काराजतस्तु ह
 रस्तथा ॥ चतुर्भुजं ॥ देवेशोऽधिभुजा तु उमा मा भवेदिति ॥ इयं मुहूर्तमात्राऽपि परायाद्या ॥ गौरी
 देवत्वत्वात् ॥ इयं च मन्त्रादिः ॥ शुक्लपक्षगतत्वात् कुतुपपूर्वर्द्ध्यापि नीयाद्या ॥ हेमाद्रिस्तु ॥ पू
 र्वर्द्ध्यापि नीयाद्या ॥ शुक्लामनुयुगादयः ॥ देवेकर्मणि पित्र्ये च कृत्स्ने चैवापराक्रिके ॥ इति गलवव

३ स्त

म्यां पूजयित्वा तथा श्रियम् ॥ सक्तदेवा प्रयादेतत्फलं संवत्सरेऽवमिति ॥ चैत्रशुक्लाष्टम्यां भवा
 न्मातृत्पत्तिः ॥ तत्र भवानीयात्रोक्ता काराशंखे ॥ भवानीयस्तु पश्येत् शुक्लाष्टम्यां मधौ नर ॥ न
 जातु शोकं लभते सदानंदमयो भवेदिति ॥ अत्रैव अशोकलिका प्राशनमुक्तं लैंगे ॥ अशोक
 शोककलिकाश्चाष्टौ येऽपि वंति पुनर्वसौ ॥ चैत्रे मासि सिताष्टम्यां न तेशोकमवाप्नुयुः ॥ पुनर्वसु
 योगो नावश्यकः ॥ किंतु प्राशस्त्यातिशयार्थः ॥ तिथिः शरीरं देवस्य तिथौ न क्षत्रमाश्रितम् ॥
 तस्मात् तिथिं प्रशंसन्ति न क्षत्रं तिथिं विनेति ज्योतिःशास्त्रात् ॥ प्राशनमंत्रस्तु ॥ त्वमशोकहरा
 भीष्टमधुमाससमुद्भव ॥ पिबामि शोकसंतप्तो मामशोकं सदा कुर्विति ॥ विष्णुः ॥ पुनर्वसुकं
 बुधोपेता चैत्रे मासि सिताष्टमी ॥ प्रातस्तु विधिना स्नात्वा वाजपेयफलं लभेदिति ॥ चैत्रशुक्ल
 नवमी रामनवमी ॥ सा च मध्याह्नं क्रियोगिनीयाद्या ॥ अगस्तिं संहितायाम् ॥ चैत्रशुद्धे तु नव
 मी पुनर्वसुयुताय हि ॥ सैव मध्याह्नयोगेन महापुण्यतमा भवेदिति ॥ दिनद्वयेतादृशी चैतु

कृत्यर०

३

नवसुयुतायाद्या॥ तादृशपिदिनद्वयेचेत्तदापरायाद्या॥ नवमीचाष्टमीविदात्याज्याविष्णुपरा
णैरित्यगस्तिसंहितावचनात्॥ इयंचतदुपासकानां नित्याकाम्यातु सर्वेषां भवतीत्यत्र विस्त
रः॥ अत्र मध्याह्ने पूजारात्रौ जागरणं परेद्युः प्रातः प्रायसहोमब्राह्मणभोजनपारणादिवेति
दिनद्वयात्मकव्रतं कर्तव्यं॥ इयं मलमासेन कार्या॥ स्पष्टमासविशेषाख्याविहितं वर्जयेत् मल
तिवचनात्॥ संकल्पमंत्रः॥ उपोष्य नवमी त्वयामेष सुराधव॥ तेन प्रीतो भवत्वं मोः संसारा
न्नाहि मां हरे इति अर्घ्यमंत्रस्तु॥ दशाननवधार्याय धर्मसंरक्षणाय च॥ राक्षसानां विनाशाय
देत्यानां निधनाय च॥ परित्राणाय साधूनां जातो रामस्वयं हरिः॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं भानु
भिस्मिहितो न धेति॥ प्रतिमादानमंत्रस्तु॥ इमां स्वर्णमयीं रामप्रतिमां समलं कृतां॥ चित्रव
स्त्रयुगलं नारां मोहं राघवायते॥ श्रीरामप्रीतये दास्ये तुष्टो भवतु राघवः॥ इति दत्ताविधानेन
दद्याद्देदक्षिणां भुवं॥ ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशय इति॥ चैत्रशुक्लैकादश्यां हो

शिव०

३

सवर्गको ब्राह्मे॥ चैत्रमासस्य शुक्लायामेकादश्यां तु वैष्णवैः॥ आंदोलनीयो देवेश स्मलक्ष्मीको
महोत्सवैरिति॥ चैत्रशुक्लद्वादश्यां दमनोत्सवः॥ बौधायनादिभिः ७ द्वादश्यां चैत्रमासस्य शुक्ला
यां दमनोत्सवः॥ बौधायनादिभिः प्रोक्तः कर्तव्यः प्रतियत्सरमिति रामार्चनं चंद्रिकोक्तेः॥ अ
त्र पारणाहविवक्षिता॥ पारणाहेन लभ्येते द्वादशी कलयापि चेत्॥ तदा त्रयोदशीयाद्यापवित्रद
मनार्पण इति॥ तत्रैवोक्तं नित्यं चेदं॥ ऊर्जे व्रतं मधौ होलां श्रावणे तं तु पूजनं॥ चैत्रे च दमनोरो
पमकुर्वाणो ब्रजत्यध इति पद्मपुराणात्॥ इदं शुक्रास्त्रादावपि कार्यं॥ उपाकर्मात्सर्जनं च
पवित्रदमनार्पणं॥ दशानस्य बलिं विष्णोः वायनं परिवर्त्तनं॥ कुर्याच्चक्रस्यैगुरोर्मैद्योपि वि
निश्चय इति वृद्धगर्ग्यवचनात्॥ चैत्रशुक्लत्रयोदश्यां दमनं चंदनात्मकं॥ कृत्वा संपूज्य
यत्नेन बीजयेद्यजनेन च॥ ततः संक्षुधुक्षितः कामः पुत्रपौत्रसमृद्धिद इति॥ १२॥ चैत्रशु
क्लचतुर्दशी रात्रियोगिनी पूर्वायाद्या॥ मधोः श्रावणमासस्य शुक्ले यातु चतुर्दशी॥ सारा

चे ३

रुत्पर

४

त्रिव्यापिनीग्राहेतिबोधायनवचनात्॥१३॥ ॥चैत्रीपूर्णमासीचेत्स्नानस्मार्चित्रवस्त्रप्रदानेनसौ
भाग्यमाप्नोतीति॥तथाब्राह्मे॥मंदेवार्केगुरौवापीवारेषेतेषुचैत्रकी॥तत्राश्वमेधजंपुण्यंस्ना
नश्राद्धादिभिर्भवेत्॥वायवीये॥संवत्सररुताश्चियाःसाफल्यायाखिलान्मुरान्॥दमनेना
चयेचैत्र्याविशेषेणसदाशिवं॥इयंमन्वादिः॥चैत्ररुहचतुर्दशंपाविशेषमाहपोलस्यः॥चै
त्ररुहचतुर्दशंपांयःस्नायाच्चिवसन्निधौ॥नत्रेतत्त्वमवाप्नोतिगंगायांतुविशेषतश्च॥अत्रपू
र्वग्राह्या॥रुहपक्षगतात्वात्॥इतिश्रीमत्तत्त्वदुपनामकभट्टरामचंद्रविरचितायांरु
त्परत्वावल्यांचैत्ररुत्यानि॥अथवैशाखरुत्सम्॥प्राप्ते॥तीर्थेचानुद्दिनंस्नानंतिक्षेत्रपितृ
तर्पणं॥दानंधर्मघटादीनामधुसूदनपूजनम्॥माधवेमासिक्रवीतमधुसूदननुष्ठितम्
॥अथवैशाखस्नानम्॥विलुप्तस्मृतिपायोः॥तुलामकरमेषेषुप्रातःस्नानंविधीयते॥
इविष्णंत्रसचर्यंचमहापातकनाशनमिति॥अत्रसौरमासवृक्तः॥अन्यदपिपक्षद्वयेपाप्मे

५२

शिव०
४

नि

॥मधुमासस्यशुक्लायामेकादश्यामुपोषितः॥पंचदश्यांचभोवीरमेषसंक्रमणेपिवा॥वैशाख
स्नाननियमंब्राह्मणानामनुज्ञया॥मधुसूदनमभ्यर्च्यक्रियात्संकल्पपूर्वकमिति॥वैशाखसंक
लमासंमेषसंक्रमणेरेवेः॥प्रातस्सनियमःस्नास्येप्रीयतामधुसूदनः॥मधुहंतुःप्रसादेनब्रा
ह्मणानामनुज्ञात्॥निर्विघ्नमस्तुमेपुण्यंवैशाखस्नानमन्वहम्॥माधवेमेषगेभानौमुरारे
मधुसूदन॥प्रातःस्नानेनमेनाथफलदोभवपापहन्निति॥तीर्थनामापरिज्ञानेतत्रैव॥यदा
नज्ञायतेनामतस्यतीर्थस्यभोधिजाः॥तत्रेतुच्चारणंकार्यंविष्णुतीर्थमिदंत्विति॥अत्रत्रिकालंवि
ष्णुहजाकार्या॥अश्वत्थमूलेजलदानंचेत्यादितत्रैवोक्तं॥अत्राक्तस्यत्र्यहंस्नानंपाप्मेउक्तम्॥
त्रयोदश्यांचतुर्दश्यांचवैशाखांचदिनत्रयं॥अपिसम्यग्विधानेननारीवापुरुषेपिवा॥प्रातःस्ना
तःसुंयतःसर्वपापैःप्रमुच्यते॥यदातुवैशाखोमलमासस्तदासमाप्तिःशुद्धमासेपूर्णमायांक
र्तव्या॥तथा॥वैशाखांविधिवस्नात्वाभोजयेद्ब्राह्मणान्दश॥वत्सरंसर्वपापेभ्योमुच्यतेनामसं

रुत्यर

५

सु५

शयइति॥ वैशाखशुक्लतृतीयाअक्षयतृतीया॥ इयंचगौरीव्रतेउत्तराकार्या॥ श्राद्धेकुतपीया
पिनी॥ उदकंभक्षानादाबुत्ररा॥ इयंचत्रेतायुगादि॥ भारते॥ यामन्वाद्यायुगाद्याश्रुतिथयस्ता
समानवः॥ स्नात्वाहुत्वाचजस्वाचदत्तानंतफलंलभेदिति॥ केचिन्नु॥ वैशाखस्यतृतीयायःश्व
विदांकरोतिवै॥ हव्यंदेवानगृह्णंतिकव्यंचपितरस्तथेतिगोभिलवचनात्॥ पूर्वक्रितुसदाका
र्याशुक्लामनुयुगादयइति॥ वचनाच्चश्राद्धेपिपूर्वान्द्व्यापिनीउत्तराकार्येतिवदंति॥ तत्काला
ह्नादिविरुद्धं॥ अयुक्तंच॥ अपराक्रःपितृणांअपराक्रितुपैतकं॥ अपराक्रे
पितृक्रियेत्यादिवचनेरपरान्हकालत्वाभिधानात्कर्मणायस्ययःकालइत्यादिवाक्यादपरान्ह
व्यापिन्याएवश्राद्धेग्राह्यत्वात्॥ देशुक्लइत्यादिवाक्यगतःपूर्वान्दशस्तुकुतुपपूर्वदिपरः॥
शुक्लपक्षस्यपूर्वाक्रेश्राद्धंकुर्याद्विचक्षणइत्येतद्वाक्यगतपूर्वलिपराहशब्दवत्॥ पूर्वलिखि
तगोभिलवचनं—तनाकरम्॥ साकरत्वेपिपितृद्देशेनक्रियमाणतर्पणादिविषयंवाक्ये

शिव
५

यमित्यत्रविस्तरः॥ भविष्ये॥ वैशाखेशुक्लपक्षेतुतृतीयायांतथैवच॥ गंगातोयेनरःस्नात्वा॥
मुच्यतेसर्वकिल्बिषैः॥ तस्यांकार्योयवैर्होमोयवैर्विष्णुंसमर्चयेत्॥ यवान्दद्यादिजातिभ्यःप्रय
तःप्राणाययवान्निति॥ अत्रदानविशेषोभविष्ये॥ इमांप्रक्रम्य॥ उदकंभान्नकरान्नात्वासर्व
रसैःसह॥ यदगोधूमचणकान्सक्तन्दधोदत्तंनथा॥ श्रेष्ठिकंसर्वमेवात्रसस्यंदानेप्रशस्य
ते॥ इतिदेवीपुराणे॥ तृतीयायांजुवैशाखेरोहिण्यर्क्षेप्रपूज्यच॥ उदकंभप्रदानेनशिवलोकेम
हीयते॥ मंत्रस्तु॥ एषधर्मघटोदत्तोब्रह्मविष्णुशिवात्मकः॥ अस्यप्रदानात्तुपितरोपिपि
तामहुः॥ गंधोदकतिलैर्मिश्रंशीतंकुंभंफलान्वितं॥ पितृभ्यःसंप्रदास्यामिअक्षय्यपतिष्ठ
त्विति॥ युगादिषुरात्रिभोजनेप्रायश्चित्तमुक्तंरुग्निधाने॥ रात्रौभुंक्तेवत्सरेतुमन्वादिषुयुगादि
षु॥ अभिस्वदृष्टिमंत्रंचजपेद्दानपातकमितिदशवारमित्यर्थः॥ यमः॥ रुतौपीसाःसलिलंये
युगादिदिनेषुच॥ रास्यंत्यन्तैःसुसहितंतेषांलोकामहोदयाइति॥ साचोपवासेपूर्वा॥ सवैधृति

रुत्तर०

६

वतीपातोयुगमन्वायेहेस्तथा॥ सन्मुखोपवास्येसेदनादावंतिमास्मताइत्यनंतभदोदाहृतवच
नात्॥ मलमासपातेतत्रापियुगादिनिमित्तं श्राद्धं कार्यं॥ मन्वादेचयुगादौचतन्मासोरुभयोर
पीतिमरीचिवचनात्॥ तत्रसमुद्रस्नानंमहाफलमुक्तंसौरपुराणे॥ युगादौतुनरःस्नात्वावि
धिवस्त्रवणोदधौ॥ गोसहस्रप्रदानस्यकुरु॥ क्षेत्रेफलंतुयत्॥ तत्फलंलभतेमन्योभिरमिदान
स्यचभवमिति॥ इयमेववृत्तीयापरशुरामजयंती॥ साचप्रदोषव्यापिनीग्राह्या॥ तथाच
भागवार्जुनदीपिकायांस्कादे॥ वैशाखस्यसितेपक्षेवृत्तीयायांपुनर्वसौ॥ निशायाःप्रथमे
यामेरामारम्यसमयेहुरिः॥ रेणुकायास्तुयोगभद्रिवृत्तीणोभुविस्वयमिति॥ दिनद्वयेतद्या
सौअंशतःसमव्याप्तौचपरा॥ अन्यथापूर्ववत्॥ तदुक्तंतत्रैवभविष्ये॥ शुक्लावृत्तीयावैशाखे
शुद्धोष्णादिनद्वये॥ निशायांपूर्वयामेचेदुत्तरान्यत्रपूर्विकेति॥ वैशाखशुक्लसप्तम्यां
गंगोत्पत्तिः॥ तदुक्तंपृथ्वीचन्द्रोदये॥ ब्राह्मे॥ वैशाखशुक्लसप्तम्यांजनुनाजानुबीपुरा

शिव०

६

॥ कोधासीतापुनस्तक्काकर्णरंध्राद्बुद्धिणात्॥ तांतत्रपूजयेदेवीगंगागगतमेखलामिति॥ इ
यंचशिष्टाचारान्मध्याह्नव्यापिनीग्राह्या॥ दिनद्वयेतद्यासावकासौवाहर्षाणिमुन्योरितियुग्मवा
क्यात्॥ वैशाखशुक्लद्वादश्यांयोगविशेषोहेमाद्रौ॥ पंचाननस्योगुरुयुक्तातिथिर्वृत्तीपात
इतीहयोगः॥ अस्मिंस्तुगोभूमिहिरण्यचस्रदानेनसर्वपरिहायपापं॥ सुरतमिंद्रत्वमनाम
यत्वंमर्माधिपत्यंलभतेमनुष्यइति॥ पंचाननःसिंहः॥ पाराभिधातिथिर्द्वादशी॥ करभंहस्तः
॥ वैशाखशुक्लचतुर्दशीनृसिंहजयंती॥ साचप्रदोषव्यापिनीग्राह्या॥ प्रदोषस्यकर्मका
लत्वान्नदुक्तंहेमाद्रौनृसिंहपुराणे॥ वैशाखशुक्लपक्षेतुचतुर्दश्यानिशामुखे॥ मज्जन्मसं
भवंपुण्यंनृपपापप्रणशानं॥ वर्षेवर्षेतुकर्तव्यंममसंतुष्टिकारकमिति॥ दिनद्वयेतद्यासौ
वंशतःसमव्याप्तौचपरा॥ विषमव्याप्तौत्वधिकव्याप्तिमती॥ दिनद्वयेतद्यासौगौणकालव्या
पित्वात्पूर्वतिकेचित्॥ ममत्वेवंप्रतिभातियत्रैकभक्तादौस्वतंत्रगौणकालविधानमस्ति॥ तत्रमु

६२

रुत्तर०

७

स्वकालव्यास्यभावेगोणकालव्यास्यनिर्णयो ननु सर्वत्र ॥ युग्मादिवाक्यानामानर्थक्यसंगात् ॥
नचदिनद्वयकर्मकालव्यास्य ॥ सिपक्षेतस्यनिर्णयकत्वान्नानर्थक्यमिति वाच्यं ॥ तत्रापि
गोणकालव्यास्याधिकेन निर्णयात् ॥ तस्माद्दिनद्वयेपि प्रदोषव्यास्यभावेषु क्लृप्तपक्षगतत्वात्
रेवेति ॥ अस्यांच संकल्परूपव्रतोपवासो मध्याह्ने एव कर्तव्यः ॥ ततो मध्याह्ने वेलायां नद्यादौ
विमले जले इत्युपक्रम्य ॥ परिधाय ततो वासो व्रतकर्मसमारभेदिति तत्रैवोक्तेः ॥ तत्र मंत्रः ॥ श्री
नृसिंहमहोयस्त्वं दयां कृत्वा ममोपरि ॥ अद्याहं च विधास्यामि व्रतं निर्विघ्नं तानयेति ॥ ततो मध्याह्ने
मृजो मयित्वा मलकैस्तत्वाग्दुग्मागत्य गोमयोपरिलिप्तेऽष्टदलं कृत्वा तत्र कलशं संस्थाप्य है
मीफलतदर्शतदर्शदिमितां प्रतिमां संस्थाप्य प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा आवाहनाद्युपचारान् कृत्वा स्त
समये पंचामृतेन स्नापयित्वा गंधादिभिः पूजयेत् ॥ तत्र चंदनादिमंत्राः ॥ चंदनं श्रीतलं दिव्यं च
इकुंकुममिश्रितं ॥ ददामि तव तुष्ट्यर्थं नृसिंह परमेश्वर ॥ इति चंदनमंत्रः ॥ कालोद्भवानि पु

शिव०

७

ष्पाणित्रुलस्यादिनिवैप्रभो ॥ पूजयामि नृसिंहं त्वं लक्ष्म्या सह नमोस्तुते ॥ इति पुष्पं ॥ कालागरु
मयं धूपं सर्वदेवसु वद्वभं ॥ करोम्यहं महाविघ्नो सर्वकामसमृद्धये ॥ इति धूपः ॥ दीपः पापह
रः प्रोक्तस्तमोराशि विनाशनः ॥ दीपेन लक्ष्म्यते ते जस्तस्माद्दीपं ददामि ते ॥ इति दीपः ॥ नैवेद्यं
सुखदं चारुभक्ष्यभोज्यसमन्वितम् ॥ ददामि ते रमाकांतं सर्वपापक्षयं कुरु ॥ नैवेद्यं ॥ नृसि
हं च्युतदेवेश लक्ष्मीकांत जगत्पते ॥ अनेनार्घ्यप्रदानेन सफलास्युर्मनोरथाः ॥ इत्यर्घमंत्रः ॥
पीतांबरमहाबाहो प्रकृष्टादभयनाशकृत ॥ यथाभूतेनार्चनेन यथोक्तफलैर्भवेति ॥ प्रार्थना
मंत्रः ॥ एवं पूजयित्वा जागरणादि कुर्यादिति ॥ अस्या एव योगविशेषेण प्राज्ञास्तत्रैवोक्तम्
॥ स्वाती नक्षत्रयोगे च शनिवारे महद्भूतं ॥ सिद्धियोगस्य संयोगे वणिज्जिकरणे तथा ॥ पुंसां वै
भाग्ययोगे न लभ्यते दैवयोगतः ॥ तथा ॥ एतैर्योगैर्विनापि स्यान्मद्दिनं पापनाशनं ॥ तथा
॥ सर्वेषामपि वर्णानामधिकारोऽस्ति मद्भूते ॥ तथा ॥ विज्ञाय मद्दिनं यस्तु लघयेत्याप कृत्तरः ॥

दो

कृत्यर०

८

रव०

सयातिनरकंघोरंयावच्चंद्रदिवाकरो॥अएतेवेदंतित्यकाम्यमित्याहुः॥वस्तुतस्तुश्रीनृसिंहोपास
कानामेवतित्यंअन्येषांतुकाम्यमेव॥वेरासशुक्लपूर्णमास्यांविशेषोभविष्य॥वेरासवीका
त्रिकीमाधीतिथयोःतीव्रप्रजिताः॥स्नानदानविहीयायांनास्ताःनतेयाःपांडुनंदनेति॥इति
वेरासकृत्यानि॥ज्येष्ठशुक्लतृतीयायांरंभाव्रतं॥तथाचोभविष्ये॥भद्रेकुरुधयत्नेनरंभारम्
व्रतमुन्नमं॥ज्येष्ठशुक्लतृतीयायांस्नातानियमतत्परेति॥इयंपूर्वविद्यायाद्या॥दृहत्तयातथा
रंभासावित्रीवटपेठकीरुक्षाष्टमीचभरताचकर्तव्यासुमुखीतिथिरितिस्कांदोक्तेः॥ज्येष्ठ
शुक्लचतुर्थ्यांगोरीव्रतं॥व्रतपुराणे॥ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्यांतुजातापूर्वमुमासती॥तस्मान्ना
तवसंप्रज्यास्त्रीभिःसौभाग्यवद्भये॥उपहारैश्चविविधेगीतनृत्योत्सवादिभिः॥होमैःपयोभिर्व
स्त्रैश्चपत्रपुष्पैःसुगंधिभिरिति॥ज्येष्ठशुक्लदशमीदशहरा॥तदुक्तम्॥हेमाद्रौभविष्ये॥
ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेदशमीहस्तसंयुता॥हरतेदशपापानितस्माद्दशहरास्मृतेति॥वाराहे॥तु

शिव०

८

गंगायादशहरावमुक्तं॥दशम्यांशुक्लपक्षेतुज्येष्ठेमासिकुजेहनि॥अवतीर्णाद्यतःस्वर्गादिस्तक्षे
चसरिदरा॥हरतेदशपापानितस्माद्दशहरास्मृता॥तस्मान्नातंघुर्वीतदानंचैवविशेषत
इति॥स्कांदेतुदशयोगाउक्ताः॥ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेदशम्यांबुधहस्तयोः॥गरानंदेव्यतीपाते
कन्याचंद्रेवृषेवरवौ॥दशयोगेनरःस्नातःसर्वपापैःप्रमुच्यते॥इति॥इहबुधभौमयोर्विकल्पः॥
इयंचरवंडेत्वेयत्रयोगवाहुल्यंसायाद्या॥योगाधिक्यफलाधिकात्॥गंगायाअभावेअन्यस्या
सरितिकार्यं॥तथाचस्कांदे॥यांकांचिन्नरितंप्राप्यदद्यादर्घ्यंतिलोदकम्॥मुच्यतेदशभिःपापै
ःसमहापातकेरपि॥दशपापान्मुक्तानिस्कांदे॥अदत्तानामुपादानंहिंसाचैवाविधानतः॥पर
दारोपसेवाचकार्यिकंत्रिविधंस्मृतं॥पारुष्यमनृतंचैवपैशूत्यंचापिसर्वत्राः॥असंबद्धप्रलाप
श्रवाड्भयंस्याच्चतुर्विधं॥परद्वेष्येभिक्षांतमनसानिष्टर्चितनम्॥वितथाभिनिवेशश्चमानसं
त्रिविधंस्मृतमिति॥अत्रविशेषःकाशीखंडे॥ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेप्राप्यप्रतिपदंतिथिं॥दशा

रुत्तर०

९

श्वमेधिकेस्नात्वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥ एवं सर्वसुतिथिषु कृमस्नायी नरोत्तमः ॥ आशुक्लपक्षद
शमी प्रतिजन्माद्यमुत्सृजेदिति ॥ तथा ॥ लिंगदशाश्वमेधेशंदष्टादशहरतिथौ ॥ दशजन्माजि
तेः पापैस्सज्यते नात्र संशय इति ॥ मलमासपाते तु तत्रापि दशहरा कृत्यं कार्यं ॥ पुनः शुद्धे तु भ
वसेव ॥ अन्यत्र मरुतो दृष्टव्यम् ॥ ज्येष्ठशुक्लैकादश्यां निर्जलेकादशीव्रतं ॥ मदनरले स्कांदे ॥
ज्येष्ठमासि नृपश्रेष्ठया शुक्लैकादशी शुभा ॥ निर्जलं समुपोष्याथ जलकुंभान् सार्कुरान् ॥ प्रदाय
विप्रमुख्येभ्यस्तपत्रयविवर्जितः ॥ विष्णुलोकमवाप्स्यहमोदते विष्णुसन्निधौ इति ॥ ज्येष्ठपू
र्णमास्यां सावित्रीव्रतं ॥ स्कांदभविष्ययोः ॥ ज्येष्ठमासि सिते पक्षे द्वादश्यां रजनीं मुखे इत्युपक्रम्य
व्रतं त्रिरात्रमुद्दिश्य दिवारात्रं स्तिराभवेत् ॥ इत्युक्तांते उपसंदत्तं ॥ ज्येष्ठमासि सिते पक्षे पूर्णिमायां
व्रतं शुभं ॥ चीर्णपुरा महाभक्त्या कथितं ते मया नद्येति ॥ दक्षिणात्याश्चेत्त्वमेव कुर्वेति ॥ पाश्चात्मा
दयस्तु अमायामाचरंति ॥ उक्तं च निर्णयामृते भविष्ये ॥ अमायां च तथा ज्येष्ठे वटमूले महासती ॥

शिव०

९

आषाढतृतीया आश्वयुजस्यादिः ॥ आषाढमासस्यापि न कल्यादिः ॥ आषाढशुक्लद्वितीया कृत्यं तिथिकृत्यं स्कांदे ॥ आषाढस्य सिते पक्षे द्वि
तीया पुष्यसंपुता ॥ तस्यां रथे समारोप्य रात्रिं मासप्रयासह ॥ यात्रोत्सवं प्रवर्त्तय प्रीणयेत्सुवहून् द्विजान् ॥ रुक्माभावेतिथौ कायास
दासां प्रतिपद्येति ॥ माजगन्ताय ॥ आषाढशुक्लचतुर्थिरथ न कल्यादिः ॥ २ +

त्रिरात्रोपोषितानारीविधिनानेन पूजयेत् ॥ अशक्तौ तु त्रयोदश्यां नक्तं कुर्याज्जितेन्द्रिया ॥ अयाचि
तं चतुर्दश्यां ममायां समुषोषणमिति ॥ हेमाद्रादिभिस्तु पूर्णिमायामिदमुक्तं ॥ अत्र पूर्णिमा
ऽमावास्ये पूर्वविदेयाह्ये ॥ भरत विद्वानकर्त्तव्या अमावास्या च पूर्णिमा ॥ वर्जयित्वा सुरश्रेष्ठसा
वित्रीव्रतमुत्तममिति ब्रह्मवैवर्तात् ॥ अत्र पूर्णिमानुरोधेन यथा त्रिरात्रसंपत्तिर्भवति ॥ तथा त्र
योदश्यादियाह्यम् ॥ तस्याः प्राधान्यात् ॥ एवममायामपि अस्यामेव पूर्णिमास्यां विशेष आदित्य
पुराणे ॥ ज्येष्ठमासितिलान्दद्यात् पूर्णिमायां विशेषतः ॥ अश्वमेधस्य यत्पुण्यं प्राप्नोत्येव न संशय
इति ॥ विष्णुस्मृतौ ज्येष्ठे ज्येष्ठायुताचेत्स्माच्छत्रोपानत्सदानेन
नराधिपत्यमाप्नोतीति ॥ इयं रौच्यमन्वादिष्य ॥ तथा वामनपुराणे ॥ उदकुंभां नुदानं च तालवृंतं च
चंदनं ॥ त्रिविक्रमस्य प्रीत्यर्थं दातव्यं ज्येष्ठमासि त्विति ॥ इति ज्येष्ठकृत्यानि ॥ आषाढस्य शु
क्लदशमी पूर्णिमासीचमन्वादिः ॥ निर्णयस्तु पूर्वमुक्तः ॥ आषाढभाद्रपदकार्तिकशुक्लवा

रुस्यर०
१०

श्रीषु अनुराधाश्रवणरेवतीयुक्तासुपारणं न कार्यमित्युक्तं भविष्ये ॥ आभाकासितपक्षेषु मैत्रश्रव
णरेवती ॥ संगमे नैव भोक्तव्यं द्वादश द्वादशी हिरेदिति ॥ अत्र विशेषो विष्णुधर्मे ॥ मैत्राद्यपादे स्वपिती
हविष्मं श्रुते श्रममध्ये परिवर्तमेति ॥ पौष्णं त्रपादे प्रतिबोधमेति ॥ सुषिप्रबोधपरिवर्तनमेव वर्ज्यमि
ति ॥ आषाढश्रुते कादश्यांत द्वादश्यां वा विष्णुनायनोत्सवः कर्तव्यः ॥ तदुक्तं ब्राह्मे ॥ एकादश्यां तु
श्रुक्तायामाषादे भगवान्हरिः ॥ भुजंगशायने शोते क्षीराण्यं वा जजे सदेति ॥ भविष्ये ॥ द्वादश्यां
श्रुक्तपक्षे च प्रस्थापावर्तनोत्सव इति ॥ वाराहे ॥ द्वादश्यां संधिसमयेन क्षत्राणामसंभवे ॥ आभा
कासितपक्षेषु नायनावर्तनादिकमिति ॥ अत्र द्वादश्यामिति पारणाहर्विवक्षितं ॥ पारणाहे पूर्वरा
त्रे घंटादीन्वा दयन्मुदुरितिरामार्जनचंद्रिकायामुक्तं ॥ इदं च मज्जमासेन कर्तव्यं ॥ ईशानस्य व
ले विष्णोः शयनं परिवर्तनं मितिकालादर्शनिषेधात् ॥ अत्रैव चातुर्मास्यारंभो भारते उक्तः ॥ आ
षाढे नृसिते पक्षे एकादश्यामुपोषितः ॥ चातुर्मास्यव्रतं कुर्याद्यत्किंचित्स्वयतो नर इति ॥ अस्प

शिव०
१०

नित्यत्वं तत्रोक्तं ॥ वार्षिकांश्चतुरो मासान्वाहयेत्केन चिन्नरः ॥ व्रतेन नो वेदात्रोतिकिल्बिषं वत्स
रोद्भवम् ॥ असंभवे तु लाघे तु कर्तव्यं तत्प्रयत्ने इति ॥ अस्यां रंभः श्रुक्तास्तादावपि कार्यः ॥ न शौ
चां वनमौष्टं च श्रुक्तागुर्वेर्निवातिथेः ॥ खंडत्वं चिंतयेदादौ चातुर्मास्यविधौ नर इति वचनात् ॥ इदं
च द्वितीयाचारं भविष्ये ॥ इति ॥ पयः ॥ एवमात्रोचादौ द्वितीयाचारं भोभव
त्येव ॥ अशुचिर्वा शुचिर्वापि यद्विस्त्रीय दिवा पुमान् ॥ व्रतमेतन्नरः कृत्वा मुच्यते सर्वपातकैरिति
स्कांदोक्तेः ॥ प्रारब्धे स्रतकं न स्यादनारब्धे च स्रतकमिति विष्णुवचनात् ॥ यत्तु असंक्रांतं तथा मासं
देवे पित्रे च कर्माणि ॥ मज्जमासमशौचं वर्जयेन्मतिमान् नर इति भविष्यपुराणवचनं तत्प्रथमारं
भविष्यम् ॥ व्रतग्रहणवे प्रकारस्तु हेमाद्रौ भविष्ये ॥ एवंप्रतिमां विष्णोः पूजयित्वा स्वयं नरः ॥
प्रभाषेताथ तो विष्णोः कृतां जलिषु टस्तथा ॥ चतुरो वार्षिकान्मासान् देवस्योत्थापनावधि ॥ इमं करि
ष्ये नियमं निर्विघ्नं कुरु मे ॥ च्युतेति भविष्ये ॥ श्रावणे वर्जयेच्छाकं दधिभाद्रपदे तथा ॥ दुग्धमा

कृत्यर०

११

रक्त

श्वयुजेमासिकार्तिकेदिदं त्यजेत् ॥ स्कांदे ॥ चत्वार्येतानि नित्यानि चतुराश्रमवर्तिनां ॥ प्रथमेमा
सिकर्तव्यं नित्यं राकव्रतं तैः ॥ द्वितीयेमासिकर्तव्यं दधिव्रतं मनुजमम् ॥ पयोव्रतं तृतीये तु चतुर्थे
पितृशामय ॥ दिदं बहुबीजं च वृंताकं चैव वर्जयेत् ॥ नित्यान्मेतानि विप्रैश्च व्रतान्याहुर्मनीषिणः
॥ जंबीरं राजमाषांश्च मूलकं ॥ मूलकं ॥ कृष्णं च शुद्धं च चातुर्मास्ये त्यजेद्बुधः ॥ तथा ॥ विशेषा
ददरीं धात्रीं कृष्णं च तिनिणीं त्यजेत् ॥ जीर्णं धात्रीफलं ग्राह्यं कथां चित्कायशोधनमिति स्कांदे ॥ वा
र्षिकांश्चतुरोमासान् प्रसुप्ते वैजनादने ॥ मंत्रं च वादिवायनं वर्जयेत् क्रिमान्तरः ॥ अनृतौ वर्ज
येत्तार्यामासं मधुपरोदनम् ॥ पटोलं मूलकं चैव वृंताकं च न भक्षयेदित्यादि ॥ शाकं च दूधं च दू
सुखं ॥ मूलपत्रं करीराग्रफलं कांडाधिरूढकाः ॥ तक्रपुष्पं कवचं च वंशाकं दराविधं स्मृतमि
त्युक्तेः ॥ अधिरूढं अंकुरः ॥ आचारप्रदीपे ॥ वृंताकं च कलिंगं च विल्वौ च वरभिस्मटाः ॥ उदरे
यस्य जीर्यते तस्य हृत्तरो हरिः ॥ भिस्मटं ह्यधानं ॥ भीः सटं तिदीर्घपांशे भीः सटं श्लेष्मातकमि

चै
शिव०
११

तिधनंतरिनिघडः ॥ तथा ॥ निष्पावान्नराजमाषांश्च मसरं संधितानि च ॥ वृंताकं च कलिंगं च सु
प्ते देवे विवर्जयेत् ॥ संधितानि लवणशाकादीनि ॥ अत्रैव तप्तमुद्राधारणमुक्तं रामार्चनं च द्वि
कायां ॥ आषाढपूर्णिमास्यां कोकिलाव्रतमुक्तं हेमाद्रौ भविष्ये ॥ आषाढपूर्णिमास्यां तु संध्या
काल उपस्थिते ॥ संकल्पयेन्मासमेकं श्रावणे प्रत्यहं ह्यहं ॥ स्नानं करिष्ये नियताव्रतस्य चर्यं स्थि
तामती ॥ भोक्ष्यामि नक्तं भक्ष्यां करिष्ये प्राणिनां दयामिति ॥ अस्यानक्तव्रतत्वात् प्रदोषव्या
पिनी ग्राह्या ॥ अत्रैव व्यासपूजोक्ता ॥ तत्र मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या ॥ दिनद्वये तादृशी चैतरे
वेति सन्यासपद्धतौ ॥ इत्याषाढकृत्य ॥ पौर्णमास्यंत श्रावणं कृत्वा तृतीयायां श्रावणयुक्ता
यां विष्णुपूजा ॥ तदुक्तं हेमाद्रौ ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ तृतीया श्रावणे कृत्वा यास्याच्छ्रावणसंयुता ॥ त
स्यां संपूज्य गोविंदं तुष्टिमयां समाप्नुयादिति ॥ श्रावणशुक्लतृतीया मधुस्ववास्या ॥ गुर्जरिषु प्र
सिद्धा ॥ सा परयुता ग्राह्येति दिवोदासीये ॥ श्रावणशुक्लचतुर्थी गणपतिव्रते मध्याह्नव्यापिनी

रुसर०

१२

त

नभस्य

ग्राह्या ॥ दिनद्वयेतद्भासौ अभासौ वा पूर्वा ॥ तथा च दृश्यति ॥ चतुर्थी गणनाथस्य मारुवि
दाप्रशस्यते ॥ मध्याह्न्यापि तीस्तातुपरश्चेत्यरेहतीति ॥ श्रावणशुक्लपंचम्यां नागपूजाक्राभ
विष्ये ॥ श्रावणे मासि पंचम्यां शुक्ले पक्षे नराधिप ॥ दारस्यो भयतो लेख्या गोमयेन विषो ल्व
णा ॥ पूजयेद्विधिवं क्षीरदधिदूर्वाकरैः कुशैः ॥ गंधपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणां च तर्पणैः ॥ येत
स्यां पूजयंती ह नागां नभस्क्रिपुरः सराः ॥ न तेषां सर्वतो वीरभयं भवति कुत्रचित् इति ॥
श्रावणशुक्लद्वादश्यां दधिब्रतं प्रामुक्तं ॥ तत्र तक्रादीनां निषेधः ॥ तत्र दधित्वा भावात् ॥ अत्रे
व द्वादश्यां विल्लोः पवित्रारोपणं ॥ हेमाद्रौ विल्लुरहस्ये ॥ श्रावणस्य सिते पक्षे कर्कटस्ते दिवा
करे ॥ द्वादश्यां वा सुदेवस्य पवित्रारोपणं स्मृतम् ॥ द्वादश्यां श्रावणे वापि पंचम्यामथ वा द्वि
ज ॥ अनुकल्पेषु कर्त्तव्यं पंचदश्यामथापि वेति ॥ शिवे तु तत्रैव कालोत्तरे ॥ आषाढांते चतुर्दशी
नभसोस्तथा ॥ अष्टम्यां चतुर्दश्यां पक्षयो रुभयोः सममिति ॥ अधिवासनं तु दीपिकायां ॥
च

शिव०

१२

५

गोहोरां तरिते काले पूर्वदुरधिवासनमिति ॥ गौणकाल उक्तो रामार्चनदीपिकायां ॥ पवित्रारोप
णं विघ्नात् श्रावणेन भवेद्यदि कार्त्तिकपक्षे शुक्लास्ते कर्त्तव्यमिति नारदः ॥ शुक्रास्ते पीत्यर्थः ॥
तथा ॥ हेमरोप्यताम्रक्षौमे स्सत्रैः कौशेयपद्मजैः ॥ कुशैः कार्शेयकाण्यसैर्ब्राह्मण्या कर्त्तितैः
शुभैः ॥ कृत्वा त्रिगुणितं सूत्रं त्रिगुणीकृत्य रोधयेत् ॥ तत्रोत्तमं पवित्रं तुषष्ट्या सह रातैस्त्रिभिः ॥
सप्तत्या सहितं द्वाभ्यां शताभ्यां मध्यमं स्मृतं ॥ साशतीनां राते नैव कनिष्ठं तत्समाचरेत् ॥ साधरणप
वित्राणि त्रीणि सत्रैः समाचरेत् ॥ उत्तमं तु शतं यथि पंचाशत् यथि मध्यमं ॥ कनिष्ठं तु पवित्रं स्यात्
त्रिंशं यथि शोभितं ॥ षड्विंशच्चतुर्विंशत् द्वादशेति चैव न ॥ चतुर्विंशद्वादशाष्टावित्येके मुनयो
विदुरिति हेमाद्रौ ॥ विल्लुरहस्ये ॥ उत्तमं चैव तत्तूनां शतमष्टोत्तरं स्मृतं ॥ चतुःपंचाशतात्तयंतं
तूनां मध्यमं परं ॥ कनिष्ठं तु भिर्जयं सप्तविंशतिभिः शुभं ॥ शिवपवित्रं तु तत्रैव शिवागमे ॥
एकादशभिर्वस्त्रैस्त्रिंशतावाष्टयुक्तया पंचाशतावकर्त्तव्यं ॥ तुल्यग्रंथं तरालकं द्वादशां

के

रुत्तर

१३

गुलमानानि व्यासादष्टांगुलानि च ॥ लिंगविस्तारमात्रं चतुरंगुलकानि चेति ॥ तत्र मंत्रः ॥ देवदेवन
मस्तुभ्यं गृहाणेदं पवित्रं ॥ पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदं ॥ पवित्रं कंकुरुषाद्ययन्मयाऽङ्क
तं कृतं ॥ शुद्धो भवाम्यहं देवत्वस्य सादात्कुरेश्वरेति ॥ मूलमंत्रसंपुटितेनानेदद्यात् ॥ प्रार्थना ॥ मणि
विद्रुममालाभिर्मंदारकुसुमादिभिः ॥ इयं सांवत्सरी पूजा तवास्तु गुरु उधज ॥ वनमालां यथा देव
कोस्तुभं सततं हृदि ॥ पवित्रं मस्तुते तद्वत्स जांचकृ दयेव हेति ॥ एतच्च नित्यं ॥ तत्रैव ॥
न करोति विधानेन पवित्रारोपणं तु यः ॥ तस्य सांवत्सरी पूजा निष्फला मुनिसत्तमा ॥ तस्माद्भक्ति
समायुक्तैर्नरेर्विष्णुपरायणैः ॥ वर्षे वर्षे विधातव्यं पवित्रारोपणं हरेरिति ॥ तथा ॥ पवित्रारोपणं
कालं न करोति कथंचन ॥ तदा युतं जपेत्संस्तोत्रं वापि समाहित इति ॥ आवाणशुक्लचतुर्दशी
वैविद्याद्या ॥ चैत्रशुक्लचतुर्दशीवत् ॥ अथोपाकर्म तत्र चतुर्दशैः श्रवणकार्यं ॥ याजुषैः पूर्णमा
स्यां ॥ सामगैः सिंहस्थे सूर्येऽस्तनक्षत्रे एषां खंडत्वे औदधिकानि गौनि ॥ एषां ग्रहणसंक्रांति
द्या

ना

शिव

१३

च

दुष्टत्वे चतुर्दशैः ॥ आवाणशुक्लपंचम्यां याजुर्वेदिभिर्भाद्रपद्यां येषां ॥ गृह्ये आ
वाही उक्ता तैरावाद्यां कार्यं ॥ वाजसनेपि भिस्तु पंचम्यां ॥ उपाकृतिस्तु पंचम्यां कार्यं वासनेपि भि
रिति वचनात् ॥ वाजसनेपि ग्रहणं येषां गृह्ये पंचमी उक्ता ते वासुपलक्षणम् ॥ ग्रहसंक्रांतियोगश्चा
र्द्धरात्रात्सर्वविद्यमान एव दूषको नाप्यथा ॥ तथा गार्ग्यः ॥ अर्द्धरात्रादधस्ताच्चैत्संक्रांतियुगं त
था ॥ उपाकर्म न कुर्वीत परतश्चेन्न दोषकृदिति ॥ इदं च कर्कटस्थे भानो निषिद्धम् ॥ स च निषेधो
नर्मदोक्षरभागविषयः ॥ नर्मदोक्षरे भागे तु कर्त्तव्यं सिंहयुक्ते ॥ कर्कटे संस्थिते भानो तूपा कु
र्वन्नुदक्षिणे इति वचनात् ॥ एतच्च शुक्रास्तादावपि कार्यं ॥ प्रथमारंभस्तु न तत्र कर्त्तव्यः ॥ अधिमा
सेन भवत्येव ॥ सामगानां त्वधिमासेऽपि भवति ॥ तेषां सिंहस्थे सूर्यविधानात्
॥ एतच्च सामगैरपराङ्मे कार्यं ॥ इतरैः पूर्वोक्तेः ॥ इदं चोपासनागौ भवति ॥ अध्याये रत्नारब्ध
इति पक्षे लौकिके ॥ आवाण्यां आश्वनायनेन श्रवणा कर्मकं ॥ आवाण्यां पूर्णमास्यां श्रवणा क

जु

रुत्यर

१४

ना

ना

मेति ॥ तत्रास्तमययुग्माह ॥ अस्तमिते स्थालीपाकं श्रपयित्वेति अस्तमयकाले विधातुं कर्मणो य
स्यमः काल इति वचनात् ॥ यात्रिकास्तु पूर्णमासी राहस्यवर्षिर्वा त्र्यक्षणावचनत्वात् सर्वसंधिदि
वसेरात्रौ श्रावणा कर्मानुष्ठानं वदन्ति ॥ अत्रैव रक्षाबंधनमुक्तं भविष्ये ॥ ततो पराह समये कुर्या
त्सोदलिकां शुभाम् ॥ कारयेच्चाक्षतैस्तद्वत्किं चार्थैर्हमचर्चिताम् ॥ तत्र मंत्रः ॥ येन बहो बली रा
जादातवेन्द्रो महाबलः ॥ तेन त्वां प्रतिबभामि रक्षेमाचलमाचलेति ॥ अत्रा पराह व्यापिनी
पूर्वाग्राह्या ॥ श्रावणी दुर्गतिवर्मा हूवचैव हुताशानी ॥ पूर्वविदेव कर्त्तव्या शिवरात्रिर्बलेर्दिन
मिति ॥ बृहस्पतिवचनात् ॥ अस्मो देवविरो वचनादप्येव पिपवित्रारोपणादि श्रावणी रुत्ये पुपूर्वे
वयाह्या ॥ पूर्वस्यां भद्रा सत्वे तृत्तरस्यामेव रक्षाबंधनं कार्यं ॥ भद्रायां देन कर्त्तव्ये श्रावणी फा
लुनी तथा ॥ श्रावणी नृपतिहन्त्रिग्रामंदहति फाल्गुनीति वचनात् ॥ सिंहस्थिते भानौ च गो
प्रसवे सति शान्तिः कार्यते ॥ यथोक्तं अद्भुतसागरे नारसिंहेन ॥ भानौ सिंहस्थिते चैव यस्य गोः

५

शिव०
१४

संप्रसूयते ॥ मरणं तस्य नियतं पद्मिनीसैनसंशयः ॥ तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि यया संपद्यते शुभं ॥ आ
हुतीनां घृताक्तानामयुतं जुहुयात्ततः ॥ व्याहृतिभिश्चायं होमः ॥ सोपवासाः प्रयत्नेन दद्याद्विप्राय
दक्षिणामिति ॥ अर्थवैवेदिनां गृहपरिशिष्टे ॥ माघे बुधे च महिषी श्रावणे वडवादिवा ॥ सिंहगा
वः प्रसूयते स्वामिनो मृत्फदायका इति ॥ यज्ञदुक्ता अमृताशान्तिः कार्या ॥ श्रावणादिमासचतुष्ट
ये कृष्णपक्षद्वितीयासु अश्रुत्यत्र तम् ॥ तत्र चन्द्रोदयव्यापिनी ग्राह्या ॥ दिनद्वये तथा सत्वेऽसत्वे
च परा ॥ द्वितीया कृष्टपक्षे क्षेपुमासेषु श्रावणादिषु ॥ अश्रुत्याख्यं व्रतं कुर्याज्जिष्णायानुफलाधि
कं ॥ मिति मदनरत्नवचनात् ॥ श्रावणकृष्णतृतीया कज्जली संज्ञा सापरेति द्विबोदासीये ॥ नभो
बधुलचतुर्थी बहुलास्यामध्यदेशे प्रसिद्धा ॥ सावसायाह व्यापिनी ग्राह्या दिनद्वये तथा त्वेष्टी
॥ अत्र गोपूजायवान्नाशनं च कार्यमिति द्विबोदासीये ॥ अस्यामेव चतुर्थ्यां संकष्टचतुर्थी व्रतं
स्कांदे ॥ श्रावणे बहुले पक्षे चतुर्थ्यां तु विधूयते ॥ गणेशं पूजयित्वा तु च प्राघार्यं तु दीयते ॥ इयं च

रुद्र

१५

न्द्रोदयव्यापिनीग्राह्या ॥ कर्मणोयस्ययः काल इतिवचनात् ॥ तत्कालेचंद्रार्घ्यदानविधानेनचन्द्रो
दयव्रतत्वाच्चन्द्रोदयव्रतेसैवतिथिस्तत्कालिकीस्मृतेतिवचनाच्च ॥ दिनद्वयेचन्द्रोदयेसत्वेऽसत्वेवा
पूर्वा ॥ चतुर्थीचतुर्तीयायांमहापुण्यफलप्रदा ॥ कर्त्तव्याव्रतिभिर्वन्मगणनाथसुतोषिणीतिब्रह्म
वेवर्त्तात् ॥ गणेशगौरीवक्रलाव्यतिरिक्ताः प्रकीर्त्तिताः ॥ चतुर्थः पंचमीविद्वादेवतांतरयोगतश्
तिवचनाच्च ॥ नचतृतीयाविद्विधायकानिवचनानिदिवात्रिसुहृत्तवेधेसत्येवंप्रवर्त्ततेनरात्रि
योगमात्र इतिवाच्यं ॥ रात्रिसाध्यकर्मसुरात्रिवैधस्यजन्माष्टमीप्रकरणोमाधवादिभिर्दशितत्वात्
॥ अतएवमहालक्ष्मीव्रतसमापने ॥ दिनद्वयेअष्टम्यां चन्द्रोदयव्यापित्वे ॥ रुद्रपक्षेष्टमीचैव
रुद्रपक्षेचतुचतुर्दशी ॥ पूर्वविद्वैवकर्त्तव्यापरविद्वानकुत्रचिदितिवचनात्पूर्वविद्वैवग्राह्येत्यु
क्तंहेमाद्रौमदनरत्नेच ॥ यानितुचतुर्थीगणनाथस्यमानुविद्वाप्रशस्यते ॥ मध्याह्नव्यापिनीसा
तुपरतश्चेत्यरेऽहनीत्यादिनिवचनानितानिसिद्धिविनाकादिब्रतविषयाणि ॥ तेषुमध्याह्नस्यकर्म

शिव-
१५

दयो

कालत्वात् ॥ प्रातःशुक्लतिलैःस्नात्वामध्याह्नेपूजयेन्नुपेतिवचनात् ॥ अतएवमाधवेनमध्याह्न
स्यकर्मकालत्वमंगीकृत्यैवविनायकव्रतेमध्याह्नव्यापिनीग्राह्येत्युक्तं ॥ तस्मादुभयव्रतचन्द्रोद
येसत्वेऽसत्वेवाष्टम्येतिन्यार्यः पंथाः ॥ इत्यलंबुहना ॥ अथजन्माष्टमी ॥ साचश्रावणरुद्रा
ष्टमी ॥ पूर्णिमांतमासपक्षेभाद्रपदरुद्राष्टमी ॥ साचशुद्धविद्वभेदेदिधापिप्रत्येकंदिविधा ॥ दि
तीयदिनेसूर्योत्तरंसत्यसतीच ॥ तादृशपिपुनःप्रत्येकंदिधारोहिणीसहितातद्दिताच ॥ तत्रशु
द्धायांविद्धायांचद्वितीयदिनेसूर्योदयाद्द्वैअससांविवादएवनास्ति ॥ द्वितीयदिनेष्टम्यभावात् ॥ शु
द्धाधिकायाविद्धाधिकायावाएकस्मिन्नेवदिनेरोहिणीयोगेयैवरोहिणीयुतासैवग्राह्या ॥ दिन
द्वयेपिरोहिणीयोगेअर्द्धरात्रेतद्योगवतीःग्राह्या ॥ अर्द्धरात्रेतुयोगोऽयंतारापत्युदयेसतीतिवि
ष्णुधर्मोक्तेः ॥ दिनद्वयेथर्द्धरात्रंविहायरोहिणीयोगेसप्तमीविधानिषेधान्नवमीयुक्तायाःप्रश
स्तत्वादुत्तराग्राह्यादिनद्वयेपिरोहिणीयोगाभावेअर्द्धरात्रव्यापिनीग्राह्या ॥ अर्द्धरात्रस्यकर्मकाल

त्र

स्त्यर
१६

क

त्वात्॥ दिवावायदिवारात्रोनास्ति चेद्रोहिणीकला॥ रात्रियुक्तांप्रकुर्वीतविशेषेणेंडसंयुताम्॥ इति
वचनाच्च॥ इदंचनित्यं॥ वर्षवर्षेतुकर्तव्या तुष्टुर्ध्वचक्रधारिण इतिवीप्साश्रवणात्॥ अकुर्वन्नर
कंयानियावदिन्द्राश्वतुर्दशेतिअकरणेप्रत्यवायश्रवणाच्च॥ काम्यं चेदंफलस्यापिश्रवणात्
॥ तथाचस्कान्दे॥ सिध्यंतिसर्वकार्याणि कृतेजन्माष्टमीव्रत इति॥ पारणांतुकेवलाष्टम्युपवा
सेतिथ्यंते॥ रोहिणीयुक्ताष्टम्युपवासेउभयांतेकर्तव्यमितिमुख्यःपक्षः॥ अन्यतरांतैर्गौण
ः॥ यदिरात्रानुभयोरन्यतरस्यचांतस्तदारात्रावपिपारणंकार्यं॥ नरात्रौपारणंकुर्यादतेवै
रोहिणीव्रतात्॥ तत्रतिरपतितकुर्यादजसित्वामहानिनामितिबचनात्॥ अत्यशक्तेनउक्त
वांतैकार्यं॥ माधवेनतुयामत्रयोर्धुगामिन्यांप्रातरेवहिपारणमितिबचनंलिखित्वातदनुसा
रेणैवनिर्णयंतः॥ श्रीहृष्मदेवकीवसुदेवनंदयशोदादिप्रतिमानिर्माणातत्सजाप्रकारविरो
पादिकालत्वविवेचनेदृष्टव्यम्॥ विस्तरभयान्नेहलिखते॥ संकल्पमंत्रस्तु॥ वासुदेवंसमुदि

शिव०
१६

तस्यां

का

श्चसर्वपापप्रशान्तये॥ उपवासंकरिष्यामिब्रह्माष्टम्यांनभस्यहमिति॥ चद्राध्यमंत्रस्तुभविष्ये॥
क्षीरोदाणविसंभूतअत्रितेत्रसमुद्रव॥ गृहाणाध्वंशशांकेमरोहिण्यासहितोमम॥ ज्योत्स्नाप
तेनमस्तुभ्यंनमस्तेज्योतिषांपते॥ नमस्तेरोहिणीकांतअर्घ्यनःप्रतिगृह्यतामिति॥ इतिजन्माष्ट
मी॥ श्रावण्याममावास्यायांकुशग्रहणमुक्तंहेमाद्रौहारीतेन॥ मासेनभस्यमावास्यातस्यांद
र्भोच्योमतः॥ अयातयामास्तेतेयाविनियोज्याःपुनःपुन इति॥ नभःश्रावणःदर्शांतपक्षेणे
दम्॥ मदनरत्नेतु॥ मासेनभस्यमावास्यांदर्भोच्योमत इतिमरीचिवाक्यमुदाहृतं॥ तत्सूरिमांतम
साभिप्रायेणेतिहारीतेनएकवाक्येतैव॥ इतिश्रावणकृत्यम्॥ ॥ भाद्रपदशुक्लतृतीयायां
हरिताविब्रतम्परा॥ रंभारव्यावज्जयित्वातुदृतीयांदिजोत्तम॥ अन्येषुसर्वकार्येषुगणयुक्ता
प्रशस्यत इतिब्रह्मवैवर्तात्॥ दृतीयानुनकर्तव्याद्वितीयासंयुतातिथिरितिस्कांदेद्वितीयायुक्त
निषेधाच्च॥ निषधप्रयोजकश्चद्वितीयांवेधोनत्रिमूढर्तः॥ किंतुकलाकाष्ठादिरूपेपि॥ तदुक्तं॥

कृत्यर
१७

स्कांदे॥ कलाकाष्टादिवाचैव द्वितीयासंप्रदर्शयते॥ सातृतीया न कर्तव्या कर्तव्या गणसंयुतेति अ
तएव स्वल्पापि तृतीयाचतुर्थीयुक्ता एकादशी वज्राद्या॥ अयं च अल्पवेधप्रयुक्तो निषेधो गो
रीव्रतविषयः॥ विदोयैकांतुरं भास्यामिति पर्यु दासेतत्सदृशानामेव व्रतांतराणां प्रतीतिः॥
न जीवयुक्तमन्यः सदृशार्थे इति न्यायात्तथैव शिष्टाचाराच्चेति॥ ॥ भाद्रपदशुक्लचतुर्थ्यां सिद्धि
विनायकव्रतं स्कांदे॥ रुक्म उवाच॥ गजवक्त्रं तु शुक्लायां च त्र्यं पूजयेन्मृप॥ यदा चोत्पद्यते भ
क्तिस्तदा पूजो गणाधिपः॥ प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने पूजयेन्मृप॥ स्वशक्त्वा गणना
थस्य स्वपरिष्कारं पाकृतिं॥ अथ वामं नम्यं कुर्याद्विन्नराशं न कारयेत्॥ गणनाथस्य सि
द्धिविनायकस्य॥ तत्स्वरूपमुक्तं तत्रैव॥ एकदंतं शूर्पकणं गजवक्त्रं चतुर्भुजं॥ पाशां कुशध
रं देवं ध्यायेत्सिद्धिविनायकमिति॥ एवं प्रतिमां कृत्वा प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात्॥ तद्विधिः कालि
कापुराणे॥ प्रतिमायाः कपालौ दोस्पर्ष्ट्वा दक्षिणपाणिना॥ प्राणप्रतिष्ठां कुर्वीत तस्यां देवस्य वाहरे
णि

शिव०
१७

अरुतायां प्रतिष्ठायां प्राणानां प्रतिमासु च॥ यथा पूर्वतथा भावः स्वर्णदीप्तां न देवताः॥ अन्वेषामपि
देवानां प्रतिमास्वपि पार्थिव॥ प्राणप्रतिष्ठा कर्तव्या तस्यां देवत्वसिद्धये॥ अथ प्राणप्रतिष्ठाप्रयोगः
गणेशप्रतिमायाः दक्षिणपाणिना स्पृष्ट्वा उर्गं उर्गं गणानां त्वेति मंत्रं पठित्वा गणेशाय प्रतिष्ठां तु गणे
शाय प्राणाः क्षरंतु च गणेशाय देवत्वसंख्यायै स्वाहा॥ अन्यदेवेषु तद्दीजमंत्रौ पठित्वा चतुर्थं तत
देवतापदयुक्तं पूर्वोक्तं मंत्रं पठेदिति ततः॥ कृत्वा प्रयत्नेन स्नाथि पंचामृतैः पृथक् पृथक्॥ गणा
ध्यक्षेति नाम्ना वै गंधं दद्याच्च भक्तिः॥ विनायकेति पुष्पाणि धूपं चोमासु तेति च॥ दीपं रुद्रप्रिया
येति नैवेद्यं विघ्ननाशिने॥ वस्त्रं सर्वप्रदेरक्तं युग्मं दद्यान्मुभावितः॥ ततो ह्वां कुरान् नृस्य विंशतिं चै
कमेव च॥ पूजनीयः प्रयत्नेन अभिर्नामपदेः पृथक्॥ तानि वक्ष्यंते॥ ह्वायुग्मं गृहीत्वा तु गंधं युक्तं
प्रपूजयेत्॥ एकैकेतचनाम्ना चैव तैत्तं सर्वनामभिः॥ तथैकविंशतिं गृह्य मोदकान् नृतपाचितान्॥
स्थापयित्वा गणाध्यक्षसमीपे कुरु नंदन॥ दशविप्राय दातव्या स्वयं चाधानं तथा दश॥ एकं गणा

कृत्यर

१७

काय

धिपेदद्यात्मनेवेद्यं न पोन्नम ॥ विप्राय भोजनं दद्याद्भुंजीयाच्चैलवर्जितमिति ॥ अथ संक्षेपेण प्रयोगः ॥ प्रातः कृतनित्यक्रियः सूर्यादिदेवताभ्यां व्रतं निवेद्योदस्तु रोवारि पूर्णं ताम्रपात्रं गृहीत्वा मसर्वनिर्विघ्नसिद्धिपुत्रसौभाग्यसंपत्त्या सिद्धारा श्रीगणेश प्रीत्यर्थं सिद्धिविनायक व्रतं करिष्ये इति संकल्प्य प्रतिमां कृत्वा प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा आवाहनादिरुत्थापनं चामृतैः पृथक् संस्नाप्य ॥ उमृगणाध्यक्षाय नमः गंधं समर्पयामि ॥ विनायक नमः पुष्पं ॥ उमासुताय धूपं ॥ रुद्रप्रियाय दीपं ॥ विघ्ननाशिने नमः एकमोदक सहितं नैवेद्यं ॥ सर्वप्रदाय वस्त्रयुग्मं ॥ इत्येवं दत्त्वा एकविंशति हस्तैः ॥ सगंधा गृहीत्वा एकैकेन ताम्राहूवयुग्मं गंधं दद्यात् ॥ गणाधिपाय नमः द्वैतवयुग्मं समर्पयामि ॥ उमापुत्राय नमः ॥ अधनाशाय नमः ॥ विनायकाय नमः ॥ ईशपुत्राय नमः ॥ सर्वसिद्धिप्रदाय नमः ॥ एकहंताय नमः ॥ इभवक्राय नमः ॥ मूरवकवाहनाय नमः ॥ कुमारगुरवे ॥ ततो वशिष्ठां एकं ॥ गणाधिपेत्यादिसर्वनामभिः समर्प्य विंशति मोदकानां ऐंस्थाप्य दशत्रात्म

शिव०

१७

शाये

णाय सहस्रिणां दत्त्वा त्रात्मण भोजनं दत्त्वा स्वयं दशमोदक सहितं नैवेद्यं पक्वान्नं भुंजीतेति ॥ अत्र चतुर्थी मध्याह्ने व्यापिनी ग्राह्या ॥ प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने पूजयेन्नुपेति स्कंदपुराणे मध्याह्नस्य कर्मकालत्वाभिधात् ॥ चतुर्थी गणनाथस्य मान्दविदाप्रशस्यते ॥ मध्याह्ने व्यापिनी सा तु परतश्चेत्यरेऽदुनीति वचनाच्च ॥ अत्र परश्चेदिति परदिने एव मध्याह्ने व्यापित्वे परा ॥ अन्येथा सर्वपक्षेषु पूर्वा ॥ मातृयोगस्य प्रशस्तत्वात् ॥ अस्यां चन्द्रदर्शनं न कर्तव्यम् ॥ तथा च मार्कंडेयः ॥ सिंहदित्युशुक्लपक्षे चतुर्थ्यं चिन्द्रदर्शनं ॥ मिथ्याभिहूषणं कुर्यात्तस्मात्प्रयेन तं सदेति ॥ पराशरः ॥ कन्यादित्ये चतुर्थ्यं तु शुक्ले चन्द्रस्य दर्शनं ॥ मिथ्याभिहूषणं कुर्यात्तस्मात्प्रयेन तं सदा ॥ दोषस्य शांतये सिंहः प्रसेनमवधीदिति वैपवेत् ॥ अत्र सिंहदित्य कन्यादित्य शङ्काभ्यां चांद्रो भाद्रपद उपलक्ष्यते ॥ श्लोकस्तु विलुपुराणे ॥ सिंहः प्रसेनमवधीत्सिंहो जांबवता हतः ॥ सुकुमारकमारो दीप्तवह्नेषः स्यमंतक इति ॥ भाद्रपदशुद्धपञ्चमी कृषिपंचमी ॥ सा सामान्यनिर्णयसूची

शिवरात्रिर्वलेदिमि

कृत्यर०

१९

ना

॥ उत्तरत्रैवमध्याह्न्यापिते उत्तरामनुष्यदेवत्यत्वेन मध्याह्न्यस्य कर्मकालत्वात् ॥ भाद्रपदशुक्लसप्तम्यां अमुक्ताभरणव्रतं ॥ तत्र सप्तमी पूर्वाविधायाद्या ॥ षण्मुन्योतिरितियुग्मवाक्यात् ॥ भाद्रपदशुक्लाष्टमी हर्वाष्टमी ॥ मानपूर्वाविधायाद्या ॥ श्रावणीदुर्गनवमी हर्वाचैव हुताशनी ॥ पूर्वाविधौ वकर्तव्येति हयमेकरात् ॥ शुक्लाष्टमी तिथिमासि भाद्रपदे भवेत् ॥ हर्वाष्टमी तु साजेया नोत्तरासा विधीयत इति ॥ हेमाद्रुत्तरपुराणसमुच्चयवचनाच्च ॥ इदं च हर्वात्रितं ज्येष्ठामूलयोगरहितायां सिंहस्थे सूर्येऽगस्त्येऽनुदिते मध्याह्न्यापितुं कर्तव्यं ॥ शुक्ले भाद्रपदे मासि हर्वासंज्ञा तु याष्टमी ॥ सिंहार्क एव कर्तव्या न कन्यार्के कदाचन ॥ सिंहस्थे सोत्तमास्येऽनुदिते मुनिसहमेति स्कांदात् ॥ भाद्रपदस्याधिमासत्वे सिंहार्क एवेति नियमात् तथा त्वे मलमासेषु कार्या ॥ अगस्त्य उदिते तात पूजयेदमृतोद्भवाम् ॥ वैधव्यं पुत्रशोकं च दशवर्षाणि पंचचेति तत्रैव दोषाभिधानाच्च ॥ मूहेमाद्रौ लौगाक्षिरपि ॥ उद्यानिकाशिवपवित्रकमेव शुक्लाष्टमी फलदा ॥

शिव०

१९

विरूढकजागराणि स्त्रीगोत्रतानि निखिलानीति वार्षिकानि कुर्यादगस्त्य उदितेन शुभानि लिप्सुरिति ॥ मुहूर्त्तरोहिणेष्टम्यां पूर्वावायदिवापरा ॥ हर्वाष्टमी तु साकार्या ज्येष्ठामूलं च वर्जयेदिति पुराणसमुच्चयवचनाच्च ॥ तथा ॥ ऐंद्रक्षेत्रजिता हर्वाहं त्याग्यानि नात्मथा ॥ भर्तुरायुर्हरामूले तस्मात्तां पर्विर्जयेदिति निषेधाच्च ॥ इदं च स्त्रीणां नित्यं ॥ यानपूजयते हर्वा मोहादिहयथाविधि ॥ त्रीणि जन्मानि वैधव्यं लभते नात्र संशयः ॥ तस्मात्संपूजनीया सा प्रतिवर्षं वधूजने ॥ सुखसंतानजननी भर्तुः सौभाग्यदायिनीति पुराणसमुच्चयोक्तेः ॥ तेन पूर्वस्यां मूलात्तरयोगे उत्तरापितद्रहिता कर्मकालस्य र्शिनी हर्वाष्टमी व्रतेयाद्या ॥ नित्यत्वाच्च यस्मिन् वर्षे ज्येष्ठामूलयोगरहिताया अलाभस्तत्राप्यनुकल्येनानुष्ठानं न तु सर्वथा त्यागः ॥ अनुकल्यश्च ॥ कर्तव्या त्वेकभुक्तेन ज्येष्ठामूलं यदा भवेत् ॥ हर्वा मभ्यर्चयेत्प्रक्षानं च च्यंदिवसं नयेदिति तत्रोक्तेः ॥ ज्येष्ठामूलवर्जनं निषिद्धकालमात्रस्योपलक्षणं ॥ तत्राप्यपेक्षा सत्वात् ॥ अत्र कर्तव्यमुक्तं मदनरत्ने भविष्ये ॥ शुचौ देशे

रुत्पर
२०

प्रजातायां हूय्यां ब्राह्मणोत्तमः॥ स्थाप्यनिगंततो गंधैः पुष्पैर्धूपैः समर्चयेत्॥ दध्यक्षतेर्दिजश्रे
ष्ठ अर्घ्यं दद्यात्त्रिलोचने॥ हविरामीभ्यां विधिवत्प्रजयेत्क्षुधा न्वित॥ मंत्रस्तु॥ तं हर्षे मृतजन्मासि
वंदितासि सुरासुरैः॥ सौभाग्यं संततिं देहि सर्वकार्यकरी भव॥ यथाशाखाप्रशाखाभिर्विस्तृतासि
महीतले॥ तथाममापि संतानं देहित्व मजरामरमिति॥ अत्र अनग्निपक्वं भक्षयेत्॥ अनग्निपक्वं
श्रीयादन्नं दधि फलं तथा॥ अक्षारलवणं ब्रह्मन् श्रीयात्सुधुनान्वितमिति॥ अत्र निषिद्धयोगा
भावे स्त्रीभिः स्वयं हूवंसंपूज्य अनग्निपक्वं भक्षणं कार्यं॥ तैयौगे ब्राह्मणद्वारा पूजां कारयि
त्वा एकभक्तं कार्यमिति॥ अस्यामेव ज्येष्ठा पूजा कार्यं॥ कन्यास्थाष्टमी हूवश्चुक्ता ज्येष्ठ
महती स्मृता॥ अलक्ष्मीपरिहाराय ज्येष्ठां तत्र प्रपूजयेदिति॥ लिंगपुराणात्॥ अत्र कन्यास्य
र्कयोगेन प्राशस्त्यमात्रं॥ मासस्तु भाद्रपदश्चांद्राव॥ अत्राष्टम्याः खंडत्वे ज्येष्ठा युता पूर्वपिरा
वाग्राद्या यन्तु॥ ज्येष्ठानक्षत्रमात्रा पेक्षंति धिब्रताद्भिन्नं॥ ज्येष्ठा युतारूपं ब्रतं तद्यस्मांति यौ ज्येष्ठा

शिव०
२०

व

नक्षत्रं भवति तस्यां कर्त्तव्यं॥ मासि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे ज्येष्ठक्ष्मिं युते॥ यस्मिन् कस्मिन् दिने वापि
ज्येष्ठा देवी प्रपूजयेदिति स्कंदपुरात्॥ यस्मिन् कस्मिन् दिने यस्यां कस्यां चिन्तिथा वित्यर्थः॥ ज्येष्ठा
नक्षत्रस्य खंडत्वे मध्याह्नाद्धर्धं अनुवर्त्तमानं यास्यं॥ यस्मिन् दिने भवेज्येष्ठामध्याह्नाद्धर्धमप्यणु
॥ तस्मिन् विष्यं पूजा च नूना चेत्सर्ववासर इति स्कंदात्॥ तथा॥ मैत्रेणावाहये देवीं ज्येष्ठां तनु
प्रपूजयेत्॥ मूले विसर्जयेद्देवीं त्रिदिनं ब्रतमुन्नममिति॥ मंत्रस्तु॥ ज्येष्ठा ये ते नमस्तुभ्यं श्रेष्ठा
ये ते नमो नमः॥ शर्वयै ते नमस्तुभ्यं शंकर्यै ते नमो नम इति॥ अस्यामेव महालक्ष्मी व्रतारं
भः॥ तत्रैसा ज्येष्ठा युता ग्राह्या॥ अलाभे केवलापि॥ भाद्रपदशुक्लद्वादश्यां श्रवणयोगे पार
णं न कार्यं॥ आभाकासितपक्षे धिति पूर्वोदात्तवचनात्॥ उपोष्येकादशी मोहात्पारणं श्रवणेय
दि॥ करोति हुं तित सुप्यं द्वादशाद्वादशी भवमिति स्कंदाच्च॥ अत्र त्रैधा विभक्तश्रवणमध्यभा
गे एव पारणं वर्ज्यमित्युक्तं विष्णुधर्मे॥ श्रुतेश्च मध्ये परिवर्त्तमेति सुप्तिप्रबोधपरिवर्त्तनमेव वर्ज्य

कल्पर

२१

दे

मिति॥ अत्रैव परिवर्तनोक्तं कुर्यात्॥ अतश्च मध्ये परिवर्तनं मेतीति वाक्यात्॥ अत्रैव शक्र ध्वजो
त्थापनमुक्तं मपरार्के गणेन॥ द्वादश्यां तु सिते पक्षे मासि पौष्ण्ये तथा॥ शक्रमुत्थापयेद्वाजा
विश्वश्रवणवासव इति॥ दूयमेव श्रवणद्वादशी॥ अस्याश्चात्मश्रवणयोगे पितृनिमित्तमु
पवासादि भवति॥ तदुक्तं मात्मे॥ द्वादशी श्रवणसृष्टा रुक्मा पुण्यतमा तिथिः॥ नतु सा तेन
संयुक्ता तावत्येव प्रशस्यते इति॥ तत्र एकस्मिन्नेव दिने श्रवणयोगे येन श्रवणमुता सैव या
द्या॥ विधाधिकाया दिनद्वये पि श्रवणयोगे एकादशी मुता याद्या॥ द्वादशी श्रवणसृष्टा सृ
ष्टौ कादशी यदा॥ स एष वैष्णवो योगो विष्णुश्चंद्रखलमंजितः॥ उपोष्य विधिवत्तत्र नरः संक्षी
ण किं चिषः॥ प्राप्नोत्यनुत्तमं सिद्धिं पुनरावृत्तिदुर्लभमिति मस्य पुराणात्॥ तथानारदी
ये॥ संस्पृश्येकादशीं राजन् द्वादशीं यदि संस्पृशेत्॥ श्रवणं ज्योतिषं श्रेष्ठं ब्रह्म हत्यां यपो ह
तीति॥ तंत्रेण च तदैकादशी प्रयुक्तमुपवासद्वयं॥ शुद्धाधिकाया दिनद्वये पि श्रवणयोगे उद

शिव०

२१

येतद्योगवती याद्या॥ उदयव्यापिनी याद्या श्रवणद्वादशी व्रत इति बृहन्नारदीयात्॥ यदा तु एकाद
श्येव श्रवणयुक्तान् द्वादशीं तदा तस्यामपि व्रतं भवति॥ यदा न प्राप्यते त्रक्षं द्वादश्यां वैष्णवं
कचित्॥ एकादशी तदोपोषापापधी श्रवणान्वितेति नारदीयात्॥ विधाया एव श्रवणयोगे वि
धापि याद्या॥ द्वादश्यां येकादशी यत्र सातोपोष्या भवेत्तिथिः॥ श्रवणेन तु संयुक्ता सा शुभा सर्वकाम
देति वक्रि पुराणात्॥ इयंच बुधवार इति प्रशस्ता॥ अत्र व्रतं काम्यं॥ नित्यमिति केचित्॥ पारणेन
भयं तो मुखं॥ अन्यतरांतो गेणः॥ अत्र संगमस्नानादिकार्यं॥ भाद्रपदे श्रवणेकादश्यां मध्य
क्षिणामनावतारः॥ तत्र वामन पूजा प्रतिमादानादिकं व्रतं कांडे प्रह्वं॥ अस्यामेव दुग्धव्रतं संक
स्यः॥ गंधे दुव्रते पायसादिकं वज्रं॥ दधि व्रतादयस्तदिकारास्तथाद्या एव॥ भाद्रपद शुक्ल चतुर्द
शमनंत व्रतं॥ तत्र पूर्वाक्षि व्यापिनी याद्या दैवकर्मत्वात्॥ चतुर्दश्यां च पूर्णिमेति युग्मवाक्याच्च॥
केचिन्नु मध्याह्ने भोज्यवेलायामिति तत्कथायां श्रवणान्मध्याह्ने व्यापिनी याद्येति वदंति॥ एतस्य

नृत्यर०

२२

हवणमन्यत्रमत्तौदृष्टव्यंसिंहसंक्रान्तिदिनमारभ्यैकविंशतिमेदिनेअगस्मोदयः॥ तदुक्तंरिवो
दासीये॥ उदेतियास्यांहरिसंक्रमाद्वेरेकाधिकेविंशतिमेह्यगस्मशति॥ तत्रकारापुष्पमयीम
गस्मप्रतिमांसंपूज्यअगस्मःखनमानइत्थाअर्घ्यंदद्यादित्यादित्रतकांडेस्पष्टं॥ भाद्रपद
पौर्णमास्यांप्रपितामहात्परांस्त्रीनुदिशपश्चादकार्यं॥ तदुक्तंमार्कंडेयपुराणे॥ नांदीसुखा
नांप्रत्यक्षंकन्याराशिगतेरवो॥ पौर्णमास्यांतुकर्त्तव्यंवरहवचनंयथेति॥ नांदीमुखत्वंद
श्रितितत्रैवपितापितामहश्चैवतथैवप्रपितामहा॥ त्रयोह्यश्रुमुखास्तेतेपितरःपरिकीर्त्तिताः॥
तेभ्यःपूर्वतरयेचप्रजावंतःसुरेष्वपिताः॥ तेनुनांदीसुखानांदीसमृद्धिरितिकथ्यतेइति॥ ए
तच्चनित्यं॥ प्रत्यक्षमित्युक्तेः॥ एतच्चपार्वणविधानेनकार्यं॥ अथमहालयः॥ तत्रषडक्षाः
॥ कृष्णप्रतिपदादिशुक्लप्रतिपदंतएकः॥ प्रतिपदादिदर्शान्तोद्वितीयः॥ पंचम्यादिअष्टम्यादिद
शम्यादिचतुर्दशीवर्जदर्शान्तमित्यपरेदशसप्तपंचतिथिपक्षाः॥ एकदिनपक्षश्चेति॥ तत्रप्रथम

प
शिव०
२२

स्थि

माहशाद्यायनिः॥ नभस्यस्यापरेपक्षेतिथिषोडशकस्तयः॥ कन्यागतस्त्रितश्वेत्यात्सकालःआ
रुक्मणीति॥ चेदित्यसंदिग्धेसंदिग्धवचनं॥ तिथिषोडशकस्यामावास्योत्तरांप्रतिपदमादाये
तिदेवलेनोक्तं॥ अहःषोडशकंयन्नुशुक्लप्रतिपदासह॥ चंद्रक्षयाविशेषेणसापिदर्शान्तिकास्म
तेति॥ पंचदशदशसप्तपंचतिथिपक्षः॥ ब्रह्मपुराणे॥ अप्वशुक्लपक्षेतुश्राद्धंकुर्यादिनेदिने
॥ त्रिभागहीनंपक्षंवात्रिभागंत्वदिमेववेति॥ तृतीयोभागस्त्रिभागःपक्षस्य॥ तद्दीनताचआ
द्यानांचतसृणांचतुर्दश्यांश्चवर्जयेत्॥ एवमद्वित्रिभागयोरपिचतुर्दशीवर्जनं॥ नभस्यस्यापरे
पक्षेश्राद्धंकुर्यादिनेदिने॥ नैवननंदादिवज्यस्यानैवकज्यचिचतुर्दशीतिवचनेनप्रतिपदादिपक्ष
एवचतुर्दशीवर्जनानिषेधादितरपक्षेषुतद्वर्जनप्रतीतिः॥ नैरादिवर्जनंतुनभवतिसंख्याहानि
प्रसंगात्॥ गौतमः॥ अथापरपक्षेश्राद्धंविदुभ्योदद्यात्॥ पंचम्यादिदर्शान्तंअष्टम्यादिद
शम्याशर्वस्मिंश्चेति॥ एकदिनपक्षानागरखंडे॥ आषाढ्याःपंचमेपक्षेकन्यासंस्पेदिवाकरे

कृत्यर
२३

॥ यो वै श्राद्धं नरः कुर्यादिकस्मिन्नपि वासरे ॥ तस्य संवत्सरं यावत्तत्तास्युः पितरो भवमिति ॥ अस्मि
श्वपक्षे नंदादिवर्जनमपि भवति ॥ अत्र नंदादिवर्जितकारणाभावात् ॥ नंदादिवर्जनमाह नारदः ॥ न नं
दा सुभृगोर्वारिरोहिण्यांच त्रिजन्मसु ॥ रिवत्यांच मध्यायांच कुर्यादापरपक्षिकमिति ॥ नंदाः प्रतिप
तपस्येकादश्यः ॥ त्रिजन्मानि आद्यदशमे कोतविंशानि नक्षत्राणि यत्तु कर्तुं श्रुत्वा दाराणां त्रि
जन्मक्षणिवर्जयेदिति वचनं तद्यदिसाकरं तदेवं व्याख्येयं ॥ कर्तुः पुत्रदाराणां च यामित्रीणि ज
न्मक्षणि अद्यदशमे कोतविंशानि तातिवर्जयेदिति ॥ अन्यथा त्रिंशत्स्य वज्रवचनस्य च वैय
र्थ्यात् ॥ कैश्चि त्रिजन्मानीत्यत्र जन्मतत्पूर्वात्तरनक्षत्राणीति व्याख्यातं तत्पूर्वोत्तरनक्षत्रयोर्ज
न्मशब्दवाच्यत्वाभावात् उपेक्षितं ॥ अन्यत्रापि ॥ नंदाश्च कामस्वारभृग्वाग्निपितृकालभे ॥ गं
उवै धृतिपाते च पिंडास्माज्याः सुते पुभिरिति ॥ अश्वः सप्तमीः कामस्वयोदशी ॥ आरोभोमः
॥ अग्निपितृकालभानि कृत्तिकामघाभरणपारवातिनक्षत्राणि ॥ पिंडदानग्रहणं ॥ श्राद्धोप

शिव०
२३

लक्षणमेव एकमूलकल्पनालाघवात् ॥ अस्यापवादः प्रयोगपरिजातीयोदाहृते संयद्वचने
॥ अमापतिभरण्यांच द्वादश्यां पक्षमध्यके ॥ तिथिचारं च नक्षत्रयोगं च न विचारयेदिति ॥ मृ
ततिथिसमानजातीयायामपि चतुर्दशी भिन्नायां तिथौ निषेधप्रयोजकमुक्तायामपि याव
त्संभवं शिष्टमहालयश्राद्धमाचरंति ॥ आधुनिकग्रंथिवचना न्यपिलिखितानि ॥ नागरखंडे
॥ आषाढ्याः पंचमे पक्षे कन्या संस्ये दिवाकरे ॥ मृताहनिपितुयो वै श्राद्धं दास्यति मानवः ॥ त
स्य संवत्सरं यावत्संतुष्टाः पितरो भवन् ॥ कात्यायनः ॥ यातिथीर्यस्य तातस्य मृताहेतुप्रवर्तते
॥ सातिथिः पितृपक्षे तु पूजनीया प्रयत्नतः ॥ तथा ॥ अश्राक्तः पक्षमध्ये तु करोत्येकदिने यदा
॥ निषिद्धे पिदिने कुर्यात्सिद्धदानं तथा विधीति ॥ तथा मार्कंडेयः ॥ कन्यागते सवितरिदिनानि द
द्यापंचच ॥ पर्वणि नैव विधिना श्राद्धं तत्र विधीयते ॥ यस्तु विवाहविहिते मासां स्तु जेयुर्दिशौ
वहि ॥ सपिंडाः पिंडनिर्वापं मौज्जीबंधेषु देवहीति विवाहानंतरं पिंडदाननिषेधाज्योतिः ॥ प

रुत्तर
२४

राशरेणोक्तः॥ तस्यापवादः स्मृतिसंग्रहे॥ महालयेगवाश्रादिमातापित्रोर्मृतेदुनि॥ यस्यकस्या
पिमर्त्यस्यसपिंडीकरणेतथाकृतोदाहोपिकुर्वीतपिंडनिर्वपणमुतइति॥ सन्यासिनां तु म
हालयश्राद्धादृश्याकर्त्तव्यं॥ यतीनांचवनस्यानां वैष्णवानां विशेषतः॥ दादृश्यां विहितं श्रा
द्धं कल्पक्षेत्रे विशेषेण इति पृथ्वीचंद्रोदये संग्रहोक्तेः॥ इदंचान्तेनैव कर्त्तव्यं मृताहंचसपिंडेच
गयाश्राद्धं महालयं॥ आपन्नोपिन कुर्वीतश्राद्धमात्रेन कर्त्तुं चिदिति स्मृतिदर्पणे गालवोक्ते॥
अथात्र देवताः॥ पितरो यत्र पूज्यं ते तत्र माता महा अपि॥ तथाः॥ अभूवृका सुवृक्षौ च प्रति संव
त्सरं तथा॥ मलालये गयायांचपि सपिंडीकरणात्पुनः॥ मातुः श्राद्धं पृथक् कुर्यादित्यत्र पतिना सह
॥ हेमाद्रौ महालये गयाश्राद्धे वृक्षौ चान्वष्टका सुच॥ नवदेवस्य मंत्रेष्टं शेषं पाट्योरुषां विदुरि
ति॥ सयन्मातस्तु मात्रा सहैकतंत्रेण्युपादिपितृकश्राद्धवत्॥ निगमे॥ महालये गयाश्राद्धे
हिवा त्वष्टका सुच॥ तेयं दादृशदेवत्यं तीर्थे प्रोष्टे मघा सुच॥ तथा हेमाद्रौ॥ उपाध्याय गुरुश्च

शिव०
२४

यितृव्याचार्यमातुलाः॥ श्वशुरंश्चातृ तत्पुत्रकृत्विक् शिष्या सपोषकाः॥ भगिनी स्वामि दुहितृजा
मातृ भगिनी सुताः॥ पितरोपि पत्नीनां पितुर्मतिश्च यास्वसा॥ सारिष्यदृशिष्याद्यास्तीर्थे चैव म
हालये॥ एकोदिष्टविधानेन पूजनीयाः प्रयत्नत इति॥ ततां वेति संग्रहवाक्यं तु कृषिवचना संवा
दान्नादृतं॥ अत्र प्रत्येको दिष्टं ब्राह्मणभेद इति मुख्यां पक्षः॥ अशक्नोचतुर्विंशतिमते॥ एकस्मिन्ना
त्मणे सर्वाचार्यादीन् प्रपूजयेत्॥ दश द्वादश वा पिंडान् दद्यात्करणं न तु॥ विधवायास्तु विशेषे
षः स्मृतिसंग्रहे॥ चत्वारि पार्वणानीह विधवायाः सदैव हि॥ स्वभर्तृश्च शुरादीनां मातापित्रास्तथै
व च॥ ततो माता महानां च श्राद्धवान् भुपक्रमेदिति॥ तथा॥ श्वश्रूणांच विशेषेण मातामसास्त
थैव चेति॥ अशक्नो स्मृतिरलावत्यैत्यां॥ स्वभर्तृप्रभृतिभिः स्वपितृभ्यस्तथैव च॥ विधवा
कारयेद्दादृशं या कालमर्तं दत्ता॥ विधवा स्वयं संकल्प्य कृत्वाऽन्यदारा कारयेदित्युक्तं प्रयोगपा
रिजाते॥ अत्र चैकः पाकः वैश्वदेवं तंत्रं॥ एकोदिष्टे युपाणि होमः॥ पुरुरवा इव संतको विश्वे

द

रुत्तर
२५

देवैर्यजुः अपिकन्यागते सूर्योऽश्रादेतुः करि लोचना वित्यादि पुराणवचनं तत्काम्यबुद्ध्या क्रियमाणमहा
लयश्राद्धविषयमिति मदतरलमदनपारिजातादयः ॥ अत्र च प्रतिदिनं प्रयोगभेदादक्षिणाभेदः य
जुहेमादिणाभ्यासपक्षे ते दक्षिणादानमित्युक्तं तत्कर्मैकोपि प्रतिदिनं प्रयोगभेदादक्षिणात्माश्च
प्रयोगांगत्वादयुक्तः ॥ एतच्चगुर्विणीपतिना पिंडं रहितं कार्यं ॥ तथा च दक्षः ॥ मुंडनं पिंडं दानं घेतक
र्मच सर्वशः ॥ न जीवत्पितृकः कुर्याद्विणीपतिरेव चेति ॥ जीवत्पितृकस्या न्वष्टकमा नृवर्षि
कादौ वचनाद्भवति अपिंडकश्राद्धे विशेषमाह ॥ छागलेपपिंडो यत्र निवर्त्ततमप्यादिषुकथंचन
॥ सांकल्यंतु तदा कार्यं नियमाद्ब्रह्मवादिभिः ॥ श्राद्धांगतर्पणं तु पक्षश्राद्धे श्राद्धोत्तरसकृन्महा
लये तु परदिने ॥ तदुक्तं नारदीये ॥ पक्षश्राद्धं यदा कुर्यात्तर्पणं तु दिने दिने ॥ सकृन्महालये चैव य
रेह निति लोदके मिति ॥ प्रयोगपारिजाते गरीः ॥ कृष्णे भाद्रपदे मासि श्राद्धं प्रतिदिनं भवेत् ॥ पि
ण्डां प्रत्यहं कार्यं नित्यं तर्पणं ॥ एतच्च श्राद्धं प्रतिदिनं भवेत् ॥ पितृणां प्रत्यहं कार्यं निविदिपि च
विद्वाहे ॥

शिव०
२५

तर्पणं ॥ एतच्च श्राद्धं नित्यं ॥ आषाढ्याः पंचमे पक्षेयः श्राद्धं न करिष्यति ॥ राकेनापि दरिद्रोपि सौत्यज
त्वमुपेक्ष्यति ॥ आसनं शयनं भोज्यं स्पृशं भाषणं तथा ॥ तेन सार्धं करिष्यति ये ते पापतरानरा इति
॥ नागररवंदे ॥ करणे प्रत्यवायश्रवणात्काम्यं च ॥ पुत्राना युस्तथारोग्यं मे श्वर्यं मतुलं तथा ॥ प्रा
प्नोति पंचमे दत्त्वा श्राद्धं कामोश्च पुष्कलानि तिकाक्षाजिनिवचनात् ॥ मलमासे सत्युत्कर्षः यातुधान
प्रियो मासः कन्याके जायते यदा ॥ देवंपित्र्यं तदा कर्म उत्तरे मासि युज्यत इति ॥ पितृमरणप्रथमा
देतु कृता कृतं ॥ अत्र भरण्यां श्रमतिप्रशस्तं ॥ भरणी पितृपक्षौ तु मृती परिकीर्त्तिता ॥ तस्यां श्रा
द्धं कृतं येन स गया श्राद्धं वेदिति मात्स्न्यात् ॥ पृथ्वी चंद्रोदये नभस्यापरं पक्षस्य द्वितीया यदियाम्य
मे ॥ तृतीया त्वग्रितारगभिः सहिता प्रीतिदायितुरिति ॥ अस्मिन्नेव पक्षे कपिलाष्टमी ॥ तदुक्तं बारा
हे ॥ नभस्य रुक्मपक्षे तुरोहिणीयातभुसुतैः ॥ युतावष्टी पुरायज्ञैः कपिला परिकीर्त्तिता ॥ व्रतोपवा
सनियमे भस्करं तत्र पूजयेत् ॥ कपिलां च विजाग्या यदत्वा क्रतुफलं लभेदिति ॥ अत्रैव हस्तार्कफ

कृत्यर
२६

लातिशयइतिनिर्णयामृते॥ इयमेवचंद्रषष्टी॥ तउक्तं भविष्येतद्व्यापदेमासिषष्ठां पक्षे सिते तरे
॥ चंद्रषष्टीव्रतं कुर्मात्सर्वविधः प्रशस्यते॥ चंद्रोदये यद्वा षष्टी पूनविष्णुपरे हति॥ चंद्रषष्टी सिते प
क्षे सैवोपोष्माप्रयत्नतइति॥ अत्रैवाष्टम्यां आश्वलायनेन माध्याह्न्यसंज्ञा सुक्तं॥ एतेन माध्य
वर्षे द्यौष्टपद्या अपरपक्षइति॥ इदं न सप्तम्यादिषु त्रिषहः सुअष्टकावत्कार्यमिति वृत्तिकर॥ इ
रदत्तस्तयद्यायुक्तवर्षसु भवं त्रयोदशी आहमिति व्याचख्यो॥ अत्रैवाष्टम्यां महालक्ष्मी
व्रतसमापनं॥ तत्रचंद्रोदयव्यापिनी ग्राह्या॥ तत्काले चंद्रार्घ्यदानविधानात्॥ चंद्रोदयव्रतत्वे
न चंद्रोदयव्रते चैव तिथिस्तात्कालिकी स्मृतेति वचनात्॥ उभयत्र चंद्रोदये तत्वे असत्वे वा कृष्णा
त्वात्सर्वी॥ मयुन्नरदिने चंद्रोदयोत्तरं त्रिमुहूर्त्तान्ति दोत्तरैव॥ पूर्वावापरविधावा ग्राह्या चंद्रोदये॥
यात्रिमुहूर्त्तापि सा पूज्या परतश्चोर्ध्वगमिनीति पुराणसमुच्चयवचनात्॥ अर्द्धरात्रमतिक्रम्य व
र्त्तते योत्तरातिथिः॥ तदा तस्यां तिथौ कार्यं महालक्ष्मीव्रतं सदेति वचनाच्च॥ अत्रैव नवम्यामन्व

सदा ३
शिव०
२६

ष्टकाश्चाहं॥ तत्र कात्यायनः॥ अन्वष्टकासु नवभिः पिंडैः श्राद्धमुदाहृतं॥ पित्रादिमानुमध्यंचतनो
मातामहांतकं॥ देमादौ छागलेयः॥ केवलास्तक्षये कार्यं वृक्षापादौ प्रकीर्त्तिताः॥ अन्वष्टकासु
मध्यस्थानां त्याः कार्याः कदाचनेति॥ दीपिकायां तु मातुः श्राद्धमादौ कार्यमित्युक्तं॥ निर्णयामृ
मेत्रायणीयगृहपरिशिष्टो अन्वष्टकंगया प्राप्नोसत्यां यच्च मृते हतिः॥ मातुः श्राद्धं सुतः कुर्या
त्पितर्यपि च जीवति॥ यद्यपि जीवति तत्कस्य पंचाप्यन्वष्टकानित्यास्तथाप्याचारादशक्तस्येय
मावश्यकीतिकेचित्॥ मातामहचरणौ स्तनवम्यां क्रियमाणं मानुश्चाहं प्रतिपदि क्रियमाणं
मातामहश्चाहं च महालयापरपक्षनिमित्तमेवेति कालतत्त्वविवेचने सोपपत्तिकमुक्तं॥ अत्र
स्वमातरि जीवंत्यामपि सपत्नमातृभ्यो दद्यात्॥ सर्वासामेव मातृणां श्राद्धं कन्यागते रवौ॥ न
वम्यां हि प्रदातव्यं ब्रह्मलध्वराहिताशक्तिकचिक्षितवचने सर्वासामित्युक्तेः॥ अत्र सर्वासं
नामानि दर्शनेन एकोर्ध्वः पिंडश्च० नामैकौ तु विधिवचनादिप्रयोगइति वृत्तिकारः॥ भर्तृभरणौ

कृत्यर-

२७

नरमातुः श्राद्धं न कार्यं श्राद्धं न वर्यां कुर्यान्नमृते भर्त्तरितुं यत्तद्विवचनादितिकेचितुः॥ अन्ये तु
एतच्च न स्पतिर्मलत्वात्कर्त्तव्यमित्याहुः॥ मातामहचरणस्त्वमृतमितृकेणपितृश्राद्धदिन एव पृथ
ग्रपृथग्वा मातृदृसेरपि संपादितत्वात् न कर्त्तव्यमित्याहुः॥ सर्वं चैतत्कालतविवेचने स्पृष्टं॥ इदं च
जीवसितृकोणापिसिद्धिकं कार्यं॥ हेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरे॥ अन्वष्टकास्तस्मिन् च स्त्रीणां श्राद्धं कार्यं त
थैव चेत्पुत्रकर्म्यपि दानिर्चयणं कार्यमित्युक्तं तात्॥ अत्रातिदेशादेव पिंडदाने प्राप्ते जीवसितृक
त्वादियुक्तनिषेधप्रतिप्रसवार्थं वचनं॥ अत्र सुवासिनी भोजनमुक्तं मां कंडेयपुराणे मातुः श्रा
द्धे तु संप्राप्ते ब्राह्मणेः सह भोजनं॥ सुवासिन्यै प्रदातव्यमिति शानातपो ब्रवीत्॥ भर्तुरग्रे मृता
नारी सह दाहेन वामृता॥ तस्यास्थाने नियुंजीत विप्रैः सह सुवासिनीमिति॥ तत्रैव महालसा वाक्यं॥
स्त्रीश्राद्धे पुत्रदेयाः स्युरलंकाराश्च योषितः॥ मंजीरमेखला दामकर्णिका कंकणादय इति॥ अत्रैव
त्रयोदशी श्राद्धं महाफलं॥ मध्यायुक्तायां तु अतिप्रशस्तं अत्र मलमासेपि श्राद्धं कार्यं॥ अनन्यगति

शिव०

२७

कत्वात्॥ मघात्रयोदशी श्राद्धं प्रत्युपस्थितिहेतुकं॥ अतन्यगतिरुत्वेन कर्त्तव्यं स्यात्मलितुन इति॥
कात्कगृह्योक्तेः॥ इदं च युगादिविशेषप्रयुक्तत्वात् पिंडरहितं कार्यं॥ अयनदितये तथा॥ युगादिषु च
कर्त्तव्यपिंडनिविपणादत इति वचनात्॥ एतच्च पुत्रवता पुत्रांतरोद्देशे न कार्यं अविभक्तेरपि
पृथक् कार्यं॥ तथा च हेमाद्रौ॥ विभक्तावाः विभक्तावा कुर्युः श्राद्धं पृथक् कृताः॥ मघासु च ततो न्य
त्रनाधिकारः पृथग्विनेति॥ नित्यं चात्र श्राद्धं प्रोष्ठयद्यामतीतायां तथा कृत्वा त्रयोदशीत्युपक्रम्य
एतानि श्राद्धकालानि नित्यानाह प्रजापतिः॥ श्राद्धमेतेषु कुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यत इति विष्णुधर्मोत्त
रात्॥ इयमेव योगविज्ञेयगजछाया॥ तदुक्तं ब्राह्मे योगो मघात्रयोदश्याः कुंजरछाया संतक
ः॥ भवेन्मछायां संस्थे च त्राशिर्न के करे स्थित इति॥ अस्मिन्नेव पक्षे चतुर्दश्यां दुर्मरणमृतानां श्रा
द्धं कार्यं॥ तथा च मरीचिः॥ विषसर्पश्वावहादिति र्यत्रात्मणा घातिनां॥ चतुर्दश्यां क्रियाकाय अन्ये
षां तु विगर्हितेति॥ नागरखंडे॥ अपमृत्यु भविष्यां रास्वमृत्करथापिवा॥ उपसर्गमृतानां च विषमृ

ठत्पर०
२८

सुमुपेयुषां॥ वक्रिनाचप्रदग्धातां जलमृत्सुमुपेयुषां॥ सर्पव्याघ्रहतानां च शृंगेरु रंधनेरपि॥ श्राद्धं
पांप्रकर्तव्यं चतुर्दश्यां नराधिपेति॥ मार्कंडेयपुराणे॥ युवानः पितरो ये स्पृशन्ताः शस्त्रिणवाहताः
॥ तेन कार्यं चतुर्दश्यां तेषां तृप्तिमभीक्षतेति॥ प्रायोनशानाभ्यां तु विधितो मृतानां भवति॥ प्रायो
नशानशस्त्राग्निविषो रंधनिनांतथा॥ चतुर्दश्यां भवेच्छ्राद्धमिति ब्रह्मपुराणात्॥ युद्धमृतानां च॥
प्रीयंते पितरश्चास्यये च शस्त्रहतारणा इति वक्ष्यमनुस्मरणात्॥ एतच्च शस्त्रघातादिनिमित्तं चतु
र्दशी श्राद्धं पित्रादीनां मये को दिष्टमेव भवति॥ न तु पार्वणं॥ तथा च गार्ग्यः॥ चतुर्दश्यां तु यद्वाहं
सपिंडीकरणात्परं॥ सः को दिष्टविधानेन तत्कार्यं शस्त्रघातिन इति॥ पित्रादिषु त्रिष्वपि शस्त्रहते
षु शस्त्रहतेषु सर्वेषामेको दिष्टान्येव कार्याणि॥ पार्वणविधायकवचनाभावात्॥ यत्तु पित्रादयस्त्र
योयस्य शस्त्रघातादिभिर्हताः॥ सभृते पार्वणं कुर्यादिति कानि पृथक् पृथक् गतिवचनं तस्मात्
णिकं ग्रंथेषु दर्शनादनाकरं॥ इदं चैको दिष्टं सदैव कार्यं॥ अत्र पक्षे चतुर्दश्यामेको दिष्टविधानतः॥

शिर०
२८

दैवयुक्तं तु तद्वाहं पित्राणामक्षयं भवेदिति॥ प्रयोगपारिजातोदाहृतवचनात्॥ यस्त्वेतस्यामेव चतु
र्दश्यां मृतस्य क्षयाह निमित्तं श्राद्धं पार्वणविधिनेव कर्तव्यं॥ अत्रैव नृस्य क्षयो यस्य त्रेतपक्षे
तथापुनः॥ पार्वणंतस्य कर्तव्यं नैको दिष्टं कदाचनेति विज्ञानेश्वरघृतवचनात्॥ अमावास्यायां
विशेषमाह अपराकेयमः॥ इमेकरस्थितेया तु अमावास्याकरा न्विता॥ साक्षेया कुंजरलाया
इति बोधायनो ब्रवीदिति॥ इति भाष्यपदः॥ आश्विनशुक्लप्रतिपदि जीवसिन्धुकेण दौहि
त्रेण मातामहश्राद्धं कार्यं॥ तदुक्तं हेमाद्रौ॥ जातमात्रोपि दौहित्रो जीवत्यपि वमातुले॥ कुर्यान्मा
तामहश्राद्धं प्रतिपद्याश्विनोसित इति॥ इयंच संगवद्यापि नीग्राह्येति निर्णयदीपे उक्तं॥ प्रतिपद्या
श्विने शुक्ले दौहित्रस्त्वेकपार्वणं॥ श्राद्धं मातामहं कुर्यात्सपितासंगविसित इति॥ आज्यप्रतिपदा
श्राद्धं नांदिश्राद्धं विध्यते॥ नात्यंतपाकशुधिस्यादामध्याह्नं विशिष्यते॥ सपितेति विशेषणात्॥
जीवसिन्धुकस्यैवाधिकारः॥ इदं च मुंडनं पिंडदानं चेति दक्षवचनेन जीवसिन्धुकं प्रति पिंडदाननि

रुत्यर०

२९

विधादन्वष्टका॥ वच्चविशेषवचनाभावात्सिद्धिरित्येकार्यमिति केचित्॥ अन्येतु न जीवत्पि कं प्रतिपि
उदानमात्रमनेन निषिध्यते॥ किंतु दर्शनादंगया श्राद्धं वापरपक्षिकं न जीवत्पि कः॥ कुर्यान्निलैः
कृत्स्नैश्च तर्पणमिति वचने॥ नेकवाक्यतया श्राद्धमेव निषिध्यते तदा कुर्यात्तां दर्शनादिमुपलक्षणं॥ एवं
च तस्य विशेषवचनप्राप्तं श्राद्धं संपिंडमेव भवतीत्याहुः॥ अस्यामेव न वरात्रारंभः॥ तत्र ब्रतस्व
रूपं भविष्योत्तरे॥ एवं च विंध्यवासिन्यां न वरात्रोपवासतः॥ एकभक्तेन न क्तेन स्वर्गाकर्तव्यं चितेन
वा॥ पूजनीया जने देवी स्थाने स्थाने पुरे पुरे॥ गृहे गृहे शक्तिपरे ग्रामे ग्रामे वने वने॥ स्नातैः रघुमुदि
तेर्दृष्टैर्ब्राह्मणैश्च त्रियैर्नृपैः॥ वैश्यैः शूद्रैर्भक्तियुक्तेस्त्रैर्वैरन्यैश्च मानवैः॥ स्त्रीभिश्च कुरुशाह
लतदिधानमिदं शृण्विति॥ देवीपुराणेऽपि॥ कन्यासंस्थे रवौ शुक्लामाश्विने प्राप्स्यन्तं दिक्॥ अ
याचीत्यथ वै काशी नक्ताशी वाथ वाद्यदः॥ भूमौ शशी तन्वा मंत्र्यकुमारी भोजयेत्सुदा॥ वस्त्रा
लंकारदानैश्च संतोष्याः प्रतिवासरं॥ वलिं च प्रत्यहं दद्याद्दोदनं मांसमाषवत्॥ त्रिकालं पूजये

शिव०
२९

देवीं जपस्तोत्रपरायण इति॥ अत्र देवी पूजा प्रधानं उपवासादिकं मंगं॥ पूजापित्वाश्विने मासि विशेषे
को जायते नर इत्यादौ पूजाया एव फलसंबन्धादिति॥ अत्र प्रतिपदः खंत्वे केचित्तावत्परविद्याग्रहे
त्याहुः॥ तथा हि चोक्तं मार्कंडेयदेवीपुराणयोः॥ पूर्वविद्यातु या शुक्ला भवेत्प्रतिपदाश्विनी॥ न व
रात्र ब्रतं तस्यां न कार्यं शुभमिच्छता॥ देशभंगो भवेत्तत्र इभिर्हं चोपजायते॥ नंदायां दर्शयिष्य
यां यत्र स्यान्मम पूजनमिति॥ तथा॥ अमायुक्ता न कर्तव्या प्रतिपत् पूजने मम॥ मुहूर्तमात्रा क
र्तव्या दितियादिगुणान्विता॥ तथा॥ न दशकिलया युक्ता प्रतिपच्चंडिका चने॥ उदये दितौ मुहूर्ते
पित्रा ह्यासोदयगामिनीति॥ शुद्धाधिका तु पूर्वव्याह्या॥ संपूर्णात्वादमायोगाभावाच्च॥ यदा चा
माविद्या प्रतिपत्यादिनेनास्ति तदा विद्यापित्राह्य॥ एतद्विषयानेव अमायुक्ता प्रकर्तव्येति नृसिं
हप्रसादोदात्तानि वचनानीति मातामहचरणे स्तुमाधवहेमाद्राद्युक्तं न क्व व्रतत्वानुरोधेन
खंडाप्रतिपत्तदोषव्यापिनीयास्येत्युक्तं॥ न क्व व्रतत्वं न न क्व भोजनरूपत्वात्॥ तस्योपासिका

उ

कृत्यर०

३०

तादंगत्वाच्च॥ किंतु प्रजा रूपस्य प्रधानस्य न कालमाध्यत्वात्॥ तच्चानि शिभ्रमंतिभ्रतानिराकृत्य
ः शूलभ्रद्यत इत्यादिसामान्यवचनात्॥ आश्विने मासि मेघातिप्रतिपद्यातिथि भवेत्॥ तस्यां नक्तं
प्रकुर्वीतरात्रौ देवीं प्रपूजयेत्॥ रात्रिं त्रयमिदं देवि सर्वपापप्रणाशनं॥ रात्रिं त्रयमिदं तस्य रात्रौ क
र्तव्यतेष्यत इत्यादि देवी पुराणा दिवचने भ्यश्चावगम्यते॥ एवं च पूजारूपस्य प्रधानस्य रात्रिका
लत्वे स्थिते कर्मणो यस्य यः काल इति वचनात् प्रदोष व्यापिनी प्रतिपन्न वरात्रव्रते ग्राह्या॥ तत्र प्र
वृद्धिर्न एव प्रदोष व्याप्तौ पूर्वादिनद्वये तद्याप्ता बुधरा॥ दिनद्वये तद्व्याप्ता च पुनरैव सायाह्निरूप
गोपाकाल व्याप्तिना भात॥ यत्र आद्यास्तनाडिका स्माज्याः षोडशा दशापि चा॥ अपराह्णे च
कर्तव्यं शुद्ध संततिकां क्षिभिरिति वचनं॥ तदाद्याः षोडशानाडी स्तुलधायः कुरुते नरः॥ कलश
स्थापनं तत्र अरिहं जायते भ्रवमिति वचनं तरेका वाक्यतया कुलाचार प्राप्त कलश स्थापन वि
षयं॥ एवं हि याविद्व प्रतिपदि धायकानि अमायुक्त निषेधकानि वचनानि कलश स्थापन विष

शिव०

३०

याण्ये च॥ अमायुक्ता सदा चैव प्रतिपन्निदितां तथा॥ तत्र चैव स्थापयेत्कुंभं दुर्भिक्षं जायते भ्रवं
॥ प्रतियत्सद्वितीया तु कुंभारोपण कर्मणीति रुद्रयामल वचनात्॥ यद्यपि प्रारंभ्यं न चरात्रं स्मा
द्वित्वा चित्रां च वैधृति मिति वचनं इति त्वाष्ट्र वैधृतियुक्तं चैव प्रतिपच्चंडिका र्चने॥ तयो रते विधात
व्यं कलशारोपणं गृहेति वचनात् कलश स्थापन विषयमेव॥ अत्र विशेषमाहुर्गोत्सवे का
त्यायनः॥ प्रतिपद्याश्विने मासि भवेद्देधृति चित्रयोः॥ आद्यपादोपरित्याज्यप्रारंभे न वरात्रकं
॥ भविष्ये॥ चित्रा वैधृति संयुक्ता प्रतिपच्चेद्भवेन्नय॥ त्याज्यास्त्यां शास्त्रयस्त्यादास्तुलीयां यौतुष्ट
जतमिति॥ तथा॥ नरात्रौ स्थापनं कार्यं न च कुंभाभिषेचनं॥ विल्लुधर्म॥ भास्करोदयमारभ्य
यावत्तु दशानाडिकाः॥ प्रातः काल इति प्रोक्तः स्थापनारोपणादि विधिः॥ रुद्रयामले॥ स्नानं
मांगलिकं कृत्वा ततो देवीं प्रपूजयेत्॥ शुभाभि मूर्तिकां क्षिभिरुत्पूर्वं कृत्वा तु वेदिकां॥ यवा
न्वेवापयेत्तत्र गोधूमैश्चापि संयुतान्॥ तत्र संस्थापयेत्कुंभं विधिना मंत्रपूर्वकं॥ सौवर्ण

राजतंवापितामंमृन्मयजंतुजेति देवीपूजाचनयतीमंत्रेणाकार्या॥ जयंतीमंगलाकालीभद्रकालीक
पालिनी॥ दुर्गाक्षमाशिवाधात्रीस्वाहास्वधानमोस्तुते॥ अनेनैवतुमंत्रेणजपहोमादिकार्येदिति
॥ देवीपुराणात्॥ दुर्गलिंगकोवैदिकआगमिकोवा॥ तद्विगैः पूजयेत्तंत्रैः सर्वदेवान्समाहितइत्य
ग्निपुराणात्॥ प्रणवादिचतुर्थ्यंतंनमोतंतामवा॥ नात्मासर्वसमापयेदितिसाधारणवाक्यात्॥ पू
जाचषोडशोपचारैः पंचोपचारैर्वाअथैश्वराज्ञोपचारैः छत्रचामरादिभिः॥ साचत्रिकालं॥ प्रहो
षेविशेषेण॥ पूजानंतरंचमाकंडेयपुराणादिगितंदेवीमाहात्म्यंपठब्रूणयादामाहात्म्यंभग
वत्याश्वपुराणादिपुकीर्तितं॥ पठेच्चष्टपयादापिसर्वकामसमृद्धयइतिवचनात्॥ तथा॥ एको
त्तराभिष्टुधातुनवमीयावदेवहि॥ चंडीपार्वजपेक्षापिजापयेद्वाविधानतइति॥ श्रवणंचब्राह्म
णादेवकर्तव्यं॥ वाचकंब्राह्मणंविद्यान्नामवर्णजमादरीदिति॥ भविष्यत्पुराणात्॥ भौराणस्तो
त्रपाठश्चनारायणादीन्ममस्तुत्यकर्तव्यः॥ नारायणंनमस्तुत्यनरंचैवनरोत्तमं॥ देवीसरस्वती

व्यासंततो जयमुदीरये॥ इतिवचनात्॥ जयशब्दार्थश्चभविष्ये॥ अष्टादशपुराणादिरामस्यचरि
तंतथा॥ विष्णुधर्मादिशास्त्राणिश्रीविधमश्चभारतः॥ कालर्चपंचमोवेदोयन्महाभारतंस्मृतं॥ त्रै
वाश्वधर्मोराजेंद्रमानवोक्तामहीयते॥ जयेतिनामएतेषांप्रवदंतिमनीषिणइतिपाठप्रकारश्चम
त्स्यस्तुते॥ प्रणवंचादौजह्यास्तोत्रंवासंहितांपठेत्॥ अंतंचप्रणावंदद्यादित्युच्यते॥ द्विपुरुषः॥ सर्व
त्रपाठेविज्ञेयोह्यन्यथाविफलंभवेत्॥ शुद्धेनानम्यचित्तेनपठितव्यंप्रयत्नतः॥ नकार्यासिक्तम
नमाकार्यंस्तोत्रस्यवाचनं॥ आधारेस्थापयित्वातुपुस्तकंप्रजयेत्सुधीः॥ हस्तसंस्थापनादेवय
स्यादव्यफलंभवेत्॥ स्वयंचलिखितंयत्तु कतिनालिखितंचयत्॥ अब्राह्मणेनेलिखितंतच्चापि
विफलंभवेत्॥ ऋषिहंदादिकंनस्यपठेत्स्तोत्रंविचक्षण॥ स्तोत्रेनदक्षपतेयत्रप्रणवत्यासमाच
रेत्॥ संकल्पितस्तोत्रपाठेसंख्याषेऽध्येतुंअध्यायं कृत्वापठेत्सुधीः॥ अध्यायंप्राप्यविरमेन्नतुम
ध्येकदाचन॥ कृतेविरामेमध्येतुअध्यायादिपठेत्सुनरिति॥ दुर्गमंत्रंवैदिकंमागमिकंचाजयेत्तजा

कृत्यर

३२

पयेक्ष ॥ उर्गाग्रतो जपेनं त्रमेकचित्रः समाहित ॥ इति देवीपुराणात् ॥ कुमारी पूजनं च प्रत्यहं यथा शक्ति एकवृद्धादिक्रमेण कार्यं तत्प्रकारश्च देवीपुराणे ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ततश्चानुष्पतेशक्रहोमदानं जपेन तु ॥ वसिं कुमारीणां च वाससां वसुलिप्ते भूतले रम्ये तत्र ता आसने स्थिताः ॥ पूजयेज्जंधपुष्पैश्च स्रग्भिश्चापि मनोरमैः ॥ पूजयित्वा विधानेन भोजनं तां सुदापयेत् ॥ खंडल उग्धयुतं सर्पिर्दधि क्षीरं समाक्षिकं ॥ तासां देयं कुमारीणां शनौ भुंजाययेत्तु ताः ॥ पानीपंपाचितं देयमन्नं वायाचितं शुभं ॥ तास्तृप्तास्तु यदा सर्वास्तदा तां च मनंददेत् ॥ आचम्य चाक्षतान्दत्त्वा त्वपाक्षंतव्यमित्युत ॥ दातुः क्षिरादिदातव्याः कन्यकाभिरथाक्षताः ॥ तिनापि प्रणिपातस्तु कर्तव्यो भक्तिपूर्वकः ॥ अनेन विधिना शक्रदेवी क्षिप्रं प्रसीदति ॥ ददाति विविधान् कामान् मनोभीष्टान् सुराधिप ॥ राज्यं कृत्वा ततः पश्चाद्देवलोकं च गच्छतीति ॥ स्कांदे ॥ एकैका पूजयेत्कन्यामेकवृद्धा तथैव च ॥ द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्रत्येकं नवकं वरं ॥ नवभिर्लभते भस्मि मे श्वर्यं द्विगुणेन तु ॥ एकवृद्धालक्षं भक्षेम मे कैकेयि

शिव०

३२

नामानि

लभेत् ॥ एकवर्षाद्या कन्या पूजयेत्तां विवर्जयेत् ॥ गंधपुष्पफलादीनां प्रीतिस्तस्यानविरते ॥ द्विवर्षकन्यामारभ्य दशवर्षावधिक्रमात् ॥ तासां च क्रमेण कुमारिका त्रिमूर्तिः कल्याणी रोहिणी ॥ काली ॥ चंडिका ॥ शोभवी ॥ उर्गा ॥ सुभद्रेति नामान्युक्रानि स्कांदे ॥ कुमारिका द्विवर्षातुत्रिवर्षातुत्रिमूर्तिनी ॥ चतुर्वर्षातु कल्याणी पंचवर्षातु रोहिणी ॥ षड्वर्षातु भवेत्काली सप्तवर्षातु चंडिका ॥ अष्टवर्षा शोभवी तु उर्गा तु नवभिः स्मृता ॥ दशवर्षा सुभद्रेति नामभिः परिकीर्तितः ॥ अत ऊर्ध्वं तु याः कन्याः सर्वकार्येषु वर्जिताः ॥ आसां क्रमेण फलान्तादुस एव ॥ उः खदारिद्र्यं प्रानाशाय शत्रूणां नाशनाय च ॥ आयुष्यवलवृद्धयर्थं कुमारीः पूजयेन्नरः ॥ आयुष्कामस्त्रिमूर्तिं तु त्रिवर्गस्य फलामये ॥ अपमृत्युव्याधिपीडादुखानामपनुत्तये ॥ सौख्यधान्यधनारोग्यपुत्रपौत्राभिवृद्धये ॥ कल्याणी पूजयेद्दामानित्यं कल्याहृदये ॥ आरोग्यसुखकामा तु धन्यकामी तथैव च ॥ यत्राकामी नरो नित्यं रोहिणीं परिपूजयेत् ॥ विद्यां च राजाधी च विशेषतः ॥ शत्रूणां च वि

चामयायी

कृत्यर
३३

नाराथीकालिकां पूजयेत्तरः॥ मंथामेजयकामी च चंडिकां परिपूजयेत्॥ ३३ ॥ स्वदारिद्र्यानाशाय नृपसं
मोहनाय च॥ महापापविनाशाय शांभवी च प्रपूजयेत्॥ सचलोकूटशङ्खामुग्रसाधनकर्मणि॥ ३४ ॥
गडुर्गतिनाशाय पूजयेद्यत्नतो बुधः॥ सौभाग्यधनधान्यादिबोद्धितार्थफलामये॥ सुभद्रां पूजये
न्मर्त्येदासीदासविदुष्ये॥ पूजाप्रकारश्च तत्रैव॥ प्रातःकाले विशेषेण कृताभ्यंगो विशेषतः॥ आ
वाहयेत्ततः कन्यामंत्रेणानेन भार्गवि॥ मंत्राक्षरमयोलक्ष्मीमाह्वयं रूपधारिणी॥ नवदुर्गात्मिकां
साक्षात्कन्यामावाहयाम्यहं॥ आवाहनमंत्रः॥ ततः संपूजयेद्दीमान्मंत्रैरेभिः पृथक् पृथक्॥ पू
जामंत्रः॥ जगन्मूज्ये सर्ववन्द्ये सर्वशक्तिस्वरूपिणि॥ पूजां गृहाणा कौमारिजगन्मातर्नमोऽस्तुते कु
मार्याः॥ त्रिपुरां त्रिपुराधारां त्रिवर्गाज्ञानरूपिणी॥ त्रिलोकं वेदितां देवीं त्रिमूर्तिं पूजयाम्यहं॥ त्रिमूर्ति
ः॥ कलात्मिकां कलातीतां कारुण्यहृदयां शिवां॥ कल्याणजननीति त्वं कल्याणी पूजयाम्यहं॥
कलाप्याः॥ अणिमादिगुणाधारामकाराद्यक्षरीत्मिकां॥ अनंतशक्तिकालक्ष्मीरोहिणीं पूज

शिव०
३३

याम्यहं॥ रोहिण्याः॥ कामचारीशुभंकांतां कालचक्रस्वरूपिणीं॥ कामदीकरुणोदारां कालीं संपू
जयाम्यहं॥ कल्याः॥ चंडचारां चंडमार्यां चंडे मुंडप्रभं जिनीं॥ पूजयामि सदा देवीं चंडिकां च
उविक्रमां॥ चंडिकाः॥ सदानंदकरी वशांता सर्वदेवनमस्कृतां॥ सर्वभूतात्मिकां लक्ष्मीं शां
भवीं पूजयाम्यहं॥ शांभव्याः॥ दुर्गमे दुस्तरे कार्ये भवदुःखविनाशिनीं॥ पूजयामि सदा भ
क्त्या दुर्गा दुर्गतिनाशिनीं॥ दुर्गायाः॥ सुंदरीं स्वर्णवर्णीं भांसुरसौभाग्यदायिनीं॥ सुभद्रां जन
नीं देवीं सुभद्रां पूजयाम्यहं॥ सुभद्रायाः॥ एवमाभ्यर्चनं कुर्यात्कुमारीणां प्रयत्नतः॥ कंचुके
श्चैव वस्त्रेश्च गंधपुष्पाक्षतादिभिः॥ नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैर्भोजयेत्सप्पसादिभिः॥ हीनाधि
कां गीं कुष्ठादिविकारां कुकुलांतथा॥ ग्रंथिस्फुटितगर्भां गीं रक्ताश्रयत्रणां कितां॥ जालंधां के
करीकाणां कुरुपांतनुरोमशां॥ संप्रज्ञेज्ञे गिणीं कन्यां दासीं गर्भसमुद्भवां॥ अरोगिणीं सुपुष्टां
गीं सुरूपं ब्रह्मावर्जितां॥ एकलंशसमुद्भुतां कन्यां सम्यक् पूजयेत्॥ ब्रह्मणीं सर्वकार्येषु ज

कृत्यर०

३४

दा३

यार्थेनृपवंशजां॥ लाभार्थे वैश्ववंशोत्थां सुतार्थे रत्नवंशजां॥ दारुणे चात्यजातीनां पूजयेद्विधिना
नरइति॥ कचिन्नुसुर्वासामेका एवमंत्रउक्तः॥ मंत्राक्षरमयी लक्ष्मीमाहृणारूपधारिणी॥ नवदुर्गा
त्मिका॥ नवदुर्गात्मिकां सात्कन्यामावाहयात्पुहमिति॥ अत्र वेदपारायणं मुक्तं रुद्रयामले॥ ए
वं चतुर्वेदविदो विप्रान्सर्वान्समादयेत्॥ तेषां वै चरणं कार्यं वेदपारायणाय वै॥ इति॥ तथा देवीपु
राणे॥ यद्यद्येदिवसे कुर्याच्चंडिका पूजनादिकं॥ द्विगुणं तद्वितीये कृतिर्युगं तत्परेऽहनि॥ नवमीति
धिपर्यंतं दद्यात् पूजाजयादिकमिति॥ अशक्तो पूजादिकमन्येन कारणीयां॥ स्वयं वाप्यन्यतो
वापि पूजयेत् पूजयति वेति देवीपुराणात्॥ इदं च मुक्तास्तादावपि कार्यं॥ नष्टे मुक्ते तथा जीवे
सिंहस्थे विरहस्य तो॥ कार्या चैव स्वदेवा च प्रत्यहं कुलधर्मत इति धर्मप्रदीपात्॥ अत्र साम्प्रस्य
श्रद्धा पूजनमुक्तं मदनरलोदाहृतं देवीपुराणे॥ अश्वयुक् कृत्वा प्रतिपत्वा तियुक्ते सुशोभते॥
हर्वमुच्चैश्चवानामप्रथमं सूर्यमावहेत्॥ तस्मात्साध्वैर्नरैस्तत्र पूज्यो सोऽश्रद्धयान्वितैः॥ पूजनीया

शिव०
३४

शतुरगानवमीयां वदेव हि॥ शांतिस्वस्त्यनं कार्यं तदा तेषां दिने दिने॥ धान्यं भक्ष्यात कंकुष्टं च चासिद्धा
र्थकांस्तथा॥ पंचरंगेण सत्रेण कंठे तेषां तु बंधयेत्॥ वायव्ये वरुणे सौरैः शाक्रे मंत्रैः सवेष्टवे॥ वै
श्वदेवे स्तथाग्नेये होमः कार्ये दिने दिने तुरंगारक्षणीयास्तपुरुषैः शास्त्रपाणिभिः॥ दारिद्र्यतः कचि
त्तत्र न च बाह्याः कथंचनेति तथा॥ ज्येष्ठयोगे पुरातन गजाश्वाष्टौ महावल्गाः॥ पृथिवीमवहनू पूर्वम
शोलवतकाननां॥ कुमुदेरावणः पद्मः पुष्पदंतोथ वामनः॥ सुप्रतीकौ जनोनीलस्तस्मात्तांस्तत्र पू
जयेत्॥ शाकादक्षात्ममारम्य नवम्यंतं च पूर्ववदिति॥ प्रतिपदादि पूजाप्रकारविशेषो भविष्ये॥ के
दा संस्कारद्वयाणि प्रदद्यात् प्रतिपदिने॥ पददोरं द्वितीयायां केदा संयमहेतवे॥ दर्पणं च तृतीयायां
सिंहरालककं तथा॥ मधुपर्कं चतुर्थं त्रितिलकं नेत्रमंडनं॥ पंचम्यामंगरागं च शक्तालं करणानि
च॥ षष्ठां विल्वतरो बोधं सायं संध्या सुकारयेत्॥ सप्तम्यां प्रातरानीय गृहमध्ये प्रवेशयेत्॥ उपो
षणमथाष्टम्यामात्मशक्ता च पूजनं॥ नवम्यामुग्रचंडाध्यः पूजां कुर्याद्विलितथा॥ संपूज्य प्रेषणं

कृत्तर
३५

कुर्याद्दशम्यां शावरोत्सवैः॥ अनेन विधिनायस्तु देवीं प्रीणयते नरः॥ स्कंदवसालये तं तु देवी सर्वाय
दिष्ठितमिति॥ अत्र स्त्रीणां विशेषः॥ मनुः पुष्पालंकारवस्त्राणि गंधधूपानुलेपनं॥ उपवासेन दु
ष्पतिर्दंतधावनमंजनं॥ हेमाद्रौ गारुडे॥ गंधालंकारतांबूलपुष्पमाल्यानुलेपनं॥ उत्तरार्धं पूर्वव
त्॥ मात्स्ये॥ अंतराक्षुरजोगे पूजामत्येन कारयेत्॥ एवमाशौचेपि॥ स्तुतकात्वाकसमारधम
नेकाहं तु यद्भतं॥ कायिकं तनुकुर्वीत न तु दानार्चनं जपं॥ स्तुतकाहेतुयत् किंचिदनाद्यंतरितं भवे
त्॥ स्तुतकानां तरे त्वक्कितकर्तव्यमतं द्वितैरिति वचनात्॥ आश्विनशुक्लपंचम्यामुपांगता ग
ललिता व्रतं॥ तत्र पंचमी पूर्वविदेव ग्राह्या॥ युगभूतानामिति युग्मवाक्यात्॥ अस्य च भुक्ता जाग
रणरूपत्वेन भुक्ता जागरणेन क्ते चंद्रायर्धव्रते तथा॥ ताराव्रतेषु सर्वेषु रात्रियोगो विशिष्यति
हेमाद्रिधृतवचनाच्च॥ अस्मिन् पक्षे मूलनक्षत्रे सरस्वती स्थापनमुक्तं देवीपुराणे॥ मूलेषु
स्थापनं देव्याः पूर्वाषाढासु पूजनं॥ उत्तरासु बलिंदद्याद्भ्रवणेन विसर्जयेदिति॥ रुद्रयामले॥

शिव०
३५

मूले ऋक्षे सुराधीशे पूजनीया सरस्वती॥ पूजयेत्त्वत्तु देवयावद्वैभवमृक्षकं॥ नाध्यापयेन्न चलि
खेन्नाधीयीत कदाचनं॥ पुस्तके स्थापिते देवविद्या कामोद्दिजोत्तम इति॥ पश्चादि पक्षौ प्युक्तः॥
कालिकापुराणे॥ बोधयेद्विचाराखायां षष्ठ्यां देवीं फलेषु च॥ सप्तम्यां विचाराखातामाह त्वप्रति
पूजयेत्॥ पुनः पूजां तथाष्टम्यां विशेषेण समाचरेत्॥ जागरं च स्वयं कुर्याद्वलिदानं महानिशि॥
प्रभूतवलिदानं च नवम्यां विधिवच्चरेत्॥ ध्यायेद्दशभुजां देवीं दुर्गामंत्रेण पूजयेत्॥ विसर्जनं दश
म्यां तु कुर्याद्दशार्करोत्सवैः॥ धूर्त्वा कर्दमनिक्षेपैः क्रीडाकोतकमंगलैः॥ भगलिङ्गाभिधानैश्च भ
गप्रगीतकैरिति॥ देवीपुराणे॥ ज्येष्ठानक्षत्रयुक्तायां षष्ठ्यां विच्चाभिर्मंत्रणं॥ सप्तम्यां मूलयुक्ता
यां पत्रिकायाः प्रवेशनं॥ पूर्वाषाढायुताष्टम्या पूजा होमाद्युपोषणं॥ उत्तरेण नवम्यां तु बलिभिः
पूजयेच्चिवां॥ श्रवणेन दशम्यां तु प्रणिपत्य विसर्जयेदिति॥ अत्र तत्तत्तिथीनां तत्तन्मन्त्रयोगः संभवे
फलातिशयायः न तु स एवादर्शनीयः॥ तदुक्तं लैंगे॥ मूलाभावेपि सप्तम्यां केवलायां प्रवेशयेत्॥ त

कृत्यर०
३६

आतिथ्यं तरेष्वेवमृक्षेत्तेफलोच्चयः॥ देवलः॥ तिथिनक्षत्रयोयोगे द्वयोरेवानुपालनं॥ योगाभावेतिपि
ग्रीष्मादेव्याः पूजनकर्मणीति॥ भविष्योत्तरेपि॥ त्रिरात्रं वापि कर्त्तव्यं सप्तमादियथाक्रममिति॥ अष्ट
मीनवम्योरेववा पूजनं कर्त्तव्यं॥ अष्टम्यां वानवम्यां च जन्ममोक्षप्रदां शिवं॥ पूजयित्वा श्विनेमसि
विशोको जायते तत्र इति वचनात्॥ केवलाष्टमी पूजोक्ता ब्राह्मे॥ तत्राष्टम्यां भद्रकाली दक्षयज्ञविना
शिनी॥ प्राड्भर्ता महाद्योत्रयोगिनी कोटिमिः सरा॥ अतोर्थं पूजनीया सा तस्मिन्नुत्तिमानवे॥ उ
पोषितैर्धूपदीपवस्त्रैर्माल्यानुलेपनैरिति॥ अयं च केवलाष्टम्युपवासः पुत्रवतो निविद्धः॥ उपवा
सं महाष्टम्यां पुत्रवान्नसमाचरेत्॥ यथा तथैव प्रतात्मा व्रती देवी विसर्जयेदिति कालिकापुराणा
त्॥ केवलनवमी पूजा भविष्ये॥ लघ्वाभिषेकाचरदाशुक्ले चाश्वपूजस्मच॥ तस्मात्सा तत्र संपू
ज्या नवम्यां चंडिका बुधैरिति॥ उपवासोप्यस्यामुक्तः॥ तस्मादियं महापुण्या नवमी पापना
शिनी॥ उपोष्या तु प्रयत्नेन सततं सर्वपार्थिवैरिति॥ पत्रिका पूजायां आश्विन कृत्तनवम्यां वो

शिव०
३६

धता सामर्थ्येन वरात्रंतर्गतपक्ष्यां तत्कर्त्तव्यं॥ पक्षां विल्वतरे बोधं सायं संध्या सुकारयेदिति भवि
ष्यवचनात्॥ अतएव षष्ठी सायं संध्या व्यापिनी प्राद्या आमंत्रणं तु पत्री प्रवेशाव्यवहितपूर्वदि
ने कार्यं॥ तदुक्तं ब्रह्मांडे॥ पत्री प्रवेशात् सर्वेषां सायाह्ने विल्ववासिनीं॥ चंडीमा मंत्रयेद्विद्वान्नात्र ष
ष्ठी पुरस्क्रियेति॥ मत्स्यसूक्ते॥ ज्येष्ठा वाप्यथ षष्ठी सायं काले भवेद्भवेत्॥ सायमेव तथापि स्याद्वि
ल्वशाखाभिर्मंत्रणं॥ पूर्वाषष्ठां स नक्षत्रां सायं प्रातामपित्यजेत्॥ यदा तु पत्रिका पूजानपरेषु भ
विष्यति॥ संनिहृष्टं तु यत्सर्वं पत्रिकादिव सस्यतुः॥ तद्दिने वरणं कृत्वा परेणास्त्रं प्रवेशयेदिति॥ प
त्रिका पूजायां सप्तम्यादिति थि त्रयं प्रातः काली नमुत्तरोत्तरतिथिविद्मेव याह्यं॥ भगवत्याः प्र
वेशादिविसर्गां ताश्च याः क्रियाः॥ तिथा बुदयगामिन्यां सर्वास्ताः कारयेद्बुध इति नंदिकेश्वरपुरा
णात्॥ अष्टमी तु पत्री पूजातिरिक्तेऽपि देवी पूजने नवमी विद्मेव याह्या॥ वसुरंधयोरिति युग्मवाक्या
त्॥ शरन्महाष्टमी पूज्या नवमी संयुता सदा॥ सप्तमी संयुता नित्यां शोकसंतापकारिणी॥ सप्तमी

कृत्यर०
३९

राज्यसंयुक्तां मोहादज्ञानतोपिवा ॥ महाष्टमी प्रकुर्वीणो नरकं प्रतिपद्यत इति मदनरत्नधृतस्मृति
संग्रहाच्च ॥ स्मृतिसमुच्चये ॥ सप्तमी राज्यसंविदावर्जनीया सदाष्टमी ॥ स्तोकापिसातिथिः पुण्या
यस्यां सूर्योदयो भवेत् ॥ दुर्गोत्सवे ॥ मूलेनापि हि संयुक्ता सदा त्वाज्याष्टमी बुधैः ॥ त्रिंशत्तमत्रेण स
प्तम्या मपि स्याद्यदि ह्यपिता ॥ अत एव गौरी तृतीयावदेव अष्टम्या सप्तमीयोगेन त्याज्यत्वं ॥ अत्या
या अप्युत्तरस्या अष्टम्या सप्तमीयोगे न त्याज्यत्वं ॥ अत्याया अप्युत्तरस्या अष्टम्या ग्राह्यत्वं प्रष्ट
व्यं ॥ यदा तु परदिने नवमी सूर्योदयं न स्पृशति तदाष्टमी सप्तमी विदेव ग्राह्या ॥ यदा सूर्योदयेन
स्यान्नवमी चापरेह नि ॥ तदाष्टमी प्रकुर्वीत सप्तम्या सहितं नृपेति स्मृतिसंग्रहात् ॥ तथा च अहं भ
द्राव भद्राचनावयोरंतरं क्वचित् ॥ तस्माद्वै सप्तमी विदाकार्यं दुर्गाष्टमीति चिरित्यादी निवचनानि ए
तद्विषयाप्येव ॥ कुश्यं च भौमेति प्रशक्ता अष्टम्या मुदिते सूर्ये दिनांते नवमी भवेत् ॥ कुजवारे भवेत्तत्र
पूजनीया प्रयत्नत इति मदनरत्नधृतवचनात् ॥ अत्र विशेषेण पूजाकार्या ॥ पुनः पुजां तथाष्टम्यां

शिव०
३९

विशेषेण समाचरेत् ॥ जागरं च स्वयंकुर्याद्वलिदानं महानिशीति ॥ कालिकापुराणात् ॥ तथा ॥ पशु
घातः प्रकर्तव्यो यवलाजवधस्तथा ॥ तथा ॥ देवीं तु पूजायत्वाये अर्द्धरात्रेष्टमीषु च ॥ घातयंति पशू
न्क्षपाते भवंति महाबला ॥ बलिं च ये प्रयच्छन्ति सर्वभूतविभाशनं ॥ तेषां तु तुष्यते देवीयावत्कल्यं तु
शांकरमिति ॥ इहं च बलिदानं अग्नीषोमीयपशुहिंसा न्यायेन धर्म्यमयि क्षत्रियादिपरमेव ॥ ब्राह्म
णस्य तु सात्विकी जपयत्नाद्यैर्न वैद्यैश्च निरामिषैरिति तीर्थमेव पूजा भवति ॥ तस्य सात्विककर्मस्वेवा
धिकारस्य भगवद्गीतादिषु प्रसिद्धत्वात् ॥ स्पष्टमेतदुक्तं देवीपुराणे ॥ तद्वर्चयामि नीशे विजयार्थं
नृपोत्तमः ॥ पंचाब्दं लक्षणोपेतं गंधधूपस्रगर्चितां विधिवत्कालिकालीति जस्वारवद्धेन द्यातपेदि
ति ॥ एवं सुरया स्वगात्ररुधिरेण च पूजा ब्राह्मणस्य च भवति ॥ स्वगात्ररुधि रंहत्वा ब्रह्महत्यामवाप्नु
यात् ॥ मर्दत्वा ब्राह्मणस्य ब्राह्मण्या देवहीयत इति कालिकापुराणात् ॥ माघभक्तादिना तु व
लिदानं ब्राह्मणस्य भवति ॥ माघकुल्माषमांसाद्यैर्देवोद्दिष्टु बलिर्निशि ॥ कूर्मादमिक्षुदंडश्च

रुत्तर०

३४

यमासवएवच ॥ एतेवलिसमाक्षेयास्तोत्रागमास्मृताश्चिकालिकापुराणात् ॥ रुद्रयामलेखा
गभावेतुकृष्णांश्रीफलं वामनोदरं ॥ वस्त्रसंवेष्टितं कृत्वा छेदयेत्तुरिकादिनेति होमस्तु ॥ पूर्वाषा
ढायुताष्टम्यां पूजा होमायुपोषणमित्यष्टम्यां ॥ नवम्यां बलिदानं च कर्त्तव्यं च यथाविधि ॥ जपे हो
मं च विधिवत्कुयन्ति त्रिभिर्भूतये इति नवम्यां च विधानात् त्रिष्टुप् समाचाराच्च अष्टम्यामारभ्य नव
म्यां समापनीयौ नवम्यामेव वा कार्यः ॥ होमद्रव्यं चाज्यतिलादि ॥ पूजयेत्त्रिजहोमैश्च दधिक्षीर
घृतादिभिर्देवीपुराणात् ॥ मंत्रश्च जयंतीत्यादिः ॥ अनन्ते वतु मंत्रेण जप होमादिकारयेदिति
देवीपुराणात् ॥ केचिन्नुमाकंडेयपुराणगत सप्तशतीस्तवेन प्रतिश्लोकं स्वाहाकारं तेन तिल
सर्पिर्मिश्रयायसेन होमं कुर्वेति ॥ प्रतिश्लोकं च जुहुयात्पायसं तिलसर्पिचेति रहुस्याव्यग्रं थं
वचनं तत्र प्रमाणमुपन्यस्येति ॥ रुद्रयामलेपि ॥ प्रधानद्रव्यमुद्दिष्टं पायसान्नं तिलास्तथा ॥
किंशुकैः सर्वपैः पूगे लज्जा हर्षा कुरेस्तथा ॥ यवैर्वा श्रीफलैर्द्विभेनानाविधफलैस्तथा ॥ रक्त

शिव०

३४

चंदनखंडैश्च गुग्गुलैश्च मनोहरैः ॥ प्रतिश्लोकं च जुहुयात्सर्वद्रव्याणि च क्रमात् इति ॥ इति होमष्ट
मी ॥ अथ नवमी ॥ सा च अष्टमी विद्यायाद्या ॥ युग्मवाक्यात् ॥ श्रावणी दुर्गनवमी तथा पूर्वष्टमी व
या ॥ पूर्वविधैव कर्त्तव्यं शिवरात्रिर्वलेर्दिनमिति वृद्धयामवचनाच्च ॥ तथा ॥ अश्वयुक् शुक्लपक्षे य
ष्टमी मूलेन संयुता ॥ सामहानवमी प्रोक्तेति ॥ अस्यां पूजा होमादिकृत्वा प्रभूत बलिदानं कार्यं ॥ प्रभू
त बलिदानं च नवम्यां विधिवच्चरेदिति कालिकापुराणात् ॥ यदा तु नवमी अष्टमी विद्याभूतादितीयदि
नेपि कियती भवति तदानवमी प्रयुक्तं स्पष्टं पूजारेः ॥ पूर्वदिने नुष्ठानेपि महाबलिदानमात्रं द्वितीयदि
ने कर्त्तव्यं ॥ अष्टम्यामुदिते सूर्ये दिनां तेन नवमी भवेत् ॥ प्रधाने बलिदाने तु कियन्मात्रापि लभ्यते ॥ नव
म्यां तत्र संपूज्या दुर्गा दुर्गार्तिना सिनीति वचनात् ॥ अत्र पूजा बलिदानरूपैव ॥ सूर्योदये परं रिक्ताष्ट
म्यादपरायदि ॥ बलिदानं प्रकर्त्तव्यं तत्र देव्याः शुभावर्हा ॥ बलिदाने कृतेष्टम्यां राष्ट्रभंगौ भवेन्नृपेति
देवीपुराणात् ॥ इदं च बलिदानं नवमी प्रयुक्तं ॥ अष्टमी प्रयुक्तं स्पष्टं तत्रैव कर्त्तव्यत्वात् ॥ द्वितीयदिने नव

रुत्यर०

३९

म्याअलाभेतुपूर्वेष्टरेवनवमीमध्येकार्यं॥ दशम्यांवधिदानंतुहीयतेयत्रमानवैः॥ तद्वाष्ट्रनाशमा
यातिमरकोयंप्रवैः स्फुटमितिभविष्ये॥ नवमीप्रयुक्तस्यबलिदानस्यदशम्यांकरणेदोषश्चवणात्
॥ एवंनवम्यांहोमकुमारीप्रजनब्राह्मणभोजनादिकृत्वादक्षिणामाचार्यादिदक्षेष्टात्॥ नवम्यां
पूर्ववस्तुक्तकर्तव्याभरतिमिच्छता॥ दक्षिणांवस्त्रयुग्मंचआचार्यायनिवेदयेदित्सस्मृतात्॥ वि
सर्जनंतुदशम्यामेवकार्यं॥ संप्रज्यप्रेषणंकुर्यादशम्याशावरोत्सर्वेरितिभविष्यपुराणात्॥ ततः
संप्रेषितादेवीदशम्यांशावरात्सर्वेरितिकान्तिवापुराणाच्च॥ पारणस्यापिनियमत्यागरूपस्यवि
सर्जनोत्तरकालत्वात्तदपिविसर्जनोत्तरंदशम्यामेवकर्तव्यं॥ अतएवहेमाद्रौधौम्यवचनेन
वमीपर्यंतंव्रतमुक्तं॥ आश्विनेशुक्लपक्षेतुकर्तव्यंनवरात्रकं॥ प्रतिपदादिक्रमेणैवयावच्चन
वमीभवेतदिति॥ नवमीतिथिपर्यंतं हृद्यापूजाजपादिकमितिच॥ एवंचर्विध्यवासित्मानवरा
त्रोपवासइतिभविष्योत्तरेच॥ यत्तुआश्विनेशुक्लपक्षेतुनवरात्रगोषितः॥ नवम्यांपारणंकु

शिव०

३९

यादशमीमिश्रितान्वेदितिब्राह्मणास्माकेनचिलिरितंवचनंतदनाकरं॥ साकरंचेष्टोडाभि
सारिकविषयंतस्याष्टमीपर्यंतलोक्तेः॥ अत्रस्तकादौपारणाकार्येत्युक्तंरुद्रयामले॥ स्तुतके
पारणंकुर्यान्नवम्यांहोमपूर्वकं॥ तदंतेभोजयेद्विप्रान्दानंदद्याच्चशक्तितइति॥ अंगिरास्तुतक
र्यमित्याह॥ नियमस्थादानारीप्रपश्येदंतरारजः॥ उपोष्यैवतुतारात्राः स्नात्वाशौचंचरेद्व्रतमि
ति॥ अन्यत्रापि॥ नियमस्थाव्रतास्थाचरजः पश्येत्कथंचन॥ त्रिरात्रंतुक्षयेर्ध्वं व्रतशेषं समाप
येदिति॥ अत्राशौचग्रहणंरजोग्रहणस्यचोपलक्षणं॥ एवंवाचरतोव्यवस्थेतिकेचित्॥ सर्वेषां
निर्मूलंचादिकादशीव्रतवदत्रापिस्तकमध्येपारणंकर्तव्यमित्यन्ये॥ ममदुप्रतिभातिअ
त्रनवरात्रेहोमस्यपूजापरत्वेनप्रधानत्वात्तस्यचनित्यसाध्यत्वेनाशौचेअसंभवात्॥ ननुहा
नार्चनजपनिषेधात्तस्मात्सिविनानियमरूपोपवाससमाप्त्यसंभवादाशौचांतैहोमादिपूर्वकं
पारणंकर्तव्यंप्राचिनशिष्टाचारोप्येवमेव॥ प्रतिमापूजाविधिपत्रिकापूजाविधिश्चान्यत्रमत्त

कृत्यर
४०

तौ प्रष्टव्यः ॥ विस्तरभयान्न लिख्यते ॥ इयमेव विजयदशमी ॥ इयंच यदि उन्नरैव श्रवणयुक्ता तदैवो
न्नरा ॥ उदयेदशमी किंचित्संपूर्णैकादयदि ॥ श्रवणक्षेयदाकार्या सा तिथिर्विजयाभिधा ॥ श्रवण
क्षेत्तु पूर्णयां काकुत्स्थः प्रस्थितो यतः ॥ उल्लंघयेयुः सीमानं तदि न क्षेत तो नरा इति कल्पपव
चनात् ॥ संपूर्णैकादशीति वचनात्तदा कर्मकालव्याप्तिरयि न्नायेक्षिता ॥ अन्यथा सर्वपक्षेषु
पूर्वादशम्यां तु जनैः सम्यक् पूजनीया पराजिता ॥ ऐशान्तीदिशमाश्रित्य अपराह्णप्रयत्नत इत्य
पराह्णस्य कर्मकालव्याप्तिनात् ॥ अस्यां राजा अथातः प्रस्थानं व्याख्यास्याम इत्यादिना गोपथ
ब्राह्मणोक्तं प्रास्थानिकविधिं कृत्वा तदुक्तं प्रकारेणा पराजिता पूजां कुर्यात् ॥ तत्प्रकारश्च मदन
रत्नादौ प्रष्टव्यः ॥ सर्वे च जनास्तस्याम पराह्णे ऐशान्तीदिशमाश्रित्य सीमानं मुल्लंघ्य अपराजितां
पूजयेयुः ॥ सा चैवी अद्याश्चि न शुक्लदशम्यां क्षेमसिद्ध्यर्थं अपराजिता पूजां करिष्य इति संकल्प्य
चंदनादिलिखिताष्टदलमध्ये अपराजिताये नम इत्यपराजितां तदुर्क्षिणतः ॥ क्रियाशक्तै नम

शिव०
४०

५ शमनी

इति जयंते दामतः ॥ उमाये नम इति विजयां प्रतिष्ठाप्य ॐ अपराजिताये नमः ॥ ॐ जयाये नमः ॥
ॐ विजयाये नमः ॥ इत्यावाहनाद्युपचारैः ॥ संपूज्य प्रणम्य शमां पूजां यथा देवियथा शक्त्या निवेदि
तां ॥ रक्षार्थं तु समादाय तत्र तत्स्थानं मुक्तमामिति विसर्जयेयुः ॥ आचारान्तरां पूजयित्वा अमंग
लानां शमनीं दुष्कृतस्य च ॥ ३ः खप्रशमनी धन्यां प्रपद्ये हं शमी शुभामिति तां प्रार्थयेयुः ॥ क्वचिद्
न्येपि मंत्राः ॥ शमी शमयते पापं शमी लोहितकंटका ॥ धारिष्ये नृनवाणां तं रामस्य प्रियवादिनां
॥ करिष्यामाणया त्रायां यथा कालं सुखं यया ॥ तत्र निर्विघ्नकत्री त्वं भव श्रीराम पूजिते इति ॥ त
था ॥ गृहीत्वा साक्षतामां शमी मूलगतां मृदं ॥ गीतवादित्रघोषैस्तामानयेत्त्वगृहं प्रति ॥ ततो
श्रवणवस्त्रादिधारयेत्तज्जनैः सह इति ॥ ज्योतिषे ॥ कृतानी राजनं राजा वलवृद्धे ॥ यथाक्रमं ॥
शोभनं खं जमं पश्ये जलगो गोष्ठं संनिधाविति ॥ ॥ इति विजयादशमी ॥ ॥ अश्विनशुक्लैकाद
श्यां कार्तिकस्नानार्थं भुक्त्वा ॥ पादौ कार्तिकमाहात्म्ये ॥ आश्विनस्य तु मासस्य पाशुलैका

कृत्यर०

४१

दशीभवेत् कार्तिकस्य व्रतानीह तस्यां वै प्रारभेत् सुधीरिति ॥ विष्णुना तु तुला संक्रांतिमारभ्य क
र्त्तव्यमित्युक्तं ॥ तुलामकरमेवेषु प्रातः स्नायी सदा भवेत् ॥ हविष्यं ब्रह्मचर्यं च महापातकना
शनमिति ॥ पूर्णमाश्वयुजे मासि पूर्णमास्यां समाहित इत्युक्तमासं समयं पर्याच भक्त्या समा
प्यते कार्तिके पूर्णमास्यामिति हेमाद्रिलिखितमादित्यपुराणं पूर्णिमारं भेदमाणां ॥ काशीखंडे ॥
व्रातं समास्तपस्तप्त्वा कृते यत्स भवाप्यते ॥ तत्कार्तिके पंचनदेव सकृत् स्नानेन लभ्यते ॥ कार्तिके विं
डतीर्थे यो ब्रह्मचर्यं परायणः ॥ स्नास्यत्यनुदिते भानौ भानुजातस्य धीः कुत इति ॥ स्नानमंत्र
ः ॥ कार्तिके हं करिष्यामि प्रातः स्नानं जनार्दन ॥ प्रीत्यर्थं तव देवेश दामोदरमपासहेति ॥ अर्घ्यमं
त्रः ॥ काशीखंडे ॥ व्रतिनः कार्तिके मासि स्नातस्य विधिवन्मम ॥ गृहाणार्घ्यमया दत्तं दनुर्जेन्द्र
निष्ठदन ॥ नित्यं ते मित्तिके कृष्ण कार्तिके पापनाशने ॥ गृहाणार्घ्यमया दत्तं राधया सहितो हरे ॥
इमौ मंत्रौ समुच्चार्य नरो योर्ध्वं प्रयच्छति ॥ सुवर्णरत्नपुष्पांशु पूर्णशंखेन पुण्यवान् ॥ सुवर्णपूर्ण

शिव०
४१

पृथिवीतेन दत्तान संश्रयति ॥ संपूर्णस्नानाशक्तौ ब्रह्मपुराणे ॥ कार्तिकमधिकृत्या ॥ एकादश्या
दिषु तथा तत्र पंचसुरात्रिषु ॥ दिने दिने च स्नातव्यं शीतला मुनदीषु च वर्जितव्या तथा हि सामां सभ
क्षणमेव चेति ॥ काशीखंडे ॥ वाराणस्यां पंचनदेऽहस्तानां तु कार्तिके ॥ अमीते पुण्यवपुषः पुण्य
भाजोतिर्निर्मला इति ॥ तत्रैव ॥ कार्तिके मासि मेघात्रायैः कृता भक्ति तत्परेः ॥ विं डतीर्थं कृतस्नाने
स्नोषां मुक्तिर्न हरतः ॥ पाप्मे ॥ कार्तिके नार्चितो यैस्तु कमलैः कमलैः क्षणः ॥ जन्म कोटिषु विप्रैर्दत्तं
घात कमला गृहे ॥ नारसिंहे ॥ विहाय सर्वपुष्पाणि मुनिपुष्पेण केवाचं ॥ कार्तिके योर्चयेत्तु वाज
पेयफलं लभेत् ॥ पाप्मे ॥ तुलसीदललक्षेण कार्तिके योर्चयेत् ॥ पत्रे पत्रे मुनिश्रेष्ठ लभते मौक्तिकं
फलं ॥ स्कंदे ॥ निवेद्य केवाचं तुलसीकाष्ठं संभवा ॥ वहते यो नरो भक्त्या तस्य नैवास्ति पातकं
॥ विष्णुधर्मे ॥ स्पृशेत्तु यानि लोमानि धात्रीमालाक्षको नृणां ॥ तावदर्घ्यं सहस्राणि वै कुंठेव सति भवे
त् ॥ मालायुग्मं तु यो नित्यं धात्री तुलसि संभवं ॥ वहते कंठदेशे तु कल्पकोटिर्दिवसेत् ॥ तुलसीका

कृत्यर०
४२

पो

संभतेमालेरुहजनप्रिये विभर्मिलामहंकंवेकुरुमांरुहवत्सभं॥ एवंसंप्राथविधिनामालां
रुहगलेर्षितां॥ धारयेत्कार्तिकेयोवैसगछेदैक्षवंपदं॥ स्कंदे॥ धात्रीछायांतुयः कुर्यान्निंडा
दानंमहामुने॥ मुक्तिं प्रयातिपितरः प्रसादान्माधवस्यतु॥ धात्रीफलविलिप्तांगोधात्रीफलवि
भूषितः॥ धात्रीफलकृताहारो नरो नारायणो भवेत्॥ धात्रीछायां समाश्रित्य योर्चयेच्चक्रपा
णिनं॥ पुष्पे पुष्पेश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः॥ तथा॥ कार्तिकेवर्जयेत्तद्वद्विदलंबुदुर्वा
जकं॥ माघमुज्जमसुराश्च चणकाश्च कुलत्पकाः॥ निष्पाचाराजमाषाश्च आठवरो दिदलं स्मृ
तं॥ नूतनान्यपि जीर्णानि सर्वाण्येता निवर्जयेत्॥ नारदीये॥ कार्तिकेवर्जयेत्त्रैलं कार्तिकेवर्ज
येन्मधः॥ कार्तिकेवर्जयेत्कांस्यं कार्तिके शुक्लसंधितं॥ तथा कार्तिके छेदके सेवीयः प्राजापत्य
परोपिवा॥ एकांतरोपवासी वा त्रिरात्रौ पितोपिवा॥ षड्वादशपक्षं वा मासं वा वरवर्णिनि॥ ए
कभक्तेन न केन तथैवाभ्याचितेन वा॥ उपवासेन भैक्षेण व्रतते परमं पदं॥ काशीखंडे॥ कर्जे

शिव०
४२

यवान्तमश्नीयाद्देवान्मथवा पुनः॥ वृंताकं स्मरणं चैव शकृर्षीं वीश्ववर्जयेत्॥ नारदीये॥ अन्नते
नक्षत्रे क्लेदो मासं दामोदरप्रियं॥ तिर्यग्योनिमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा॥ निर्णयामृते॥
पौष्करे॥ तुलायां तिलतैलेन सायंकाले समागते॥ आकाशदीपं यो दद्यान्मासमेकं हरिं प्रति॥
महतीं श्रियमाप्नोति रूपसौभाग्यसंपदं॥ तद्विधिर्देमात्रो आदित्यपुराणे॥ दिवा करे स्तावलमौ
लिभते गृहादहरे पुरुषप्रमाणं॥ पर्याकृतिर्यत्तियद्वक्ष्ये दारुमारोप्य भूमावधतस्य मूर्तिं कृ
ताश्च तस्मिंश्च दलाकृतिस्तथाभिर्भविदद्वलानुसारी॥ तत्कर्णिकायत्निमहाप्रकारो दीपः
प्रदेयोदलगास्तथाष्टे॥ निवेद्य धर्मयि हरां यश्च स्येदामोदराप्यथ धर्मराजे॥ प्रजापतिभ्यस्तु स
था पितृभ्यः॥ प्रेतेभ्य एवाथ तमस्थितेभ्य इति॥ आश्विनपौर्णमास्यां को जागरव्रतं महा
र्णविलेगे॥ आश्विने पौर्णमास्यां तु चरे जागरणं निशि॥ कौमुदीसमाख्याता कार्यालो
कै विभूतये॥ कौमुद्यां पूजयेत्क्ष्मां मिंदमैरावते स्थितं॥ सुगंधिनिशि सक्षेप अक्षैर्जागरणं

रुत्तर
४३

इदं कोजागरवृत्तं यद्दिने प्रतिमा प्रदोष निशीथो न्यव्यापिनी तद्दिने कार्यं यदा पूर्वघुः नि
शेषव्याप्तिः एरघुः प्रदोषव्याप्तिस्तदा पूर्वघुः कार्यं पूजा रूप प्रधानव्याप्तिस्तदा नान् यदा उ
चरेत् निवीचेवरहालक्ष्मीः कोजागर्हितीति भाषिणी तस्मै वित्तं प्रयत्नमिदं अक्षैः क्रीडां करोति
यः नारिकेलैश्च पिटकैः पितृदेवान् समर्चयेत् वंशं श्रीयैर्णेनेन स्वयंतदशनो भवेदित्यति
॥ मदनरत्ने ॥ नारिकेलोदकं पीत्वा अक्षैर्जागरणं निशि तस्मै वित्तं प्रयत्नमिदं कोजागर्हि महीत
लक्ष्मि अत्रैवाश्वयुजी कर्म माहाश्वलायनः आश्वयुज्या माश्वयुजी कर्मेति अत्रैव ब्रीह्याय प
णं इदं च आपदि मले कार्यमन्यथा तत्कार्यमित्याद्यन्यत्र दृष्टव्यं अस्याकरणे प्रायश्चित्तं क
रिकायां अकृताग्रयणो श्रीयान्नवान्नं यदि वै नरः वैश्वानराय कर्तव्यश्चरुः पूजादिति स्त
वेति ॥ इत्यादि नक्त्यं ॥ कार्तिक कृष्ण चतुर्थी करकाभिधा साचंद्रोदयव्यापिनी ग्राह्या
॥ दिनद्वये तथा लेख्ये कृष्णार्त्वात् कार्तिक कृष्णार्त्वात् करकाभिधामहाराष्ट्रेष्वन्येषु च प्रसिद्धा सा
पिचंद्रोदयव्यापिनी कार्या दिनद्वये तथा लेख्ये कार्तिक कृष्णार्त्वात् दश्यांगे वत्सदादशी व्रतं
तत्प्रदोषव्यापिन्यां कार्यं नरो वायदिनारी वानक्तं संकल्प्य चेतसीत्युपक्रमे माषान्तं कामतो श्री

४३: ६६२५ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

निशीथव्याप्तिः पूर्वघुर्न प्रदोषव्याप्तिस्त
दा पूर्वघुः प्रदोषव्याप्तिस्तदा पूर्वघुः कार्यं
पूजा रूप प्रधानव्याप्तिस्तदा नान् यदा उ
चरेत् निवीचेवरहालक्ष्मीः कोजागर्हितीति भाषिणी
तस्मै वित्तं प्रयत्नमिदं अक्षैः क्रीडां करोति
यः नारिकेलैश्च पिटकैः पितृदेवान् समर्चयेत्
वंशं श्रीयैर्णेनेन स्वयंतदशनो भवेदित्यति
॥ मदनरत्ने ॥ नारिकेलोदकं पीत्वा अक्षैर्जागरणं
निशि तस्मै वित्तं प्रयत्नमिदं कोजागर्हि महीत
लक्ष्मि अत्रैवाश्वयुजी कर्म माहाश्वलायनः
आश्वयुज्या माश्वयुजी कर्मेति अत्रैव ब्रीह्याय प
णं इदं च आपदि मले कार्यमन्यथा तत्कार्यमित्याद्यन्यत्र
दृष्टव्यं अस्याकरणे प्रायश्चित्तं करिकायां
अकृताग्रयणो श्रीयान्नवान्नं यदि वै नरः
वैश्वानराय कर्तव्यश्चरुः पूजादिति स्तवेति
॥ इत्यादि नक्त्यं ॥ कार्तिक कृष्ण चतुर्थी
करकाभिधा साचंद्रोदयव्यापिनी ग्राह्या
॥ दिनद्वये तथा लेख्ये कृष्णार्त्वात् कार्तिक
कृष्णार्त्वात् करकाभिधामहाराष्ट्रेष्वन्येषु च
प्रसिद्धा सापिचंद्रोदयव्यापिनी कार्या दिनद्वये
तथा लेख्ये कार्तिक कृष्णार्त्वात् दश्यांगे वत्सदादशी
व्रतं तत्प्रदोषव्यापिन्यां कार्यं नरो वायदिनारी
वानक्तं संकल्प्य चेतसीत्युपक्रमे माषान्तं कामतो श्री

यात्रौ प्रोविगतमत्सरश्च संते च नक्तभोजनविधानात् प्रतीक्षेतागमं भक्त्या गवांगो ध्यानतत्त्वं
रश्ति गोष्टागनामुसंध्यायांगो पूजाविधानाच्च दिनद्वये प्रदोषे सत्वे पुग्मवाक्यात् वत्सस्य पूजा
शिवरात्रिरेताः परानिघ्नंति वपंसराष्ट्रमिति वचनेनोत्तरविधानिवेधाच्च पूर्वाग्राह्यात् तत्र कर्तुं मुक्तं ॥
भविष्योत्तरे ॥ सवत्सांतुल्यवर्णा च शालिनी गांपयश्चिनी चंदनादिभिरालिप्य पुष्पमालाभि
स्त्वये अर्घतामृमये पात्रे कृत्वा पुष्पाक्षतैस्तिलैः चंदनैः कुंकुमैर्गंधैः पुष्पैः कालोद्भवैस्तथा ॥
पादमले तु दद्याद्द्वैमंत्रेण नेन पांडव मातारुद्राणामित्येष मंत्रः प्रोक्तो हि जन्मनां स्त्रीरुद्राणां
महाबाहो मंत्रो यं परिकीर्तितः क्षीरोदाण्वसंभ्रते सुरासुरनमस्कृते सर्वदेवमये मातर्गृ
हणार्घ्यं नमोस्तुते दत्तार्घं तज्जलं पुलं साक्षतं मूर्ध्नि निक्षिपेत् ततो माषादिसंमिधान्दकां
श्च निवेदयेत् मंत्रः सुरभिस्त्वजगन्मातर्नित्यं विष्णुपदस्थिते सर्वदेवमये ग्रासं न याश्च त्वमिमं शु
भं प्रार्थनामंत्राः सर्वदेवमये देवि सर्वदेवैरलंकृते मातर्ममाभिलषितं सफलं कुरु नंदिनि ॥

रुत्यर०
४४

ततः॥ तदिनेतापिकायकंस्थालीपकंयुधिष्ठिरः॥ गोक्षीरंगोघृतं चैव दधितक्रंचवर्जयेदिति॥ हे
माद्रो आग्नेये॥ कार्तिकः खलु मासो वै सर्वदेवमयो महान्॥ कृष्णपक्षे विशेषेण तत्र पंच दिनानि
तु॥ पुण्यानितेषु यद् दत्तमक्षयं सार्वकामिकं॥ नारदः॥ आश्विने कृष्णपक्षे तु द्वादश्यादिषु पंचसु॥
तिथिषूक्तः पूर्वरात्रे नृणां नीरीजनाविधिः॥ नीराजयेयुर्देवांश्च विप्रानाश्चतुरंगमान्॥ ज्येष्ठां ज्ये
ष्ठान् जघन्यांश्च मान् मुख्यांश्च योषित इति॥ आश्विनग्रहणं मुख्यचंद्राभिप्रायेण॥ अमावास्यां
तमासपक्षेण आश्विनकृष्णत्रयोदश्यां यमोद्देशेन संध्याकाले बहिर्दीपदानं कार्यं॥ तदुक्तं स्कां
दे॥ अश्वयुक् कृष्णपक्षे तु त्रयोदश्यां निशामुखे॥ यमदीपं बहिर्दीपादपमृत्युर्विनश्यति॥ तत्र मंत्रः
॥ मृत्युना पाशदंष्ट्राभ्यां कालेनामलया सह॥ त्रयोदश्यां दीपदानात्सर्वजः प्रीयतां नम इति॥ का
र्तिककृष्णचतुर्दश्यां प्रातरभ्यंगस्नानं कर्तव्यं॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे॥ कार्तिके कृष्णपक्षे तु चतु
र्दश्यां रात्रिभ्यंगस्नानं कर्तव्यं॥ दिनोदये॥ अवत्रपमेव कर्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिः॥ अपासर्गि

शिव०
४४

स्यपत्राणि भ्रामयेच्चिरसोपरि॥ अमावास्यां तमासपक्षेण नारदसंहितायामपि॥ ईषासितचतु
र्दश्यामिंदुक्षयतिथा चपि॥ ऊर्ज्ज्वाहौ स्वातिसंयुक्ते तदा दीपावली भवेत्॥ तैले लक्ष्मीर्जले गंगा
दीपावलिति थौ वसेत्॥ अलक्ष्मीपरिहारार्थमभ्यंगस्नानमाचरेत्॥ इंदुक्षये पिसंक्रांता वारे
याते दिनक्षये॥ तत्राभ्यंगमदोषाय प्रातः पापापनुत्तय इति॥ तत्र चतुर्दशी तावदभ्यंगे दिनोद
यप्रातः रात्र्योः समानार्थत्वात् प्रातः कालव्यापिनी ग्राह्या॥ कचिदिनोदय इति पठितं॥ तत्सर्व
संबोद्धे वा कचित्प्रायोदाक्षिणात्याचारसंबादी विधूहय इति पाठः॥ तदा चंद्रोदया कालिका स्ता
नि ग्राह्या॥ तत्र यापूर्वे चंद्रो वेतश्चंद्रादये वा वर्तते साऽखंडा सर्वकृत्येषु दीपदानां तेषु समीचीनैव॥
यात्तत्तरेव प्रातश्चंद्रोदये वा वर्तते तावत्येव वसमाप्ता तस्यां स्नानं यमतर्पणचकार्यं॥ ततश्च तर्प
णं कार्यं धर्मराजस्य नामभिः॥ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चांतकाय च॥ वैवस्वताय कालाय स
र्वभूतक्षयाय च॥ औडंबराय दध्माय नीलाय परमेष्ठिने॥ रुकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय तेन म

रुत्तर
४५

इतिभविष्योत्तरे॥अभ्यंगस्नानानंतरंतर्पणविविधानात्॥तस्यकालविशेषानुक्तेश्च॥यातु
दिनद्वयेपिकालव्यापिनीःतस्यांपूर्वस्यामेवस्नानादिकार्यं॥संपूर्णत्वात्॥भूयःरुत्तरक्रमानु
रोधाच्च॥यादिनद्वयेपिकालास्यशिनीसापिपूर्वैव॥सकालादुत्तरःकालोगौणाःपूर्वस्यकर्मण
इत्युक्तगौणकालव्यापित्वात्॥पूर्वविहचतुर्दश्यांकार्तिकस्यसितेतेरे॥प्रत्युषसमयेस्नानंकु
र्यातवप्रयत्नतश्चित्चंद्रोदयधृतवचनाच्च॥स्नानंतुतत्कालेऽसत्यामपिचतुर्दश्यांचंद्रोदया
वभवति॥तिथ्यादौचभवेद्यावानित्युत्तरतिथिक्षयप्रक्षेपेणशास्त्रतस्तत्रतिथेःसत्तात्॥अ
त्रस्नानेविशेषोब्रह्मपुराणे॥अपामागमिथोलुंवीप्रपुन्यामथापरं॥भ्रामयेत्स्नानमध्येतु
नरकस्यक्षयायवै॥तत्रमंत्र॥सीतालोष्टसमायुक्तसकंदकदलान्वित॥हरपायमपामा
गभ्राम्यमाणःपुनःपुनरिति॥मंत्रलिंगात्कीतालोष्टस्यापिभ्रामणेपूर्वैःसाहित्यं॥यमतर्प
णंचोपवीतिनाप्राचीनावीतिनावाकार्यं॥यतोपवीतिनःकार्यंप्राचीनावीतिनाथवा॥देवत्वं

शिव०
४५

चपितृत्वंचयमस्यास्तिदिरूपतेतिवचनात्॥हेतुक्त्वलाबुक्त्वात्तजसकृत्यचिरादृत्वादि
रूपदेवपित्र्यधर्मविकल्पोऽष्टव्यः॥हेमाद्रौभविष्योत्तरे॥इतिस्नात्वाप्रदातव्यादीपाःसंपूज्य
देवताः॥कचिदितिस्नातेत्यस्यस्थानेनरकायप्रदातव्याइतिपरितं॥नरकायनरकासुरोद्देशे
नेतिबहवः॥कचिन्मन्त्राकार्थोऽधर्मइतिवत्निवर्त्तप्रयोजनत्वेनव्याख्यातं॥तत्रैव॥ततःप्रदो
षसमयेदीपान्दद्यान्मनोरमान्॥ब्रह्मविष्णुशिवादीनांभवनेषुमखेटेषुचेतियदापूर्वदिनेप्र
दोषेचतुर्दशीस्नानयोग्याचोत्तरदिनेतदापूर्वदिनेप्रदोषेदीपदानादिकृत्वापरेद्युः॥स्नानंकार्यं
क्रमानुरोधेनकालबाधस्यान्याप्यत्वात्॥ज्योतिर्ग्रथे॥तुलासंस्थेसहस्रांशौप्रदोषेभूतदर्शयो
ः॥उल्काहस्तानराःकुर्युःपितृणांमार्गदर्शनांतत्रोल्काग्रहणेमंत्रः॥शास्त्राशास्त्रहृतानांच
भूतानांभूतदर्शयोः॥उज्वलज्योतिषादेवंदेहेयंमवक्रिनेति॥तदनि॥अग्निदग्धाश्चये
जीवायिष्यदग्धाःकुलेमम॥उज्वलज्योतिषादग्धास्तेयांतुपरमांगतिमिति॥तदिसर्जने॥य

कृत्यर०
४६

मलोकं परित्यज्य आगताये महालयो ॥ उज्ज्वलज्योतिषावर्त्मप्रपश्यंतो ब्रजंतु त इति ॥ अन्तरपिह
त्यंलैंगोततः ॥ श्वेतचतुर्दश्यां भोजयित्वा तपोधनात् ॥ शैवान्विप्रान् धर्मपरां नृशिवलोके म
हीयते ॥ माषपत्रशकेन भुक्त्वा तत्र दिने नरः ॥ श्वेतचतुर्दशी काले सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ नक्तं
श्वेतचतुर्दश्यां यः कुर्याच्चिबुष्टये ॥ न तत्कृत्यतेनापि प्राप्नोते पुण्यमीदृशमिति ॥ अमायामा
पिप्रातरभ्यंगस्नानं कार्यं ॥ एवं प्रभोत समये त्वमावास्यां नराधिप ॥ स्नात्वा देवान्पितृभक्त्या
संपूज्याथ प्रणम्य चेति भविष्योत्तरात् ॥ नारदेनापि तिथिर्नयंदीपावलां त्वेनाधिधाय तत्र तैले
लक्ष्मीरिप्तादिनाभ्यंगस्नानं विहितं पौर्णमासीति स्थिते रवाविंदुर्यदि स्वातियुतो भवेत् ॥ पंच
त्वगुदकस्नानीकृताभ्यंगविधिर्नरः ॥ तीराजितो महालक्ष्मीमर्चयन् श्रियमश्नुत इति ॥ अमा
वास्या कर्त्तव्यदीपदानं तु कृत्वा तु पार्वणश्राद्धमित्यभिधाय ततो पराह्ण समय इति राजक
त्यमध्ये दीपमालाकुले रम्ये विधस्तथांत संचये ॥ प्रदोषे दोषरहिते रास्ते दोषामैश्वर्यमश्नुत्य

शिव०
४६

भिधाता ह्युद्दानंतरं कर्त्तव्यमिति ॥ यद्यपि प्रतीयते श्राद्धदिने प्रदोषव्यापिन्यां तस्यांतत्संभव
त्येव तथापि यदा पूर्वदुरेव प्रदोषे लक्ष्मीसंपूज्य दीपदानं कार्यं ॥ दिवा तत्र भोक्तव्यमृतेवाला
तुराज्जनात् ॥ प्रदोषसमये लक्ष्मीपूजयित्वा ततः क्रमात् ॥ दीपवृक्षास्तथाकार्याः शक्त्या देव
गृहेषु चेत्यादित्यपुराणोक्तस्य प्रदोषकालत्वाभिधानात् ॥ कालविरोधे च क्रमस्यानादरणीय
त्वात् ॥ परमार्थतस्तत्कालप्राप्तश्राद्धानुवादत्वात् क्रमस्यात्राविधानमेव ॥ औत्सर्गिकां रवंड
तिथेरिव प्राप्नोत्यो व्यवहारविषयत्वेन तस्य प्राप्तत्वात् ॥ यदा बुद्धिर्न दृश्ये प्रदोषव्यापिन्यमावा
स्यातदोन्नरा ॥ युग्मवाक्यात् ॥ दंडकैरजनीयोगोदरस्य स्यात्कदाचन ॥ तदा विहाय पूर्वदुःखे
क्रिस्मुरवरात्रिकेति तिथितलोदाहृतवचनात् ॥ लक्ष्मीपूजनंतु ॥ ॐ लक्ष्म्यै नम इति नाममंत्रेण
कार्यं पूजानंतरं प्रथिना ॥ नमस्ते सर्वदेवानां वरदासि हरिप्रिया ॥ आगतिः स्वस्त्वपन्नानां सामे
भयात् तव दर्शनादिति ॥ तथा ॥ मुखरात्रां प्रदोषे तु कुबेरं पूजयंति वै ॥ तत्र मंत्रः ॥ धनदाय नम

कृत्यर०
४९

स्तुभ्यंनिधिपद्माधियायच॥ भवंतुलत्प्रसादान्मेधनंधान्यादिसंपदरति॥ दीपदानेमेव॥ अग्नि
ज्योतिरविज्योतिश्चंद्रो ज्योतिस्तथैवच॥ उन्नमः सर्वज्योतीनां दीपोयं प्रतिगृह्णामिति॥ एवं दी
पान्दत्वा दीपवृक्षांश्च कृत्वा ब्राह्मणानन्यांश्च बुभुक्षिताभोजयित्वा स्वयमलंकृतो बंधुभिः
सह भुंजीत॥ ब्राह्मणाभोजयित्वा दौसंभोज्य च बुभुक्षितान्॥ अलंकृतेन भोक्तव्यं न ववसो
परोभिना॥ स्निग्धैर्मुग्धैर्विदग्धैश्च निर्वृतैर्बांधवैः सहेत्यादित्यपुरात॥ मदनरत्ने भविष्यो॥ ए
वं गते निशीथे तु जने निष्प्रबंधलोचने तो वल्गुनगरनारीभिर्पंडितं डिमवादनैः॥ शूर्यडिंडिमवादनै
रितिकुचितावः॥ निःकार्षते प्रहृष्टाभिरलक्ष्मीः स्वगृहां गणादिति॥ अन्यदपि कृत्यं भविष्यो॥
सुस्वरात्रेरुषः काले प्रदीपो ज्वलिता लये॥ सर्वान् धूनं धूश्च वाचा कुशलपार्वथेत्॥ प्रदीपवंद
नं कार्यं लक्ष्मीमंगलहेतवे॥ गोरोचनाक्षतं चैव दद्याद्दंगेषु सर्वतः॥ विश्वरूपस्य भार्या सिपये
पद्मालये शुभे॥ महालक्ष्मी नमस्तुभ्यं सुस्वरात्रिं कुरुष्वमे॥ वर्षाकाले महाघोरे यन्मया उक्तं

शिव०
४९

तं कृतं॥ सुस्वरात्रिप्रभाते दत्तमे लक्ष्मीर्व्यपोह तु॥ यारात्रिः सर्वभूतानां यांच देवेष्ववस्थिता
संचत्सरप्रियाया च साममास्तु सुमंगला॥ माता त्वं सर्वभूतानां देवानां सृष्टि संभवा॥ आख्या
ता भूतले देवि सुस्वरात्रि नमोस्तु त इति॥ एतदुत्तरप्रतिपद्यपि दीपावलीत्वात्तरभ्यंगस्तान्
कृत्वा द्यूतादिकर्तव्यं॥ तथा चादित्यपुराणे॥ शंकरस्तु पुरा द्यूतं समर्जं सुमनोहरं॥ कार्तिके
शुक्लपक्षे तु प्रथमे हनि सत्यवान्॥ जितश्च शंकरस्तत्र जपलाभे च पार्वती॥ अतोर्थं शं करो
उखीत्रमानित्यं मुखोचिता॥ तस्माद्यूतं प्रकर्तव्यं प्रभाते तत्र मानवैः॥ तस्मिन्द्यूते जयो यस्य त
स्य संवत्सरं जपः॥ पराजये विरुद्धं तु लघुना शस्तो भवेत्॥ श्रोतव्यं गीतवाद्यादिस्वनुल्लिप्तै
ः स्वलंकृतैः॥ विशेषवच्च भोक्तव्यं प्रशस्ते बांधवैः सह॥ तस्यां निशायां कर्तव्यं शय्यास्थानं स्तु
शोभनं॥ गंधैर्वस्त्रैस्तथा पुष्पैरलंकारैर्लंकृतं॥ दीपमालापरिस्मितं तथा धूपेन धूपितं॥ द
यिताभिश्च सहितैर्नयासाच भवेन्निशा॥ नवैर्वस्त्रैश्च संपूज्यादिजसंबंधि बांधवा इति॥ भविष्यो

रुत्यर०
४८

नरे॥ योयादशेनभावेनतिष्ठत्यस्यांयुधिष्ठिरः॥ इष्यदैन्यादिरूपेणतस्म्यवर्षप्रयातिहि॥ रुदितोरो
दतेवर्षदहोवर्षप्रदध्यति॥ भुक्तोभोक्तामवेक्ष्यप्रियोतिस्वस्थः स्वस्थोभविष्यति॥ तस्मात्प्रदष्टे
स्तष्टेस्तकर्त्तव्याकौमुदीनरेः॥ वैष्णवीदानवीयेयंतिथिः पेत्रीयुधिष्ठिर॥ तत्रैव॥ लोकश्चापिगृह
स्यांतः शय्यायांशुक्ततंडुलैः॥ संस्थाप्यबलिराजानंफलैः पुष्पैश्चयुंजयेत्॥ बलिमुद्दिश्यही
यंतेदानादिनिकुरुनंदन॥ यानितान्यक्षयाण्यादुर्मयैतत्संप्रदर्शितइति॥ अत्रयद्यपिबलिपू
जार्थकालविशेषानोक्तस्तथापिराजकर्त्तव्यतत्पूजायांकृतैतत्सर्वमेवेहारात्रौदैत्यपतेवलिः॥
पूजांकुर्यान्नृपः साक्षाद्भूमौमंडलकेकृते॥ बलिमालिख्यदैत्येपंवर्णकैः पंचरंगकैः॥ सर्वाभरण
संपूर्णविंध्योवल्यासमन्वितं॥ कूर्पांडबाणजंभोरुसुरुदानवसंवृतं॥ संपूर्णतद्वद्वनकिरी
टोक्तदकुंडलं॥ दिभुजंदैत्यराजानांकारयित्वा नयः स्वयं॥ गृहस्यमध्येशालायांविशालायांत
तोर्चयेदितिरात्रेः कालस्वामिधानात्सर्वेषामपिसएवकालः॥ शुक्ततंडुलनिर्मयाप्रतिमापि

मि

शिव०
४८

तादृशेव॥ बलिपूजायांमंत्रोवा मनपुराणे॥ बलिराजतमस्तभ्यंविरोचनसुतप्रभो॥ भविष्ये
सुरारातेपूजेयं प्रतिगृह्यतामिति॥ बल्युद्देशेनहीयदानमुक्तंतत्रैववामनकर्त्तृकबलिवरदान
व्याजेन॥ वीरप्रतिपदंप्राप्यतवभावीमहोत्सवः॥ तत्रतानरशाह्लिहृष्टाः पुष्टाः स्वलंकृताः॥
अर्घ्यहीयप्रदानेनअर्चयिष्यंतिमानवाइति॥ इयंचप्रतिपदलिपूजनेपूर्वविद्याग्राह्या॥ कालव्या
सिलाभात॥ आवणीदुर्गतवमीहर्वाचैवदुताशानी॥ पूर्वविधाचाकर्त्तव्याशिवरात्रिर्वलेर्दिन
मिति वचनाच्च॥ गोपूजनादावपिपूर्वाविद्दैवप्रतिपदसंयोगेक्रीडनंतुगवांमतं॥ परविद्दैवपुय
ः कुर्याच्च॥ णिवर्द्धतेपूजागवोमहीपतिमुत्रदारधनक्षयः॥ याकुहः प्रतिपन्मिश्रातत्रगोः पूजये
न्नयः॥ पूजनेत्रीणिवर्द्धतेपूजागवोमहीपतिरितिदेवलवचनात्॥ यद्यपिपूर्वाह्नेक्रीडनंगवामि
तिवचनात्प्रातः कालव्यापितुचरैवगोक्रीडनादौप्रतिभातितथापिगवांक्रीडादिनेयत्रारात्रौ
हरेपेतचंद्रमाः॥ सोमोराजापशून्तिसुरभोपूजकंतथेतिदेवलेनप्रतिषिद्धत्वात्सातत्रानग्राह्या

ह

कृत्यर
४९

॥ चंद्रदर्शनाभावे कचिदुत्तरापि यास्यत्वेनोक्तात्रियामगादृतिथिर्भवित्वा इति त्रियामाप्रतिपदि
वृद्धौ ॥ दीपोत्सवे ते मुनिभिः प्रदिष्टे अतो न्यथा पूर्वयुते विधेयेति ॥ कार्तिके शुक्लपक्षे तु विधा
नदितयं भवेत् ॥ नारीनीराजनं प्रातः सायं मंगलमालिकेति ब्रह्मपुराणे कृतं तु कर्मद्वयं स्वत्याया
पि द्वितीया विद्यायामेव प्रतिपदि कर्त्तव्यं ॥ लभ्येत पदिना प्रातः प्रतिपदघटिकाद्वयं ॥ तस्यां नी
राजनं कार्यं सायं मंगलमालिकेति ॥ भविष्यपुराणात् ॥ कार्तिके शुक्लपक्षाद्वावमावास्याघ
टीद्वयं ॥ देवाभंगभयान्नैव कुर्यान्मंगलमालिकामिति देवीपुराणे ॥ अमायुक्तायानिषेधाच्च ॥
कार्तिके शुक्लद्वितीयायमद्वितीयायां शुक्लायां भ्रातृपूजनं कार्यं ॥ तथाच लिंगपु
राणे ॥ कार्तिके तु सदीतीयायां शुक्लायां भ्रातृपूजनं ॥ यान् कुर्याद्विनश्यति भ्रातरः सप्तजन्म
सु ॥ तस्या इति शेषः ॥ भविष्योत्तरेपि ॥ कार्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां युधिष्ठिरः ॥ यमोय
मुनया पूर्वभोजितः स्वर्गहे स्वयं ॥ अतो यमद्वितीयासी प्रोक्ता लोके युधिष्ठिरः ॥ अस्यां निजगृहे या

शिव०
४९

धनभोक्तव्यमतो बुधैः ॥ यत्नेन भगिनीहस्ताङ्गोक्तव्यं पुष्टिवर्द्धनं ॥ दानानि च प्रदेयाति भगिनीभ्यो
विशेषतः ॥ स्वर्णालंकारवस्त्राणि पूजासत्वारभाजनैः ॥ सर्वाभगिन्यः संपूज्या अभवे प्रति
पन्नकाः ॥ प्रतिपन्नकाः प्रतिपन्ना भगिनीत्वेन व्यवहृता इत्यर्थः ॥ मित्रभगिन्या इति हेमाद्रिः ॥
तथायमंच चित्रगुप्तं च यमदूतांश्च पूजयेत् ॥ अर्घ्याश्च प्रदातव्यो यमाय सहजद्वयैः ॥ भ्रातृ
भगिनीभिरित्यर्थः ॥ अर्घ्यमंत्रः ॥ एहो हिमार्त्तं उज्जवाशहस्तयमांतकालोकधरामरेश ॥ भ्रा
तृद्वितीयाहृतदेवपूजां गृहाण चार्घ्यं भगवन्ममस्ते ॥ पूजानांतरं प्रणाममंत्रः ॥ धर्मराजन
मस्तुभ्यं नमस्ते यमुनाग्रज ॥ पाहि मां किंकरैः सार्धं सूर्यपुत्रनमोस्तुते ॥ यमस्वर्त्ममस्तेस्तु
यमुनो लोकपूजिते ॥ वरदाभवमेतित्यं सूर्यपुत्रिनमोस्तुते इति कचिच्चातुर्भोजनदानमंत्रः
॥ भ्रातास्तवानुजाहं भुंक्ष्वभक्तमिमं शुभं ॥ प्रीतये यमराजस्य यमुनाया विशेषत इति ॥ ज्येष्ठा
तु भ्रातस्तवाग्रजाता इति पठेत् ॥ ॥ कार्तिके शुक्लचतुर्थ्यानागव्रतं ॥ तथाच कार्तिके शु

रुत्यर
५०

रूपक्षमुपक्रम्यकोर्मे॥तिथौयुगाद्रूपायांतुसमुपोषायथाविधि॥शंखपालादिनागानांशेष
स्यचमहात्मनः॥पूजाकार्यापुष्पगंधक्षीराप्यायनपूर्वकमिति॥एतच्चमध्याह्नव्यापिन्यांकार्यं
॥युगंमध्यंदिनेयत्रतत्रोपोष्यफणीश्वरान्॥क्षरिणाप्याप्यपंचम्यांपारयेत्प्रयतो नरः॥वि
षाणितस्यनश्यंतितनंतंरिसंतिपन्नगाइतिस्कंदपुराणात्॥कार्तिकशुक्लषष्ठांरुत्यविशेषो
भविष्योत्तरे॥षष्ठांफलाशानोराजनविशेषात्कार्तिकेनृप॥राज्यच्युतोविशेषेणस्वराज्यंल
भतेचिरात्॥दत्तार्थंकार्तिकेयायस्थित्वावेदक्षिणामुखः॥दध्नाघृतोदकैःपुष्पैर्मंत्रेणाने
नमुब्रत॥सप्तर्षिद्वारजस्कंदसेनाधिपमहाबल॥रुद्रोमायिजषदक्रगंगागर्भनमोस्तुते॥
प्रीयतां देवसेनानीः संपादयतु तदुत्तं॥दत्ताविप्रायचामात्रंयच्चाप्यदपिवर्त्तते॥पश्चात्कुं
क्तेत्वसोरात्र्यांभूमिरुत्वातुभाजनमिति॥कार्तिकशुक्लनवमीयुगादि॥निर्णयःपूर्व
मुक्तः॥अस्मामेवविष्णुत्रिरात्रारंभः॥इमाद्रौपयपुराणे॥कार्तिकेशुक्लनवमीमवाप्या

शिव०
५०

विजितेन्द्रियः॥हरिविधायसौवर्णतुलस्यासहितंविभुः॥पूजयेद्विधिवद्भक्ताव्रतीतत्रदीनत्रयं
॥एवंयथोक्तविधिनाकुर्याद्वैवाहिकंविधिमिति॥कार्तिकशुक्लैकादशीरुत्यंनारदीये॥कार्ति
केशुक्लपक्षस्यरुत्वाह्यैकादशीतरः॥प्रातर्दत्ताशुभान्कुंभान्मयातिहरिमंदिरं॥मदरेतेत्नेवारा
हेशुक्लपक्षंप्रक्रम्यैकादशीसोमायुक्ताकार्तिकेमासिभामिति॥उत्तराभाद्रपदयोगेअनंतासा
प्रकीर्तिता॥तस्यांयत्क्रियतेभजेसर्वमानंत्यमश्रुते॥अनंतपुण्यफलदातेनानंतास्मृताप्रिये
इति॥अस्मामिप्रबोधोत्सर्वउक्तेब्राह्मेकादश्यांचशुक्लयांकार्तिकेमासिकेवावं॥प्रसुप्तबोध
येद्रात्रौश्रद्धाभक्तिसमन्वितः॥नृत्यैर्गलेस्तथावाद्यैर्क्रम्यजुःसाममंगलैःवीणापणहृवादै
श्चपुराणश्रवणेनच॥वासुदेवकथाभिश्चस्तोत्रैरन्यैश्चवेत्तवैरिति॥भविष्योत्तरेपि॥कार्तिके
शुक्लपक्षस्यैकादश्यांसमाहितः॥मंत्रेणानेनराजेंद्रदेवमुत्थापयेद्भिजः॥वराहपुराणे
तुकादश्यांप्रबोधेत्सवउक्तः॥रामार्चनचंडिकायामपि॥पारणाहेप्रर्वरात्रेयंतादीन्वादयन्मु

कृत्यर
५१

दुरितिप्रबोधमंत्रवाराहे॥ॐ ब्रह्मेन्द्ररुद्राग्निकुबेरसूर्यसोमादिभिर्वदितवन्दनीया॥बुध्यस्वदे
वेशजगन्निवासमंत्रप्रभावेनसुखेनदेव॥इयंतुदादशीदेवप्रबोधार्थतुनिर्मिता॥त्वयैनसर्व
लोकानांहितार्थेरोषशायिना॥त्वयिसुप्तेजगन्नाथजगत्सुप्तंभवेदिदं॥उत्थितेचेष्टतेसर्वमुत्ति
ष्टोत्तिष्ठमाधव॥उत्तिष्ठोत्तिष्ठगोविंदसजनिद्रांजगत्यते॥त्वयिसुप्तेजगत्सुप्तमुत्थितेचोत्थितं
जगदिति॥एवंप्रबोध्यपुष्पांजलिंदद्यात्॥तत्रमंत्रः॥गतामेद्याचियच्चैवनिर्मलंनिर्मलादिवाः
॥शारदानिचपुष्पाणिगृहाणममकेशवेति॥अस्यामेवचातुर्मास्यव्रतसमाप्तितुक्त्वंवाराहे
॥चतुर्धापिहितस्त्रीर्णचातुर्मास्यव्रतंनरः॥कार्तिकेशुक्लपक्षेतुदादश्यांतत्समापयेदितिवतु
र्एकादशीपूर्णिमाकर्कसंक्रांतिधारधामित्यर्थः॥भविष्योत्तरे॥चातुर्मास्येतुयत्सकंभक्ष
भोज्यादिकंचयत्॥चतुरोवार्षिकात्मासान्नियमोयस्ययत्कृतः॥कथयित्वादिजेभ्यस्तंद
द्याद्भक्ष्यासदक्षिणं॥दत्त्वाविसर्जयेद्विप्रंततोभुंजीतचस्वयमिति॥व्रतसमापनेमंत्रः॥सन

शिव०
५१

कुमारेणोक्ताः॥इदंव्रतंमयादेवकृतंप्राप्त्येतवप्रभो॥नूनंसंपूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाज्जनार्दनेतिअ
स्यांरेवतीनक्षत्रांत्यपादयोगेपारणानकार्यं॥सुप्तिप्रबोधपरिवर्तनमेववर्जमितिप्राप्तिरितव
चनात्॥इदंचशुक्लास्नादावपिकार्यंनियतकालत्वात्॥इयंचमन्वादिः॥कुतपपूर्वार्धव्यापिनीया
ह्य॥कार्तिकशुक्लचतुर्दश्यांपूर्वदिनेकृतोपवासःअरुणोदयेमणिकर्ण्यंस्नात्वाविश्वेश्वरंपूज
येत्॥तस्याविश्वेश्वरप्रतिष्ठादिसत्वात्॥तथाचसनकुमारसंहिताया॥नंदिकेश्वरउवाच॥वर्ष
वहेमलवार्यमासेश्रीमतिकार्तिके॥शुक्लपक्षेचतुर्दश्यांमरुणाभ्युदयंप्रति॥महादेवतिथौ
ब्राह्मेमुहूर्त्तेमणिकर्णिके॥स्नात्वाविश्वेश्वरोदेव्याविश्वेश्वरमपूजयत्॥संक्षेपंज्योतिषस्तस्यप्र
तिष्ठारयंतदाकरोत्॥ततःप्रभातेविमलेकृत्वापूजांमहाद्भुतां॥दंडपाणेर्महाधाम्निर्वनेस्मिन्कृत
स्यण इति॥अत्रअन्योप्येवंकुर्यादितिपरकृतिरूपेणार्थवादेनविधिः॥कथ्यते॥काशीखंडे
॥कार्तिकस्यचतुर्दश्यांविश्वेशंयोजिलोकयेत्॥स्नात्वाचोत्तरवाहिन्यांततस्पुनरागतिः॥इ

रुत्तर०
५२

यमेव वैकुण्ठमंता॥ अस्यां रात्रौ सोपवासे न हरिपूजनकार्यं॥ तदुक्तं हेमाद्रौ भविष्ये॥ कार्तिकस्य
सिते पक्षे चतुर्दशीं न राधिप॥ सोपवासस्तु संपूज्य हरिं रात्रौ नितेन्द्रिय इति॥ अत्र कर्मकालव्या
पिता प्रात्रिव्यापिनी ग्राह्या॥ अत्रैव कार्तिकव्रतोद्यापनमुक्तं पात्रीयकार्तिकमाहात्म्ये॥ अथो
ज्ज्वलितः सम्यगुद्यापनविधिः श्रुणु॥ ऊर्जश्चतुर्दशीं कुर्यादुद्यापनं व्रती॥ व्रतसंपूर्णताया
यविष्णुप्रीत्यर्थमेव च॥ तुलसीमात्रपरिष्ठात्तु कुर्यान्मंडपिकां शुभां॥ द्वारेषु धारपालांश्च पूजये
न्मृन्मया तृथक्॥ पुण्यशीलं सुशीलं च जयं विजयमेव च॥ तुलसीमूलदेशे तु सर्वतो भद्रमेव
च॥ तस्योपरिष्ठात्कलशं च रत्नसमन्वितं॥ पूजयेत्तत्र देवेशं शिखचक्रगदाधरं॥ पीतकौशे
यवसंतं युक्तं जलधिकन्यया॥ इन्द्रादिलोकपालांश्च मंडले पूजयेद्ब्रती॥ तस्यामुपवसेद्ब्रह्मा
शांतः प्रयतमानसः॥ पूजयेद्देवदेवेशं सौवर्णं गुर्वनुं युज्या॥ रात्रौ नारेण कुर्याज्जीतवाद्या
दिमंगलैः॥ ततस्तु पौर्णमास्यां वै सपत्नीकादिजोत्तमान्॥ त्रिंशन्मिता नथैकं वा स्वरात्पावानि

शिव०
५२

मंत्रयेत्॥ आतो देवा इति द्वाभ्यां जुह्यान्निलपायसं॥ ततो गां कपितोलां दद्यात्पूजयेद्वैजुहं॥ सपत्नी
कात्मसमभ्यर्चनत्वाविधानक्षमापयेत्॥ युष्मत्समाह देवेशः प्रसन्नो मम सर्वदा॥ व्रतादस्माच्च य
त्पापं सप्तन्माकृतं मया॥ तत्त्वं न शमायां तु स्थिरामेवास्तु संततिः॥ इति क्षमाप्यतान् सर्वान्विसाद्य
च निसर्जयेत्॥ तामर्चं गुरवे दद्यात्तु युक्तां तदा व्रती॥ ततः सुहृदुरुयुतः स्वयं च न्वाभुं जीतभक्ति
मानिति॥ कार्तिकी पौर्णमासी सामान्या निर्णयात्परा॥ इयं च मन्वादिः॥ अत्र विशेषो हेमाद्रौ ब्रा
ह्मे॥ पुण्या महाकार्त्तिकी विंशोः कृत्तिकास्थयोऽनिका सुचंचंद्रमाः॥ संयोगः पद्मकोनाम पुष्करे
हेमाद्रौ ब्राह्मे॥ पादौ॥ विशाखा सुयदा भातुः कुरेनी स्वति दुर्लभाः॥ पद्मकं पुष्करे प्राप्प कपिलायः
प्रयच्छति॥ सङ्गित्वा सर्वपापानि वैष्णवं लभते पदं॥ यमः॥ कार्तिकां पुष्करे स्नातः सर्वपापैः प्रमुच्य
ते॥ अन्यत्रापि॥ आग्नेयं तु यदा कृत्तिकां भवति क्वचित्॥ महती सा तिथिर्ज्ञेया स्नानदानेषु चो
त्तमा॥ यदा तु याभ्यं भवति कृत्तिकां तस्यां तिथौ क्वचित्॥ तिथिः सापि महापुण्या मुनिभिः परिकीर्त्ति

धि

रुतर०
५३

ता॥ प्राजापत्यं यदा क्रक्षंति यौतस्यांतराधिप॥ सामहाकार्त्तिकी प्रोक्ता देवानामपि उलभेति॥ अस्या
मेव संध्याकाले त्रिपुरदाहोत्सवो भार्गवार्चनदीपिकायां॥ पौर्णमास्या तु संध्यायां कर्त्तव्यं स्त्रे पुरोक्त
नः॥ दद्याद्देनेन॥ त्रेणाप्रदीपांश्च सुरालये॥ कीटाः पतंगामशकाश्च वृक्षा जले स्थले येति चरं
ति जीवाः॥ दद्याद्प्रदीपं न च जन्मभागि नो भवंति नित्यं च पाहि विप्रा इति॥ अस्यामेव मत्स्या चतार
उक्तः॥ पाद्ये कार्त्तिकमाहात्म्ये॥ वेदान्दत्वाय तो विष्णुर्मत्स्यरूप्य भवन्नतः॥ तस्यां दत्तं दुर्तं जप्तं तद
क्षयफलं स्मृतमिति॥ अस्यां वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं कार्यं॥ उक्तमात्म्ये॥ कार्त्तिकं यो वृषोत्सर्गं कृ
त्वा नक्तं समाचरेत्॥ शैवं च दमवाप्नोति शिवव्रतमिदं स्मृतमिति॥ पूर्णमांतमार्गशीर्षकृष्णा
ष्टम्यामपराह्णे भैरवोत्पत्तिः॥ यत्रुदनि तस्यात्रारिकं कृत्वा मध्याह्ने संस्थिते रविविति शिवरह
स्यो तन्मध्ये बहु कृत्याभिधानादविनाद विरुद्धं॥ कार्त्तिकशीखंडे॥ मार्गशीर्षमिताष्टम्यां कालभै
रवसन्निधौ॥ उषोष्पजागरं कुर्वन् सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ त्रिस्थाली सेतौ॥ कृत्वा च विविधां पूजां महासं

शिव०
५३

भारविस्तरैः॥ नरो मार्गसिताष्टम्यां वार्षिकं विघ्नमृत्तुजेत्॥ अत्र उपवासो र्घदानं जारे गणारत्रोर्या
मचतुष्टये पूजेत्यादि शिवरहस्ये उक्तं॥ इयं च सर्वविद्याया ह्या॥ कृत्वा पक्षगतत्वा दुष्टव्रतं च तात्काल
व्याप्तिलाभाच्च॥ मार्गशुक्लपंचम्यां नागपूजां कृत्वा स्कांदे॥ शुक्लामार्गश्विरे पुण्याश्रावणोयाचपंच
मी॥ स्नानदानैर्बहुफलानागलोकप्रदायिनीति॥ इयं चोत्तरविद्याकार्या॥ पंचमी नागपूजायां का
र्या षष्ठी समन्विता॥ तस्यां तु तुषिता नागा इतरा सचतुर्थिकेति वचनात्॥ मार्गशुक्लषष्ठ्यं मद्वा
रिपूजा॥ सा चोत्तरविद्यायां कार्या षण्मन्योरिति युग्मवाक्यात्॥ इयमेव योगविषे चंपाभिधा॥ त
उक्तं मद्वा रिमाहात्म्ये॥ मार्गे भाद्रपदे शुक्ला षष्ठी वैधृतिसंयुता॥ रविवारेण संयुक्ता सा चंपेती
ह कीर्त्तितेति॥ इयं योगवशेन पूर्वापरावाग्राह्या॥ इयमेव स्कंद षष्ठी॥ सा च पूर्वा॥ कृष्णाष्टमी स्कं
द षष्ठी शिवरात्रिचतुर्दशी॥ एताः पूर्वयुताः कार्या इति वचनात्॥ मार्गशुक्लचतुर्दश्यां कार्या
पिशुना च मोचनयात्रा॥ मार्गपौर्णमास्यां दत्तात्रेयोत्पत्तिः॥ तदुक्तं स्कांदे सप्तारखंडे॥ मार्गशीर्षे त

शे

कृत्वर
५४

यामासिदशमेक्रिसुतिर्मले॥ मृगशीर्षेयुतेपौर्णमास्यां प्रजाचमोच॥ ~~नक्षत्राणां पौर्णमास्यां दश~~
त्रयोदशितेन वासरे॥ जनयामासदेदीप्यमानं पुत्रं सती शुभं॥ तं विष्णुमागतं ज्ञात्वा अत्रिर्नामा
करोत्तनयं॥ दत्तवान्स्वस्य पुत्रत्वं दत्तत्रियमितीश्वरमित्यादि॥ दशमेमासीत्यन्वयतइयं पूर्ववि
द्यायाह॥ दशसमाचारात्॥ अमांतमासपक्षेण मार्गकृष्णाष्टमी अष्टका॥ हेमंतशिशिरये॥
श्रुतुर्णामारपक्षाणामष्टमी घट्टका इत्याश्वलायनवचनात्॥ तत्पूर्वदिने पूर्वद्युः श्राद्धं॥ उत्तरदिने
च अन्वष्टकं॥ पूर्वद्युः पितृभ्यो दद्यात्॥ अपरेद्युरन्वष्टकमित्याश्वलायनसूत्रात्॥ अत्राष्टमी
अपराह्णव्यापिनी ग्राह्या॥ पूर्वद्युरन्वष्टकयोस्त्वष्टम्यनुरोधेन निर्णयः॥ अत्र आक्षरशक्तावाश्वला
यनः॥ अप्यनङ्को होयवसमाहरेद्दग्निं वाकक्षमुपेवि देषामष्टकेति न त्वेवानष्टकः स्यादि
ति॥ श्राद्धकरणे प्रायश्चित्तमुक्तमृग्विधाने॥ एभिद्युभिर्जयेन्मंत्रं शतवारं तु तदिने॥ अन्व
ष्टकयदाशून्यं संपूर्णं याति सर्वे र्थेति॥ मार्गदिषु मलमासपाते तत्राष्टकानकार्या॥ चतुर्णा

शिव०
५४

मित्युक्तत्वादित्युक्तं नारायणतौ॥ महालयाष्टका श्राद्धोपाकरह्याच्च॥ मार्गकृत्यं॥ ॥ पौषशुक्ला
ष्टम्यां विशेषः कृत्यकृत्यतरो भविष्ये॥ पौषे मासियदादेविशुक्लोष्टम्यां बुधो भवेत्॥ तस्यास्नानं ज
पो होमस्नानं विप्रभोजनं॥ मत्प्रीतये कृतं देवि शतमाह्निकं भवेत्॥ अत्रोहिण्यार्द्रयोगे पुण्यतम
त्वं॥ पौषेशुक्लैकादशी मन्वादि॥ अस्यामेव माघस्नानारंभ उक्तो ब्राह्मे॥ एकादश्यां शुक्लपक्षे पौष
मासे समारभेत्॥ अत्रोहिण्या द्वादशां पौर्णमास्यां वा शुक्लपक्षे समापयेदिति॥ माघइति शेषः॥
पक्षांतरमाह विष्णुः॥ द्वाविंशति पौर्णमासी वा प्रारभ्या स्नानमाचरेत्॥ पुण्यान्यहानि त्रिंशत्तु मकर
स्थे दिवा करइति॥ स एव तुलामकरमेषु पुत्रातः स्नायी सदा भवेत्॥ हविष्यं ब्रह्मचर्यं च महापातक
नाशनमिति॥ स्नानकाल उक्तो ब्राह्मे॥ अरुणोदये तु संप्राप्ते स्नानकाले विचक्षणः॥ माघवां
ध्रियुगंधायनयः स्नातिसुरप्रजितइति॥ अरुणोदयमाराभ्य प्रातः कालावधि प्रभो॥ माघस्नाना
वभां पुण्यां क्रमाद्वचधारण॥ उत्तमं तु सनक्षत्रं लुप्ततारं तु मध्यमं॥ सवितर्युदिते भूपततो ही

कृत्वर०
५५

नंप्रकीर्तितमिति एवं सति ॥ संप्राप्ते माघमासे तु तपस्विजनवद्वभे ॥ क्रोशंति सर्ववारीणि समुद्र उतिभा
स्करे ॥ माघमासे रटं त्यायः किंचिदभ्युदिते रवावित्यादि नारदीयादि वचना न्यशाक विषयाणि तथा
तत्रैव ॥ तडागेषु तु वा स्नायात्कूपे भांडाश्रिते तथा ॥ माघमासे वरारो हे वास्तं वै निम्नगा जंल ॥ भां
डाश्रिते त्वयं विशेषः ॥ सरितो ये मडावे गंतवकुं भस्मितां तथा ॥ वायुना ताडितं रात्रौ गंगा स्नानस
मं स्मृतं ॥ स्नातो वक्रिन् सेवेत ह्यस्नातो वा कथंचन ॥ सेवेतापि तु होमार्थं न शीतार्थं च न ॥ स्ना
नविधिमाह विष्णुः ॥ तत्र चोत्थाय नियमं गृण ह्नीयादिधि पूर्वकं ॥ माघमासमिमं पूर्णं स्नास्येहं
देवसाधव ॥ तीर्थस्यास्य जले नित्यमिति संकल्प्य चेतसि ॥ ततः स्नात्वा भेतीर्थे दत्त्वा शिरसि वैमृ
दं ॥ वेदोक्तविधिनाराज न्मर्याया र्घ्यं निवेदयेत् ॥ पितृणां तर्पयित्वा तु अवतीर्य ततो जलात् ॥
त्रां स्वचक्रधरं देवं नाम पूजयेत् ॥ वक्रौकुला विधानेन ततस्तेकाशनो भूवेत् ॥ भूराय्या ब्रह्म
चर्येण शक्तः स्नानं समाचरेत् ॥ अशक्तस्य धनाद्यस्य सेवासर्वत्र कथ्यते ॥ धनाद्यस्यावजुध

शिव०
५५

न हानं कुर्वतः ॥ अवस्य मेव कर्त्तव्यं माघस्नानमिति श्रुतिः ॥ तिलस्नायी तिलोदत्ता तिलहोमी तिलो
दकी ॥ तिलदस्ती लभोक्ता च षट् तिलीना वसीदति ॥ तैलमामलकाश्चैव तीर्थे देया स्तु नित्यश
ः ॥ तथा प्रज्वालयेद्ग्रीं सेवनार्थं द्विजत्पनां ॥ एवं स्नात्वा वसाने तु भोज्यं देयमवारितं ॥ भोजये
द्विजदापत्यं भूषयेद्दत्तभूषणैः ॥ कंवलाजिन रत्नानि वासांसि विविधानि च ॥ चेलकानि च
हेयानि प्रच्छादनपत्रानि च ॥ उपानहौ तथा गुप्तमोचकोपायमोचकौ ॥ अनेन विधिना दद्या
न्माधवः प्रीयतामिति ॥ सवित्रे प्रसवित्रे च परंधाम जले मम ॥ तत्रैजसा परिश्रुष्टं पापं यातु स
हस्रधा ॥ दिवा करजगन्नाथप्रभास्करनमोस्तुते ॥ परिपूर्णं करिष्ये हं माघस्नानं तवाज्ञया ॥
अयं समाप्तमंत्रः ॥ अहन्यहनि दातव्या स्त्रिणाः शर्करयान्विताः ॥ माघावसाने सुभगेषु
प्रसंभोजनं तथा ॥ सूर्यो मे प्रीयतां देवो विष्णुर्निर्निरंजनः ॥ दंपत्यो वसिसी सूर्यश्च सभा
न्यसमन्विते ॥ त्रिंशत्तु मोदका देयाः शर्करा तिलसंयुताः ॥ भागत्रयं तिलानां तु चतुर्थः शर्क

कृत्यरं
५६

रांशकः॥ अनभ्यंगीवरारोहे सर्वमासं नयेद्वतीति॥ इति माघस्नानविधिः॥ मकरसंक्रमे परा
विंशतिष्टिकाः पुण्याः॥ तथा वृषसिष्टः॥ अतीतनागने पुण्ये देउदग्दक्षिणायने॥ त्रिंशत्कर्क
टके नाक्षो मकरे विंशतिः स्मृता इति॥ ब्रह्मवैवर्ते तु मकरं तु दशगधिका इति पाठः॥ रात्रौ मकरसं
क्रमे तु परदिने सूर्योदये च रं पूर्वमहर्दलं पुण्यं तथा च भविष्योत्तरे॥ कार्मुकां तु परित्यज्य
षंसंक्रमते रविः॥ प्रदोषे वा र्द्धरात्रे वा स्नानं दीनं परेऽहनीति॥ वृद्धगर्ग्येऽपि॥ यदा स्नानमयवेलायां
मकरं याति भास्करः॥ प्रदोषे वा र्द्धरात्रे वा स्नानं दानं परेऽहनीति॥ परेऽहनीत्युक्तेऽपि पूर्वाह्णे एव
आसन्नसंक्रमं पुण्यं दिना र्द्धस्नानदानयोरितिसामान्यवचनात्॥ अत्र कृत्यं शिवरहस्ये॥ तस्यां क
ल्पितैः स्नानकार्यं चोद्धर्तं शुभैः॥ तिलादेयाश्च विधेभ्यः सर्वदेवोत्तरायणे॥ तिलतैलेन दी
पाश्च देयाः शिवगृहे शुभाः॥ कालिकापुराणे॥ होमं तिलैः प्रकुर्वीत सर्वदेवोत्तरायणे॥ तन्नो दे
वाय विधेभ्यो हाटकेन समं ददेत्॥ उत्तरायणमासाद्य नरः कस्मात्करोचतीति पोष्यनंतरा सु

३१

शिव०
५६

सप्तम्यष्टमी पुष्ये च पुरा कान्वष्टकाः कार्याः॥ माघ कृष्ण दशम्यां तिला दशी व्रतं॥ ब्रह्मपुराणे॥ मा
घे तु कृष्ण दशम्यां यमोहि भगवान्मुरा॥ तिलानुत्थादयामासतयः कृत्वा सुदारुणा मित्युपक्रम्यः तस्या
मुपोषितः॥ स्नतैस्त्रिलैस्त्रयां यजेद्दरिं॥ तिलतैलेन दीपाश्च देयां देवगृहेषु च॥ निवेदयेत्तिलानेव होत
व्याश्च तथा तिलाः॥ तिलान्स्नानं च विधेभ्यो भक्षयेच्च तथा तिलानिति॥ माघ कृष्ण चतुर्दश्यां यमतर्प
णमाह हेमाद्रौ यमः॥ अनकभ्युदिते काले माघ कृष्ण चतुर्दशी॥ स्नातसंतर्प्य सुयमं सर्वपापैः प्रमु
च्यत इति॥ माघामाया मर्द्धदयो नाम योगविशेषो मदनरत्ने भारते उक्तः॥ अमार्कपातश्रवणैर्युक्ता
चित्पुष्पमाघयोः॥ अर्द्धदियः सविज्ञेयः कोटि सूर्यग्रहेः समदिवैव योगः॥ शस्त्रोयं न तु रात्रौ कदा
चनेति॥ पुष्यमाघयोर्मध्यवर्तिनी अमा पोष्यनंतरा अमा वास्येत्यर्थः॥ स्कंदे॥ माघामायां व्य
तीपाते आदित्ये विष्णुदेवते॥ अर्द्धदियं तदित्याहुः सहस्राकग्रहेः सममिति॥ तत्रैव॥ अर्द्धदिये तु
संप्राप्ते सर्वगंगा समं जलं॥ शुद्धात्मानोद्दिजाः सर्वभवे युर्ब्रह्मसंमिताः॥ यत्किं हि चिदीयते होने

३२

कृत्यर
५७

तदानं मेरु रुन्निभमिति॥ अत्रदानविशेषो निर्णयामृते स्कंदे॥ चतुःषष्टिपलं मुख्यममंत्रं तत्र कारये
त्॥ चतुर्षिं त्यलं वापि पंचविंशतिरेव वेति एतच्च कां स्य मयं॥ एवं सुघटितं कृत्वा कां स्य भाजं मुत्तम
मित्युक्तं तात्॥ तथा॥ निधाय याय सं तत्र पद्ममष्टदलं लिखेत्॥ पद्मस्य कर्णिकायां तु कर्षमात्रं सुव
र्णकं॥ तदभावे तदहं वा तदहं वापि धारयेत्॥ भूमौ तु तंडुलैः कृत्वा षट्दलमुत्तमं॥ अन्यत्रं स्थापये
त्तत्र ब्रह्मविष्णुशिवात्मकं॥ तेषां पूजा ततः कार्यश्चेतमात्येकशोभनैः॥ वस्त्रादिभिरलंकृत्य ब्राह्म
णाय निवेदयेत्॥ मंत्रः॥ सुर्वणपायसामंत्रं यस्मिंदेतच्चयीमयं॥ आपते स्तारकं यस्मात्तज्जुहाण हि
जोत्तम॥ तथा समुद्रमेखलां पृथ्वीं सम्यग्दालुश्च यत्फलं॥ तत्फलं लभते मर्त्यः कृत्वेदं दानमुत्तम
मिति॥ माघशुक्लचतुर्थ्यां दुर्दिष्टजोक्ता कार्शी खंडे॥ माघशुक्लचतुर्थ्यां तु नक्षत्रतपरायणाः॥
ये तांदुदेर्चयिष्यंति ते च्यास्युरसुरद्भुतं विधाय चार्षिकां यात्रां चतुर्थ्यां प्राप्तापसी॥ शुक्लाशुक्ल
तिलान् वधा प्राश्नीयात्तुडकान् व्रती॥ तीयात्रां नात्रयः कुर्यान्निवेद्यं तिललडुकैः॥ उपसर्गसिद्ध

न

शिव०
५७

सैस्तु सहंतव्यो ममाहया॥ होमं तिलाज्यद्वयेण यः करिष्यति भक्तितः॥ तस्यां चतुर्थ्यां मित्रतस्तस्य मं
त्रः प्रसोत्पतीति॥ रूमपुराणे॥ माघशुक्लचतुर्थ्यां तु कुंदपुष्पैः सदाशिवं॥ संपूज्य यो हिनक्ता
शीसप्राप्नोति धिर्यनर इति॥ माघशुक्लपंचम्यां रतिकामपूजोक्ता पुराणसमुच्चये॥ माघमा
सेसुरश्रेष्ठेषु क्तायां पंचमीति थौरितिकामौ तु संपूज्य कर्त्तव्यं सुमहोत्सवः॥ दानाचिचप्रदे
यानि तेन तुष्पतिमाधव इति वाराहे॥ माघशुक्लचतुर्थ्यां तु वरमाराधय च म्रियः॥ पंचम्यां कुं
दकुसुमैः पूजां कुर्यात्समृद्धय इति॥ माघशुक्लसप्तमी रथसप्तमी संज्ञा॥ अस्यामरुणोदयवा
पिन्या स्नानं कार्या तदुक्तं स्मृतिसंग्रहे॥ सूर्यग्रहणतुल्या हि शुक्लामाघस्य सप्तमी॥ अरुणोदयवे
लायां स्नानं तत्र महाफलं॥ भविष्योत्तरे॥ माघे मासि सिते पक्षे सप्तमी कोटिभास्करा॥ कुर्यात्क्ता
नार्थदानाभ्यां मायुरारोग्यसंपद इति॥ इदं च स्नानं तिप्पादिकं कीर्त्तयत्सार्कपत्राणि सप्तवद
रपत्राणी च शिरसि निधाय कर्त्तव्यं॥ शिष्टसमाचारात्॥ तत्र मंत्रः॥ यद्यज्जन्म कृतं पापं मया

रुत्यर०
५८

रि

सप्तसुजन्मसु॥ तन्मेरोगं च शोकं च मा करीदंतु सप्तमीति॥ अर्घ्यदानमंत्रः॥ सप्तसप्तसिद्धिं तसप्त
लोकप्रदीपन॥ सप्तम्यासहिदेवगृहाणाध्यं दिवाकरेति॥ ततः प्रार्थना॥ जननी सर्वलोकानां स
प्तमी सप्तसप्तिके॥ सप्तम्यादतिके देवि नमस्ते सूर्यमंडल इति॥ इयं प्रयागे अतिप्रशस्ता॥ अ
रुणोदयवेलायां शुक्लामाघस्य सप्तमी॥ प्रयागे यदि लभ्येत कोटिस्तूर्यग्रहेः समेव च तात्॥ अ
स्यामेव भविष्योत्तरोक्तः॥ स्नानविधिः॥ अरुं ध्यतीति प्रतिवसिष्ठवचः॥ माघस्य सितसप्तम्यां
सर्वकामफलप्रदं॥ रूपसौभाग्यजननं स्नानं कुरु वरातने॥ कृत्वा पश्यामेकभक्तं सप्तम्यां नि
श्चलं जलं॥ रात्रं ते चालयेथास्त्वं दत्तात्रिणं सिद्धीपकं॥ न केन चाल्यते यावत्तावत्कानं समाचरेत्
॥ सौवर्णे राजते पात्रे शक्त्या लाबुमयेथवा॥ तैलजनबन्निर्दतिव्यामहारजनरंजिता॥ समाहि
तमना भूत्वा दत्तात्रिणं सिद्धीपकं॥ भास्करं हृदये ध्यात्वा शंभुमंत्रमुदीरयेत्॥ नमस्ते रुद्ररू
पाय रसानां पतये नमः॥ वरुणाय नमस्ते रुद्रं विसनमोस्तुते॥ जलोपरितरद्दीपः स्नात्वा

शिव०
५८

संतप्य देवताः॥ चंदनेन लिख्येत् सप्तमं पंचमं सकर्णिकं॥ मध्ये शिवं सपत्नीकं प्रणवेन च संयुतं॥
शाक्रे हले रंजयेद्बुधः॥ पश्चिमे सविता पूज्यः॥ इज्योर्कश्चातिले दले॥ सोम्ये सहस्रकिरणः॥ शैवे सवा
त्मने नमः॥ + विः पूज्ये भानुश्चैवानले तथा॥ यामे विवस्वान्नेरुते भास्करं पूज्याः प्रणवपू
र्वास्तु नमस्कारं तयोजिताः॥ पुष्पैः सुगंधधूपैश्च पृथक्केन युधिष्ठिर॥ विसर्ज्य वस्त्रसंवीतं स्व
स्थानं गम्यतामिति॥ ततो गृहे गत्वा तां प्रपात्रे यथा शक्त्या मृन्मये थोवा भक्तिमान्॥ स्थापये
न्निजपिष्टं च सघृतं सगुडं तथा॥ कांचनं तालकं कृत्वा अशक्तस्तिलपिष्टं॥ संछाद्य प्ररक्तव
स्त्रेण पुष्पैर्धूपैरथार्चयेत्॥ ततः संवाचयेद्दिष्टेर्दद्यान्मंत्रेण तलाकं॥ मंत्रः॥ आदित्यस्य प्रसा
देन प्रातस्नानफलेन च॥ इष्टदौर्भाग्यदुःखं धूमया दत्तं तु तालकं॥ तालकं कर्णाभरणं पूज
यित्वा पदेष्टारं विप्रानन्यांश्च पूजयेत्॥ ततः नक्तं पाषाणं द्यादिभिरालापादीन्वर्जयन् सूर्यध्या
यन्दिनमतिवाहयेत्॥ ततः नक्तं भुंजीत वनरोदीजान् संभोज्य शक्तिं त इति॥ इयं मन्त्रादिः शुक्ल

रुसर
५९

पक्षस्थलाकुतपर्वर्चवापिनीयाह्वा॥ माघशुक्लाष्टम्यां भीष्म तर्पणदिकार्यं॥ तदुक्तं पाद्ये॥ मा
घेमासिसिताष्टम्यां सतिलं भीष्म तर्पणं॥ आर्द्रं चैव सदा कुर्युस्तेभ्यः संततिभागिन इति॥ अत्र आ
र्द्रं काम्यं॥ तर्पणं काम्यं नित्यं च॥ ब्राह्मणाद्याश्च ये वर्णादद्यु भीष्माय नोजनं॥ संवत्सरकृतं तेषां पु
ण्यं ननु पतिसन्नमेति मद नरत्न धृतवचनात्॥ इदं च जीवसित्तकेणापि कार्मार्जीवसितापि कुर्वी
त तर्पणं यमभीष्मयोरिति वचनात्॥ तर्पणमंत्रश्च॥ भीष्मः शान्तनवो वीरः सत्यवादी जितेंद्रि
यः॥ आभिरक्षिरनामो तु पुत्रपौत्रो नितो क्रिया॥ वैयासपदगोत्राय सां हतिप्रधराय च॥ अपु
त्राय ददाम्येतज्जलं भीष्माय वर्मण इति॥ माघशुक्लेकादशी भीमदादशी संज्ञा॥ तदुक्तं पाद्ये ल
याकृतमिंदवीरतव नाम्ना भविष्यति॥ सा भीमदादशी ह्येषा सर्वपापहरा शुभेति॥ द्वादशी ए
कादशी॥ एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य च केरावमिति संकल्प्य मंत्रलिं गात्॥ इयं परविद्या
ग्राह्या॥ रुद्रेण द्वादशी युक्तेति युग्मवाक्यात्॥ माघ्यां कृत्य विशेषो भविष्योत्तरे॥ वैशाखी कार्ति

शिव०
५९

कीमाघी तिथयो तीच पूजिताः॥ स्नानदानविहीना स्नाननेयाः पांडुतंदनेति॥ तत्रैव॥ माघ्यां स्नानं त
थासंम्यक् संतर्प्य पितृदेवताः॥ तिलपात्राणि देयानि तिलाः सपलबोदनाः॥ कार्यासदानमंत्रै
व धेनुदानं प्रशस्यते॥ कंबलाग्निनरत्नानि मोचकोपायमाचको॥ उपानदानमंत्रैव तुल्यमश्वर
थेन तु॥ यत्र वा तत्र वा स्नानं दानं चित्रानुसारतः॥ कालकालोद्भव सर्वशस्यते पांडुतंदन॥ तथा
॥ न केवलं ब्राह्मणानां दानमत्र प्रशस्यते॥ भगिनी भागधेयानां मातुलानां पितृष्वसः॥ हरि
द्राणां च बंधूनां दानं कोटिगुणोत्तरमिति॥ इयमेव योगविशेषेण महामाघी॥ तथा च गार्ग्य
ः॥ मेषराशौ यदा सौरिः सिंहचंद्रहस्यति॥ भास्करः श्रवणर्क्षे च महामाघी तिमा स्मृता सौ
रिः शनैश्चरः॥ इयं प्रयोगेति प्रशस्ता॥ महामाघी प्रयागे तु नैमिषे फाल्गुनी तथा॥ रा
ज्यामे महाचैत्री कृतापुंसां मराफलेति गार्ग्यवचनात्॥ माघ्यं नंतराष्टमी अष्टकाहे मंत
शिरयोश्चतुर्णामपरयक्षाणामष्टमी षष्ठका इत्याश्च लायनसूत्रात्॥ अमांतमासे न

रुत्तर०
६०

माघकृष्णचतुर्दशीशिवरात्रिः॥शिवरहस्ये॥तत्त्वभूतथदेवर्षेमाघकृष्णचतुर्दशी॥शिवरात्रिः
समाख्याताप्रियेयंत्रिपुरदिशति॥स्कांदेपि॥माघफाल्गुनयोर्मध्येअसितायाचतुर्दशी॥
शिवरात्रिस्तुसमाख्यातासर्वयज्ञोन्नमोन्नमेति॥शिवरात्रिव्रतेचोपवासपूजाजागरणारूपप्र
धानत्रयसमुदायरूपं॥उपवासप्रभावेनबलादपिचजागरात्॥शिवरात्रेस्तथातस्यांलिंग
स्थापिचपूजया॥अक्षयान्नलभतेभोगांछिवसायुज्यमाप्नुयादिति नारैंगैरवंडेत्रयाणामपिफल
संवधात्॥कचिदुपवासमात्रश्रवणवितरयोरुपलक्षणं॥कचिन्नुअशक्तंप्रत्यनुकल्प्यतेनैक
स्यद्वयोवाश्रवणं॥अथवाशिवरात्रिचपूजाजागरणेनयैत्॥कश्चित्सुष्यविशेषेणव्रतंहीनोपि
यःपुमान्॥जागरंकरुतेतत्रसंसृजसमतां व्रजेदित्यादिषुअथवादिशब्दश्रवणात्॥अत्रा
पिजन्माष्टमीवद्रात्रावपित्रयोदशीवेधोभवति॥रात्रिसाध्यव्रतत्वात्॥तदुक्तंस्कांदे॥निशिभ
मंतिभूतानिवाक्तयःशूलभृद्यतः॥अतस्तस्यांचतुर्दश्यांसत्यांत्सृजनंभवेदिति॥नागरखं

शिव०
६०

उपि॥तस्माद्रात्रौहिमेषूजांयःकरिष्यतिमातवशति॥तत्रार्द्रात्राहूर्द्धमप्यनुवर्त्तमानयात्रयोदश्या
युक्ताचतुर्दशीपर्युर्निशीथयोगिमपिपरैव॥माघासितेभूतदिनेंहिराजन्तुपेतियोगंयदिपंचदश्या
॥जयाप्रयुक्तान्तुजातुकुर्याच्छिवस्यरात्रिंप्रियकृच्छिवस्येतिहेमाद्राद्युदाहृतवचनात्॥जपयात्र
योदश्याप्रकर्षेणयुक्तामित्युक्तत्वात्पूर्वेद्युस्त्रयोदश्याबहुरात्रिव्याप्तिप्रतीतिः॥यातुपूर्वेद्युरेवनि
शीथयोगिनीदिनद्वयेपिवानिशीथयोगिनीसापूर्वेव॥तदुक्तंस्कांदे॥कृष्णाष्टमीस्कंदषष्ठीशिव
रात्रिचतुर्दशी॥एताःपूर्वयुताःकार्यातिथ्यंतपारणंभवेत्॥तथा॥जयंतीशिवरात्रिश्चकार्याभि
द्राजयान्विते॥तथा॥माघफाल्गुनयोर्मध्येयास्याच्छिवचतुर्दशी॥अनंगेतसमायुक्ताकर्त्तव्या
मासदातिथिरिति॥नतुपूर्वेद्युरेवनिशीथयोगिनीकालयोगात्पूर्वालिखितवचनेभ्यश्चपूर्वेवे
तियुक्तं॥दिनद्वयेतद्योगिनीतुपरैद्युः॥प्रदोषनिशीथोभयव्याप्तिलाभात्संकल्पकालमारभ्य
सत्वादहोरात्रोभययोगाच्चपरैवयुक्तानपूर्वा॥अतएवमाधवेनापिदिनद्वयनिशीथध्यायिनी

रुत्तर०

६१

पूर्ववशाद्येत्युक्तं॥ तिथितत्वेप्येवमेव॥ तत्कथं पूर्ववैवेत्युच्यते इति चेत्॥ उच्यते॥ अर्द्धरात्रात्पुरास्तात्रे
ज्जयायोगोयदाभवेत्॥ पूर्वविद्वैवकर्तव्याशिवरात्रिः शिवधियैरिति पद्मपुराणे वचनमीदृशा एव वि
षये पूर्वविद्वैवविधानार्थं॥ अंततः सर्वाण्यपि पूर्वविद्वैवविधायकानि प्रागुक्तानि वात्सानि महतामपि
पापानां दष्टा वैतिः कृतिः पुरा॥ नदृष्टा कुर्वतां पुंसां कुक्ष्युक्तां तिथिं लिमामिति स्कंदपुराणीयोगा
वास्यानिषेधश्चेतादृशा विषय एव सार्थकः॥ पूर्वस्या एव निशीथयोगे पूर्वग्रहणस्य वचनांतरेणै
व सिद्धत्वात्॥ तथा च नारदीये॥ माघकृष्णचतुर्दश्यामादिदेवो महानिशी॥ शिवलिङ्गात्समुद्भू
तः कोटि सूर्यसमप्रभः॥ तत्कालव्यापिनीयाद्याशिवरात्रिर्ब्रतेतिथिः॥ तथा॥ पूर्वद्युर्यरेद्युर्वा
महानिशीचतुर्दशी॥ व्याप्तासादृश्यते यस्यां तस्यां कुर्याद्व्रतं नर इति॥ एवं सति तत्र पूर्वोक्तं वच
नामातर्थक्या तु तानि दिनद्वयनिशीथव्यापिन्याः पूर्वस्या ग्राह्यत्वं प्रतिपादयंति॥ किंच अर्द्धरा
त्रात्पुरस्तावेदिति वचने पूर्वविद्वैवत्येवकारा उत्तरविधानिवत्ती॥ का उत्तरविद्यायाः प्रसक्तिर्गम्य

शिव०

६१

ते॥ सा चोभयत्र निशीथयोग एव संभवति तत्तु पूर्वत्रैव निशीथयोगे॥ तस्मादुभयत्र निशीथयोगं न
यितपूर्ववैवेति॥ वक्तुं स्कंदपुराणे आदौ मार्गशिरे मासि दीपोत्सवदिने पिना॥ गृहीयान्माघमासे वा
घादशौ वमुपोषयेदित्यादिवचनैः प्रतिमासकृष्णचतुर्दशीषु पूजोपवासजागरणात्मकं काम्यं शि
वरात्रिं ब्रतं हितं तस्यापि रात्रौ प्रतिमासं पूजाया जागरणस्य च विधाना सकलरात्रि साध्यत्वाद्दुहुरा
त्रिव्यापिनी तत्र ग्राह्या॥ दिनद्वये रात्रिव्याप्तिसाम्ये पूर्वा॥ रुद्रब्रतेषु सर्वे कर्तव्या संसुर्वतिथिरि
ति ब्रह्मवैवर्तते॥ येषां प्रदोषव्याप्तिरपि निर्णयिका तेषां मते उत्तरेति॥ स्कंदपुराणे॥ माघकृष्णचतु
र्दश्यां रविवारो यदा भवेत्॥ भौमो वाथ भवेद्देविकर्तव्यं ब्रतमुत्तमं॥ शिवयोगस्य योगे च तद्भवेत्तु तमो
न्नममिति॥ तथा॥ त्रयोदशी कलाप्ये कामध्ये चैव चतुर्दशी॥ अंते चैव सिनीवाली त्रिस्मृश्या शिवम
र्चयेदिति॥ पारणं च दातव्या स्कंदपुराणे एव तिथ्यंतेतिथि मध्ये च विहितं॥ कृष्णाष्टमी स्कंदषष्ठी शि
वरात्रिचतुर्दशी॥ एताः पूर्वमुक्ताः कार्यास्तिथ्यंते पारणं भवेदिति उपोषणं चतुर्दश्यां चतुर्दश्यां च

रुत्तर
६२

तुर्दश्यांचपारणं॥ कृतैः सुकृतलक्षैश्चलभ्यभ्यतेवाथवानवेति॥ तत्रमात्रमयपर्यंतव्यापिनी
चेत्परेहनि॥ दिवैवपारणंकुर्यात्पारणान्नास्तिदोषभागितिशिवरात्रिप्रकरणयवितकालादर्श
दिलिखितंवचनात्त्रिपुंशतीक्ष्णदिव्यापारणस्यकर्तुंशक्यतेतिथ्येतिनोचेतिविमध्यएवेतिव्य
वस्था॥ अयमत्रसंक्षेपतःशिवरात्रिब्रतानुष्ठानप्रकारः॥ विनाभस्मत्रिपुंश्रेणविनारुद्राक्षमा
त्रया॥ पूजितोपिमहादेवोनस्यान्नस्यफलप्रदः॥ तस्मान्मृदापिकर्तव्यंललाटेतुत्रिपुंश्रकमिति
लैंगादृतत्रिपुंश्ररुद्राक्षस्तिथ्याद्युक्तैलिरयशिवप्राप्तिकामःशिवरात्रिब्रतंयेतत्करिष्येहमहा
फलं॥ निर्विघ्नमस्तमेवत्रतत्त्वसादाज्जगत्यते॥ चतुर्दश्यांतिराहरोभूत्वाशंभोपरैरुनि॥ भाक्ष्येहं
भक्तिमुक्त्यर्थंशरणंमेभवेश्वरेतिपवित्वाजलमुत्सृजेत्॥ ततो नित्यकृत्यंविधायरात्रौप्रथमप्रह
रेअद्यशिवपूजांकरिष्येइतिसंकल्पपूर्वप्रतिष्ठितेर्लिंगेअप्रतिष्ठितेअद्यवातदेवप्राणप्रतिष्ठां
कृत्वापार्थिवलिंगपूजाप्रकारेणपंचाक्षरेणमंत्रेणवैदिकेनवापोराणमंत्रेवाघ्रिणनादिचतुर्थं

शिव
६२

नमोतंशिवनाम्नावाआवाहनाद्युपचारैः पूजयेत्॥ तत्रविशेषः॥ ॐहौंईशानायनमइतिप्रथमप्र
हरेर्दग्धेनस्तपनंशिवरात्रिब्रतंदेविपूजाजपपरायणः॥ करोमिविबद्धंरुद्राणांघ्यंमहेश्वरेत्यर्थ
दानं॥ ततस्तन्मंत्रजपेनतत्कथाश्रवणादिभिर्विजागरणं॥ तथ्यानंतजपःस्तानंतकथाश्रवणा
दिकं॥ उपवासकृतांशेतेगुणाः प्रोक्तामतीषिभिरिति वचनात्॥ द्वितीयप्रहरे ॐहौंअघोरायनमइ
तिदध्नास्तपनं॥ नमःशिवायशंतायसर्वपापहरायच॥ शिवरात्रौदहाम्यर्घ्यंप्रसीदनुमयासरेतिचा
र्घ्यदानं॥ तृतीयेप्रहरे ॐहौंवामदेवायनमइतिधृतेनस्तपनं॥ दुःखदारिद्र्यशोकेनदग्धोहंपार्वती
यते॥ शिवरात्रौदहाम्यर्घ्यमुमाकांतगृहाणमेइत्यर्घ्यदानं॥ चतुर्थे ॐसघोजातायनमइतिमध्वनी
स्तपनं॥ मयाकृतान्यनेकानिपापानिहरशंकर॥ शिवरात्रौदहाम्यर्घ्यमुमाकांतगृहाणमेइत्यर्घ्यदा
नं॥ एवंमूलमंत्रजपादिनारात्रिमतिवाह्यप्रभाते॥ अविघ्नेनब्रतंदेवत्वत्पसारात्समापितं॥ क्ष
मस्वजगतांनाथत्रैलोक्याधिपतेहर॥ यन्मयाद्यकृतंपुण्यंतदुःखनिवेदितं॥ तत्त्वसादान्महा

कृत्यर

६३

देवव्रतमद्यसमर्पितं॥ असन्नो भवमेश्रीमत्सृजतिः प्रतिपाद्यतां॥ तदालोकनमात्रेण पवित्रोऽस्मिन्सं
शयइतिव्रतंसमर्पयेत्॥ परदिनेयथाशक्तिव्रातृणां भोजयित्वा संसारक्लेशादग्धस्य व्रतेनानेनशं
करा॥ प्रसीदसुमुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भवेति प्रार्थ्य बंधभिः सह पारणं कुर्यादिति॥ इदंच व्रतं नि
त्यं॥ वर्षे वर्षे महादेवि नरोत्तरीयतिव्रता॥ शिवरात्रौ महादेवं कामं भक्त्या प्रपूजयेदिति स्कां देवर्षे
वर्षे इति वीष्माश्रवणात्॥ परात्परतरं नास्ति शिवरात्रिव्रतात्परं॥ न पूजयेति भक्त्येवं रुद्रं त्रिभुवने
श्वरं॥ जंतुर्जन्मसहस्रेण स भवेन्नात्र संशय इति तत्रैवाकरणे दोषश्रवणाच्च॥ काम्यं च॥ शिवं च
पूजयित्वा योजागर्त्तिवचतुर्दशी॥ मातुः पयोधरसंतपिवेत्स कदाचन॥ मम भक्तस्तु यो देवि शिवरा
त्रिमुपोषकः॥ गणाचमक्षयं दिव्यमक्षयं शिवरासनं॥ सर्वाभुक्ता महाभोगास्ततो मोक्षमवाप्नु
यादिति तत्रैव फलश्रवणात्॥ अत्र च चंडालपर्यंतानां अधिकारः॥ शिवरात्रिव्रतं नाम सर्वपाप
प्रणाशनं॥ आचंडालमनुष्णाणां भुक्तिमुक्तिप्रदायकं॥ मित्तीक्षणसंहितावचनात्॥

शिव०

६३

इति शिवरात्रिनिर्णयः॥ ॥ एतदुत्तरामावास्यायुगादिः दर्शेतु माघमासस्य प्रवृत्तं द्वापरं युगमिति
स्कांदात्॥ अमावास्या च माघस्येति मत्स्यपुराणाच्च॥ ब्रह्मवैवर्ते तु माघी पौर्णमासी युगादिरित्युक्तं
॥ माघे च पौर्णमास्यां तु घोरं कलियुगं तपोति॥ विष्णुपुराणे॥ माघासितेयं च दशकदा चिदुपैतियो
गं यदि वारुणेन॥ क्रक्षेण कालः सपरः पितृणां न ह्यप्युपेयं नृपभ्यते सविति वारुणं शततारिक
महाभारते॥ काले धनिष्ठाय दिनाम तस्मिन् भवेत्तु भूयाल तदा पितृभ्यः॥ दत्तं तिलान्नं प्रददाति
रसिं वर्षायुतं तत्कुलजैर्मनुष्यैरिति॥ फाल्गुनपौर्णमास्यां होलिकोत्सवः॥ भविष्योत्तरे॥ अद्य
पंचदशी शुक्ला फाल्गुनस्य नराधिपे त्युक्रम्य तथा ह्यशं किला लोकारमंतु च हसंतु च दारुजानि
चरवद्भानि गृहीत्वा समरोसुकाः॥ यो धा इव विनियंति शिशवः संप्रहर्षिताः॥ संचयं शुक्काष्टानां प
लातां च कारयेत्॥ तत्राग्निविधिबहुलाराधो भैर्मंत्रविस्तरैः॥ ततः कलिकिला शदैस्तालीशदैर्म
नोदरैः॥ तमग्निं विपरिक्रम्य गायंतु च हसंतु च॥ जल्यंतु सेष्ठया लोकानिः शंकायस्य यत्नतः॥

कृत्यर
६४

भगवदुविर्धेरादेः कीर्तयेदेनाभाषया ॥ विस्तारयंश्चगायंश्चसस्त्रं नाम तस्यैवैसर्वदृष्टापहोहोमः स
र्वरोगोपशान्तिदः ॥ क्रियते स्याद्विजैयार्थतेन सा होलिका स्मृता ॥ अस्यां निशागमे पार्थ संरक्षयाः
शिरोचो गृहे ॥ गोमयेनोपलिप्ते च स चतुर्गुह्यगणे ॥ आकारयेत्तु विप्रान् स्वद्वयप्रकरान्
रान् ॥ तेकाष्टखंडैः संस्पृशपगतिहस्यकरैः शिश्न ॥ रक्षंतितेषां दातव्यं गुडं पक्वान्मेव च ॥
होलिका प्रजामंत्राधुनिक निबंधेषु ॥ अस्त्वभाभयसंज्ञैः कृता लं होलि वीलि नैः ॥ अतस्त्वा पूज
यिष्यामि भूते भूति प्रदा भवेति ॥ एतदुत्तर प्रतिपदि ॥ कृत्वा वस्त्र कार्याणि संतर्प्य पितृ देवता
ः ॥ वंदये होलिका भूति सर्वदृष्टोपशान्तये ॥ मंत्रेणानेन राजेंद्र पद्व्यमानं निबोध मे ॥ वंदितामि सु
रेंद्रेण ब्रह्मण शंकरेण च ॥ अतस्त्वं पाहि नो देवि विभूते दा भवेति ॥ होलिका दीपनं च प्रदोषे का
र्यं ॥ तथा च पृथ्वी चंद्रोदये दुर्वाससो वचनं ॥ निशागमे तु पूज्ये त होलिका सर्वतो मुखै रिति ॥ त
त्र भद्रायां सत्यांत कर्त्तव्यं ॥ भद्रायां दीपिता होलाराष्ट्रं भगं करोति वै ॥ नगरस्य च नैवेद्यात्

शिव०
६४

स्मात्तां परिवर्जयेत् इति पुराण समुच्चयात् ॥ तत्र पूर्वस्यां प्रदोषे भद्राया असत्वे तत्रैव कार्यं ॥ य
दा तु तत्र भद्रा भवति तदा अष्टपंच भवेत्सातः शेषः सूर्योदयः स्मृत इति परिभाषित सूर्योदया
त्पूर्वे भद्रांतं प्रतीक्ष्य होलिका दीपनाय यदि कश्चित्कालो लभ्यते न दीप्रदोषाति क्रमेण तत्रैव क
र्त्तव्यं राकायामध्याह्नं चतुर्दश्यां यदा भवेत् ॥ होलां भद्रावसाने तु निशीथांते पि दीपयेदिति भ
विष्योत्तरात् ॥ यदा तु पूर्वदिने भद्रा रहितः कालो न स्तभ्यते उत्तरदिने व सूर्योस्तात्पूर्वधिव पूर्णि
मासमाप्ता तदा भद्रा पुच्छे कार्यं ॥ पृथिव्यां यानि कार्याणि शुभानि लभ्युभानि च ॥ तानि सर्वाणि
सिद्ध्यंति विष्टिपुच्छे न संशय इति लक्ष्यवचनात् ॥ अस्मिन्नेव विषये दा उत्तरा योर्णमासी सार्द्धया
मत्रय परिमिता अधिका वा प्रतिपच्चोत्तरदिने न हृदि गमिनी तदा योर्णमास्युत्तर प्रतिपत्सु
दोष एव कार्यं न तु पूर्वरात्रौ विष्टिपुच्छे ॥ तथा च भविष्योत्तरे ॥ सार्द्धया मत्रयं पूर्णं द्वितीये दिवसे
यदा ॥ प्रतिपद्वर्माना तु तदा सा होलिका स्मृतेति ॥ एवं सतियोत्तरदिने पितृ त्वे प्रदोषे

कृत्यर०
६५

तदेकदेशोवावर्ततेसाउत्तरामुत्तरा॥ पूर्वकिंतुपूर्वविद्यायाह्वंमुत्तरत्रप्रदोषास्यर्शोहृद्यभा
वेचतेयं॥ ननुयदाप्रवर्गिनि॥ सर्वाभद्राव्याताउत्तरदिनप्रदोषेश्चंद्रग्रहणाक्रांतस्मदास
र्वेषामेववर्णानांसूतकंराहुदर्शनइत्यशुचित्वात्कथं तत्ररोलिकादीपनं॥ उच्यते॥
स्नात्वाकमीणिकुर्वन्तिश्रुतमेनंविबर्जयेदितिबचनात्कानोत्तरं नित्यनौमित्रिकेघधि
काविद्यातादिति॥ अत्रैवकृत्यविशेषः कृत्यचिंतामणोब्राह्मे॥ नरोदोलागतंदहागोवि
दंपुरोषोन्नमं॥ फाल्गुन्यांसंयतोभूत्वागोविंदस्यपुरं व्रजेत्॥ इयंमन्वादिरपिनिर्णयः
स्तएवएतउत्तरप्रतिपदिकृत्यविशेषोभविष्योत्तरे॥ प्रवृत्तेमाधवेमासिप्रतिपद्युदिते
रवापित्युपक्रम्य॥ मंत्रितेचर्चितेचैवउपलिप्तेगृहाजिरे॥ चतुष्कंकारयेच्चेष्टवर्णकैश्चाक्ष
तेशुभैः॥ तन्मध्येस्थापयेत्पीठंशुक्लवस्त्रोत्तरबुद्धं॥ अग्रतः पूर्णकलशंस्थापयेत्सहस्रै
र्युतं॥ साक्षंतं सहिरण्यंचसितचंदनचर्चितं॥ आसनेचोपविष्टस्यब्रह्मघोषेणभारत॥

शिव०
६५

चर्चयेच्चंदनैर्नारीअव्यंगंगास्तलक्षणा॥ परागोत्तरपदीश्रेष्ठांशुकविभूषिता॥ वसुधाद्यंमि
रोतंचदधिर्वाक्षतान्वितं॥ वहीपयित्वाश्रीखंडमायुरारोग्यवृद्धये॥ वसुधाद्यमितिपादादा
रभ्यमूर्धनंचंदनेनचयेदित्यर्थः॥ तच्चंदनंवहीपयित्वाकिंचिदवसेशेष॥ पश्चाच्चप्राशये
द्विधान्चूतपुष्पसचंदनं॥ मनोभवस्यसापूजाक्रषिभिः संप्रदर्शिता॥ प्राशनंमंत्रश्चाह
तमग्न्यवसंतस्यमाकांदकुसुमंतव॥ सचंदनंपिबाम्नाद्यसर्वकामसमक्षयोअनंतरंदिजे
द्राणांसूतमागधचंदिनां॥ दद्याद्धानंयथाशक्त्याकामोमेप्रयतामिति॥ ततोभोजनवेलायां
श्रुतंयाकंनरोनहि॥ प्राशयेत्प्रथमंचानंततोभुंजीतकामतः॥ यएवंकुरुतेपार्थशास्त्रो
क्तंफाल्गुनोत्सवं॥ अनायासेनसिद्धंतितस्यसर्वमनोरथाइति॥ अस्यामेवविशेषः पद्मपु
राणे॥ चैत्रेमासिमहाबाहोपुण्याप्रतिपदापरा॥ तस्यांयः श्रयचंसृष्टास्तानंकुर्यान्नरोत्तमः
॥ नतस्यदुरितकिंचिन्नाधयोव्याधयोत्पद्यते॥ भवन्तिकुशोरेहूलितस्मात्कानंसमाचरेत्॥

कृत्यर०

६६

दीव्यनीराजनंतद्विसर्वरोगविनाशनं॥ गोमहिष्यादियत्किंचित्सर्वमृषयेन्मप॥ नैलवस्त्रादि
भिः सर्वास्तोरणाधस्ततो नयेत्॥ ब्राह्मणानांततो भोज्यं कुर्यात्कुरुकुलोद्धेति॥ अत्र प्रतिपद्ये
दपिकीयाह॥ प्रवृत्ते मधुमासे तु प्रतिपद्युदिते नवाविति भविष्योत्तरादिति केचित्॥ होलिका
दीपनाव्यवहितोत्तरादिनं याह्यमिति तु युक्तं॥ अतएव वृद्धवसिष्ठेन पूर्वापि विहिता वेत्सरादौ
च संतादौ वलिराज्येतथैव च॥ पूर्वविद्धैव कर्त्तव्या प्रतियत्सर्वदा बुधैरिति॥ अत्र तैलाभ्यंगे नि
त्यः॥ वेत्सरादौ वसंतादौ वलिराज्येतथैव च॥ तैलाभ्यंगमकुर्वणौत्तरकं प्रतिपद्यत इति वृ
द्धवसिष्ठवचनात्॥ पूर्णिमांतं चैत्रकृत्तयौ दशमी शतभिषायुतावारुणी तत्र गंगा स्नानं म
हाफलं॥ तदुक्तं स्कंदे॥ वारुणो न समायुक्ता मधो कृत्तयौ दशमी॥ गंगायां यदि लभ्येत सूर्य
ग्रहशान्तेः समेति॥ इयमेव शनिवारयोगे महावारुणी शुभयोगयोगे महावारुणी महा
चातथा च तत्रैव॥ शनिवारसमायुक्ता समा महावारुणी स्मृता॥ गंगायां यदि लभ्येत कोटिस्त

शिव०

६६

कृत्यर०

६७

यग्रहेः समा॥ शुभयोगसमायुक्ता शनौ शतभिषायदि॥ महामहेति विख्याता कोटिकुलमुद्
रेदिति॥ फाल्गुनामावास्यो मन्वादिः॥ फाल्गुनस्य मावास्येति मात्स्पात्॥ सा च पराक्लिकीया
ह्या कृत्तयौ पक्षगतत्वादिति शिवं॥ भूतशून्यः ऋषिचंद्रमि ते देमाघ कृत्तयौ दशमी रवि वारो॥ ग्रंथ
पूर्तिमकरोत् किल रामः श्रिरमायाति समर्पणबुध्या॥ तत्सर्वं शत्रुसूतो यो रामचंद्र इति विश्रुत
ः॥ तिनेयं निर्मिता सम्य कृत्यरत्नावली शुभा॥ अनया प्रीयतां लक्ष्मीं न सिद्धो भक्तवत्सल
ः॥ कुलदैवतमिते तददृष्ट्यां स्यात्कुभामतिः॥ ॥ इति श्रीमद्देवतद्वर्थाभिततत्सदाल
कृत्तयौ भट्टसुतविबुलभट्टसूरिसुनुभट्टरामचंद्रविरचिता कृत्यरत्नावली समाप्ता॥
॥ श्रीभंभवतुः॥ ॥ श्रीकल्याणमस्तुः॥ ॥ श्रीरक्तः॥ ॥ ॥ ॥
॥ श्रीः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीः॥ ॥ ॥ ॥

शिव०

६७

कसरलावली चवकला जिना आत्मा राय दत्तावट पत्तने

६७५